

ΣΩΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ
ΗΛΙΑΣ ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ

Για τη σημαία και το έθνος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΜΕΛΑΝΙ

Το σύντομο αυτό βιβλίο αποτελείται από ένα δοκίμιο του Ηλία Ιωακείμογλου γύρω από την έννοια του έθνους και του εθνικισμού, καθώς κι από ένα σχόλιο της Σώτης Τριανταφύλλου γύρω από τη σημαία ως πατριωτικό, «καθαγιασμένο» σύμβολο. Πρόκειται για μια παρέμβαση εναντίον του εθνικιστικού παραληρήματος που έχει καταλάβει τις πλειοψηφίες όχι μόνον στην Ελλάδα αλλά σε ολόκληρο τον κόσμο, με αποτέλεσμα τον «πειρασμό του σκοταδισμού». Το *Για τη σημαία και το έθνος* αναλύει συνοπτικά την ιστορία και την εξέλιξη συλλογικών συναισθημάτων και φαντασιώσεων, όπως είναι ο εθνικισμός, καθώς και των ιερών και οσίων τα οποία αυτά χρησιμοποιούν για την σταθεροποίησή τους. Γίνεται δηλαδή λόγος για την υπόσταση της εθνικής σημαίας ως υπόλειμμα του μιλιταρισμού -επιθετικής ή αμυντικο-επιθετικής φύσεως- καθώς και ως αποτέλεσμα της παραδοσιακής σχολικής και οικογενειακής εκπαίδευσης, όπως και για την «εθνική υπερηφάνεια», για μια επαρχιακή αντίληψη για την ιστορία, για τον εθνικό «πυρετό» και τη φυλετική ανωτερότητα. Γιατί άραγε ο πατριωτισμός, ο σεβασμός στο «εθνικό» παρελθόν και τα εμβλήματα του παραμένουν ακίνητα στην τύρβη της ζωής και των γεγονότων; Γιατί ακόμα και το σαρωτικό κύμα της παγκοσμιοποίησης, αντί να προκαλέσει τον μαρασμό των εθνικιστικών αισθημάτων, κατάφερε να τα οξύνει; Πώς συμβαίνει οι λέξεις -και οι έννοιες- οι σχετικές με την πατρίδα, την καταγωγή, τη φυλή και τη θρησκεία να παγώνουν μέσα στο χρόνο; Αν και η σημαιολατρία, η πατριδολατρία, η αρχαιολατρία, δεν συνιστούν καινούργια φαινόμενα, αποκτούν πλουσιότερο νόημα σ' αυτή την περίοδο που διανύουμε. Εδώ, εκτίθενται μερικές ιδέες σχετικές με αυτό το φαινόμενο: τη συλλογική απάτη του εθνικισμού, τη μισαλλοδοξία και τις σημαίες.

Η Σώτη Τριανταφύλλου είναι συγγραφέας και ιστορικός. Γεννήθηκε το 1957 στην Αθήνα όπου σπούδασε φαρμακευτική και γαλλική φιλολογία. Είναι διδάκτωρ αμερικανικής ιστορίας, καθώς και ιστορίας των πόλεων. Έχει εργαστεί ως μεταφράστρια από διάφορες γλώσσες, ως δημοσιογράφος και ως καθηγήτρια αμερικανικής ιστορίας σε λύκειο του Νότιου Μπρονξ. Το τελευταίο της μυθιστόρημα με τίτλο *Κινέζικα κουτιά* κυκλοφόρησε τον Οκτώβριο του 2006.

*

Ο Ηλίας Ιωακείμογλου αποφοίτησε από το ΕΜΠ το 1975 και από το Ινστιτούτο Διοίκησης Επιχειρήσεων (MBA) του πανεπιστήμιου της Grenoble το 1976. Είναι μέλος της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού πολιτικής και οικονομικής θεωρίας *Θέσεις* από το 1983. Έχει δημοσιεύσει σειρά μελετών και βιβλίων για την ελληνική οικονομία και για την αγορά εργασίας στην Ελλάδα.

Η Σώτη Τριανταφύλλου και ο Ηλίας Ιωακείμογλου έχουν συνεργαστεί στο δοκίμιο *Αριστερή τρομοκρατία, κράτος και δημοκρατία* (εκδ. Πατάκης, 2003).

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΣΩΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

- *Μέρες που έμοιαζαν με μανταρίνι*, Αιγόκερως, 1988
- *Κινηματογραφημένες πόλεις*, Σύγχρονη Εποχή, 1989
- *Το εναέριο τρένο στο Στίλγουελ*, Δελφίни, 1991
- *Ιστορία του παγκόσμιου κινηματογράφου 1976-1992*, Αιγόκερως, 1993
- *Άλφαμπετ Σίτυ*, Δελφίни, 1993
- *Σάββατο βράδυ στην άκρη της πόλης*, Πόλις, 1996
- *Αύριο, μια άλλη χώρα*, Πόλις, 1997
- *Ο υπόγειος ουρανός*, Πόλις, 1998
- *Η Μάριον στ' ασημένια νησιά και στα κόκκινα δάση*, Εκδόσεις Πατάκη, 1999
- *Το εργοστάσιο των μολυβιών*, Εκδόσεις Πατάκη, 2000
- *Φτωχή Μαργκό*, Εκδόσεις Πατάκη, 2001
- *Γράμμα από την Αλάσκα*, Ελληνικά Γράμματα, 2002
- *Άλμπατρος*, Εκδόσεις Πατάκη, 2003
- *Θάνατος το ξημέρωμα*, Ιανός, 2003
- *Η φυγή*, Μελάни, 2004
- *Συγχώρεση*, Εκδόσεις Πατάκη, 2005
- *Ιστορίες Απόγνωσης*, ATHENS VOICE, 2006
- *Πιτσιμπούργκο*, Αιγέας, 2006
- *Κινέζικα κουτιά*, Εκδόσεις Πατάκη, 2006

*

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΗΛΙΑ ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ

- *Αριστερή Τρομοκρατία, Κράτος και Δημοκρατία* (με τη Σώτη Τριανταφύλλου), Εκδόσεις Πατάκη, Ιούνιος 2003
- *Τέλος του αιώνα, τέλος της κρίσης;*
Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Δεκέμβριος 2000
- *Η Οικονομική και Νομισματική Ένωση, οι μισθοί και η ανεργία*, έκδοση του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ, Οκτώβριος 1998
- *Η διεθνοποίηση του ελληνικού καπιταλισμού και το ισοζύγιο πληρωμών* (με τον Γιάννη Μηλιό), Εκδόσεις Εξάντας, 1990

ΣΩΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ
ΗΛΙΑΣ ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ

Για τη σημαία και το έθνος

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

11 Εισαγωγή: Γιατί αυτό το βιβλίο

ΗΛΙΑΣ ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ

31 Ένα πανί που κυματίζει

65 Ο εθνικισμός στην εξουσία ή πώς το κράτος δημιουργεί τα έθνη

82 Αγορά, Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια.

Η ανάδυση του νέου ελληνικού συντηρητισμού

ΣΩΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

111 Η αμερικανική σημαία, ένα εμπόρευμα

135 Ο σεβασμός στη σημαία ως ένδειξη πατριωτισμού

150 Η λατρεία των σημαιών

167 Σημαιολογία

172 Μπορεί να νομοθετηθεί ο πατριωτισμός;

180 «Αριστερός» και «Δεξιός» εθνικισμός

Πρώτη έκδοση: Μάιος 2007

© Εκδόσεις ΜΕΛΑΝΙ

Σκουφά 7ΐΑ, 106 8ο, Αθήνα

Τηλ.: 210 3641.638

E-mail: melani2@otenet.gr

www.melanibooks.gr

ISBN: 978-960-8309-85-2

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

I'm gonna wave my freak fly high

"If 6 Was 9" - JIMI HENDRIX

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΓΙΑΤΙ ΑΥΤΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

*With a big ol' lie
And a flag and a pie
And a mom and a bible
Most folks are just liable
To buy any line,
Anyplace, any time*

"When the Lie's So Big" - FRANK ZAPPA
(από το LP *Broadway the Hard Way*, 1988)

Το σύντομο αυτό βιβλίο, που εξετάζει μερικά από τα σύμβολα του εθνικισμού, είναι μια ατομική (αν και διπλή) αντίδραση στον εθνικισμό που σήμερα βρίσκεται σε έξαρση στον δυτικό κόσμο, και οι εκδηλώσεις του οποίου πήραν ακραίο και νοσηρό χαρακτήρα μετά την επίθεση «κατά της Δύσης» στις 11 Σεπτεμβρίου 2001. Αποτελεί επίσης μια μικρή παρέμβαση στο γεγονός ότι, παράλληλα με ό,τι δια-

δραματίζεται στη «Δύση», ο εθνικισμός εκφράζεται αναίσχυντα και επιθετικά, τόσο στις ισλαμικές χώρες, όσο και στην Ελλάδα.

Ο παραδοσιακός ελληνικός εθνικισμός που εμπνέει τα πλήθη ώστε να ψάλλουν το «Σε γνωρίζω από την κόψη» στα στάδια, να δακρύζουν με την έπαρση της ελληνικής σημαίας, να τηρούν τα «ήθη και τα έθιμα» και να μισούν τους «ξένους», αποτελεί πλέον μόνον μια εκδοχή του πατριωτισμού στην Ελλάδα.

Δίπλα του αναδύθηκε μέσα σε μερικούς μόνον μήνες, και με καταλύτη τους Ολυμπιακούς Αγώνες, μια δεύτερη εκδοχή του πατροπαράδοτου ελληνικού εθνικισμού, που εμφανίζεται ως πιο καλαίσθητη και πολιτισμένη, στέκεται μακριά από τις πολιτικές ακρότητες του αρτηριοσκληρωτικού παρελθόντος, δεν απεχθάνεται τη Δύση και είναι υπερήφανη, όχι τόσο για το ένδοξο παρελθόν του Έθνους, αλλά γι' αυτό που συμβαίνει τώρα: αυτή είναι η θεμελιώδης διαφορά της από τον παραδοσιακό εθνικισμό¹. Πώς συνέβη όμως αυτό;

1. Αυτή η δεύτερη εκδοχή του ελληνικού εθνικισμού φαίνεται

Υπήρξαν οι υλικές προϋποθέσεις. Σε μικρό χρονικό διάστημα, το όραμα του εκσυγχρονισμού του πρώην πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη διαμορφώθηκε ως απτή πραγματικότητα, χάρη στην υλική υποδομή των Ολυμπιακών Αγώνων και των άλλων έργων που είχαν στόχο τη μετατροπή της Αθήνας σε μητρόπολη.

Ο ελληνικός καπιταλισμός απέδειξε ότι δεν είναι πλέον υπανάπτυκτος, εξαρτημένος, άχρηστος και μεταπρατικός, ότι δεν βρίσκεται σε διαρκή κρίση και σήψη. Ωστόσο, αν αυτό είναι αρκετό για να προσχωρήσει κάποιος στο στρατόπεδο του αστικού εκσυγχρονισμού, δεν είναι προφανώς αρκετό για να προσχωρήσει στον εθνικισμό. Για κάτι τέτοιο χρειάζονται επιπλέον ορισμένες *ιδεολογικές* προϋποθέσεις.

Πρώτα, μια γενική προϋπόθεση: Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους, από το σχολείο έως τα ΜΜΕ και από την οικογένεια έως τον αθλητισμό,

ότι συνιστά την ιστορική συνέχεια της απόπειρας της «γενιάς του '30» που, στον καιρό της, επιχείρησε να προσφέρει στον τραυματισμένο, μετά την ήττα στην Μικρά Ασία, ελληνικό εθνικισμό ένα καινούργιο όραμα, βασισμένο, όχι πια στη Μεγάλη Ιδέα, αλλά στην έννοια της *Ελληνικότητας*.

εκπαιδεύουν τις μάζες στην ιδέα πως μια κοινή -και εν πολλοίς μυστηριώδης- ουσία μάς ενώνει σε ένα ομοιογενές σύνολο με δεσμούς αίματος, πολιτισμού, κοινής καταγωγής και γλωσσικής καθαρότητας, που ορίζουν το Έθνος. Έτσι, ο εθνικισμός που προκύπτει, δεν σχετίζεται μόνο με ακραία ιστορικά φαινόμενα βίας και λυσσαλέας μισαλλοδοξίας, αλλά και με την καθημερινή ζωή του Έθνους, με τις ήσυχες ημέρες του απλού πατριώτη και νοικοκύρη.

Ο πατριωτισμός είναι ο καθημερινός εθνικισμός που αυτοθαυμάζεται, καλλιεργώντας τη φαντασίωση ότι είναι επαρκώς άκακος ώστε να διαφέρει ουσιαστικά από την ακροδεξιά εκδοχή του. Παρ' όλ' αυτά, είναι αδύνατον να χαράξουμε διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον εθνικισμό και τον πατριωτισμό (ακόμη και αν έχει «αριστερό», αντι-ιμπεριαλιστικό πρόσημο), διότι η διαφορά τους είναι ποσοτική. Με άλλα λόγια, η μετάβαση από τον πατριωτισμό στον εθνικισμό γίνεται «ομαλά», χωρίς ρήξη, αρκεί να υπάρξουν γι' αυτό οι κατάλληλες περιστάσεις. Η συνέχεια που ενώνει τον εθνικισμό με τον πατριωτισμό αποτελεί τη γενική προϋπόθεση για την άνθηση

του εθνικισμού, όχι μόνο στις κυρίαρχες, αλλά και στις υποτελείς κοινωνικές τάξεις, δηλαδή τη γενική προϋπόθεση για να αποκτήσει ο εθνικισμός μαζική βάση.

Δεύτερη ιδεολογική προϋπόθεση για την άνδυση της νέας εκδοχής του ελληνικού εθνικισμού, είναι η παράσταση του ελληνικού καπιταλισμού ως «εθνικού καπιταλισμού», ως «εθνική οικονομία», εν κατακλείδι ως το ίδιο το έθνος. Τα επιτεύγματα του ελληνικού καπιταλισμού εκλαμβάνονται έτσι ως επιτεύγματα του έθνους. Στους Ολυμπιακούς Αγώνες η κυρίαρχη ιδεολογία παρουσίασε όσα πέτυχε «με τον δυναμισμό του», ο ελληνικός καπιταλισμός, δηλαδή τα δημόσια έργα και τη μεταμόρφωση της Αθήνας σε δυτική μητρόπολη, την αποτελεσματική διοργάνωση των Αγώνων και την αισθητική αναβάθμιση, ως επιτεύγματα της σύγχρονης, αναπτυγμένης Ελλάδας που αποτολμά ως «μικρή χώρα» να αποδείξει στον κόσμο ότι μπορεί να τιμήσει το πλήρες κλέους παρελθόν της. Αυτή η παράσταση του καπιταλισμού ως έθνος, στη συγκεκριμένη εκδοχή της, αποτελεί τον θρίαμβο του ιδεολογήματος της «ισχυρής Ελλάδας».

Έτσι, φτάσαμε σε μια διπλή μετατόπιση: πρώτον, εκείνη μεγάλης μερίδας των υποτελών κοινωνικών τάξεων από τον πατριωτισμό στον εθνικισμό, μιας και τώρα μπορείς να είσαι εθνικιστής γι' αυτό που συμβαίνει σήμερα, όχι μόνον για όσα συνέβησαν κατά τον Χρυσούν Αιώνα· δεύτερον, σε μια πρόθυμη προσχώρηση στον εθνικισμό, πολλών προοδευτικών ή αριστερών πολιτών, για τους ίδιους λόγους, αλλά, επιπλέον, επειδή τώρα μπορείς να είσαι εθνικιστής και ταυτοχρόνως καλαίσθητος και πολιτισμένο άτομο, ακόμα και κοσμοπολίτης εάν το επιθυμείς διακαώς.

Προτού συμβούν αυτά, η πολιτική του νεοφιλελευθερισμού στην Ελλάδα, είχε ήδη στρέψει μεγάλο μέρος των υποτελών κοινωνικών τάξεων, που αγνόησαν τον εαυτό τους ως τους ηττημένους της ιστορικής περιόδου, προς τις συντηρητικές αξίες εν είδει καταφυγίου έναντι της γενικευμένης ανασφάλειας, μέσα στη νεοφιλελεύθερη κοινωνία.

Η ανάδυση της νέας, «πολιτισμένης» εκδοχής του εθνικισμού καθιστά το κοινωνικό τοπίο στην Ελλάδα ακόμη πιο ασφυκτικό. Αν λάβουμε υπόψη και την

είσδυση του εθνικισμού στις γραμμές της Αριστεράς, τότε πρέπει να συμπεράνουμε ότι η ιστορική συγκυρία καλεί όσους αντιτίθενται στον εθνικισμό να εκφραστούν με όποιον τρόπο μπορούν. Εντούτοις, η αφορμή για να γραφεί αυτό το βιβλίο δεν ήταν μόνο η υποχώρηση (που τείνει στην ολοκληρωτική εξαφάνιση) της διεθνιστικής σκέψης στην Ελλάδα, αλλά και ο εθνικιστικός παροξυσμός που διακρίνει σήμερα τις Ηνωμένες Πολιτείες, τους συμμάχους τους καθώς και τους εχθρούς τους.

Το φαινόμενο αυτό ενδεικνύει τις ομοιότητες ανάμεσα στην αμερικανική Ακρα Δεξιά, που βρίσκεται, έμμεσα και άμεσα, στην εξουσία και στον ισλαμικό φονταμενταλισμό- επίσης, ενδεικνύει τις αναμενόμενες συγγένειες μεταξύ των τοπικών εθνικισμών, καθώς η συμπεριφορά έναντι των συμβόλων -όπως η σημαία- τείνει να ομοιογενοποιηθεί σε όλο τον πλανήτη, με μόνον μια συντριπτική μειοψηφία να επιμένει στις διεθνιστικές αξίες και την ελευθερία της σκέψης. Στην τελευταία υποτίθεται ότι συγκαταλέγεται η ανυπακοή και η ασέβεια κατά των συλλογικών συμβόλων, καθώς και των αξιών τις οποίες αυτά εκπροσωπούν.

Οι συγγραφείς αυτού του βιβλίου δεν συμμερίζονται τα πατριωτικά αισθήματα κανενός έθνους και υποστηρίζουν, όπως μπορούν², ότι ο πατριωτισμός είναι ένας ευφημιστικός όρος για τον εθνικισμό, ο οποίος κατασκευάζει τα κράτη εγκαθιστώντας μια μορφή γενικευμένης πλάνης σχετικά με τη φύση του «Έθνους»³. Αυτή την άρνηση μας διαλέξαμε

2. Το βιβλίο αυτό δεν έχει να προσθέσει τα αποτελέσματα μιας ιστορικής έρευνας στα υπάρχοντα, αλλά να παράγει πολιτικές θέσεις ενάντια στο «Έθνος» με βάση τα πορίσματα της μη εθνικιστικής ιστοριογραφίας.

3. Η κριτική μας απευθύνεται περισσότερο σε εκείνον τον εθνικισμό που αναφέρεται στο «Έθνος» ως φυσική, πολιτιστική, κοινότητα της οποίας οι ρίζες νομιμοποιούν την ύπαρξη του Έθνους ως κρατική οντότητα (Kulturnation, οργανικό έθνος, «λαός των προγόνων», Volk). Πρόκειται για τον εθνικισμό της μυστικιστικής παράστασης του εθνικού πνεύματος (Volksgeist) που βασίζεται σε φυλετικές, θρησκευτικές, ηθικές, γενεαλογικές ή άλλες υποτιθετικές συγγένειες. Η κριτική που ασκεί το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας δεν έχει ως κύριο στόχο τον επαναστατικό εθνικισμό της Γαλλικής Επανάστασης που στηρίχθηκε στον «λαό των πολιτών» αντί του «λαού των προγόνων», στην πολιτική βούληση αντί των οργανικών εθνικών δεσμών, που θεμελιώθηκε πάνω στα ιδανικά της

να την εκφράσουμε με τη βεβήλωση της εθνικής σημαίας ως συμβόλου, όχι καίγοντας την, αλλά με έναν τρόπο που μας φαίνεται πιο ριζοσπαστικός: με την ανάλυση του φετιχιστικού της χαρακτήρα και την απονομιμοποίησή της ως σύμβολο στο οποίο αναφέρονται οι πολλοί. Σε καμιά δημοκρατική χώρα δεν είναι ξεκάθαρα παράνομο να περιφρονείς ένα εθνικό σύμβολο: σύμφωνα με τον Χάρτη των Πολιτικών Δικαιωμάτων, εξασφαλίζεται ανεξιθρησκεία και ελευθερία του λόγου και της γνώμης σε όλους. Η κριτική στάση απέναντι στην πατρίδα και τα σύμ-

ισότητας, της ελευθερίας, της αδελφοσύνης και της δημοκρατίας, και αποσκοπούσε στο ξεπέραςμα του συντεχνιακού κατακερματισμού της φεουδαρχικής κοινωνίας και στην αντικατάσταση του από μια ομοιογενή εθνική κοινωνία. (Για τη διάκριση μεταξύ των δύο τύπων εθνικισμού βλ. Dominique Schnapper, *La communaute des citoyens. Sur l'idie moderne de nation*, editions Gallimard, 1994 και Leopoldo Marmora, «Οι δύο λειτουργίες της εθνικής ιδεολογίας: εσωτερική συνοχή και οριοθέτηση προς τα έξω», περιοδικό *Θέσεις* τεύχος 25, 1988). Προφανώς, στην περίπτωση της Ελλάδας ο εθνικισμός αναφέρεται στο «πολιτιστικό Έθνος».

βολά της συνιστούν μέρος αυτής της ελευθερίας. Αυτά ισχύουν «στη θεωρία». Το βιβλίο αυτό θα μας δείξει, εκτός των άλλων, αν και κατά πόσον ισχύουν στην πράξη.

Όσοι αποδίδουν στην εθνική σημαία σημασία που υπερβαίνει τη φυσική της υπόσταση και μυστικιστικό περιεχόμενο, είναι οι ίδιοι που θεωρούν ότι το νόημά της είναι κάτι το προφανές, η αλήθεια του οποίου επιβάλλεται με φυσικό τρόπο και ως εκ τούτου είναι αδύνατο να μην αναγνωρίσουμε. Ωστόσο, το νόημα της εθνικής σημαίας δεν είναι αυτονόητο παρά μόνον σε αυτούς που το θεωρούν αυτονόητο· για άλλους -κι ας είναι οι λιγότεροι- είναι το προϊόν μιας νοητικής επεξεργασίας, μια νοητική κατασκευή. Αυτήν τη νοητική κατασκευή επιχειρεί να αναλύσει αυτό το βιβλίο.

Έτσι οδηγούμαστε, αναπόφευκτα, στην έννοια του «Έθνους». Για μας η έννοια του έθνους δεν νομιμοποιείται διότι, όσοι την αποδέχονται χρησιμοποιούν τις εγκληματικές της συνέπειες για να ενισχύουν την εθνική ταυτότητα και τις εθνικές διεκδικήσεις «χρησιμοποιώντας την αντίπαλη βία ως ερέθισμα

παραγωγής της δικής τους βίας»⁴. Αναγκαστικά, λοιπόν, αναφερόμαστε και στον εθνικό μύθο, στην επινοημένη πραγματικότητα του «Έθνους», στην ανάδειξή του ως φαντασιακή κοινότητα.

Βεβαίως, έχει εκφραστεί η άποψη ότι τα έθνη μπορούν να υφίστανται χωρίς εθνικιστικά αισθήματα των πολιτών. Ωστόσο, ένας τέτοιος συλλογισμός προϋποθέτει ότι τα έθνη παράγουν, υπό ορισμένες συνθήκες, και μόνον υπό αυτές, τον εθνικισμό. Στην πραγματικότητα όμως, το βέλος της αιτιότητας έχει την αντίστροφη φορά: αρχικά, ο εθνικισμός παράγει τα έθνη, όχι τα έθνη τον εθνικισμό. Στη συνέχεια, το ένα στηρίζει το άλλο. Επομένως, όποιος αμφισβητεί τη βία του εθνικισμού πρέπει να αμφισβητήσει και το έθνος ως πραγματικότητα, και το «Έθνος» ως ιδέα (στο εξής θα χρησιμοποιούμε εισαγωγικά για να υποδηλώσουμε ότι αναφερόμαστε στο έθνος ως ιδέα), που σημαίνει ότι θα πρέπει να αμφισβη-

4. Η διατύπωση ανήκει στον Δημήτρη Δημούλη, «Δύο στιγμές δόμησης της εθνικής ταυτότητας», περιοδικό *Θέσεις*, /τεύχος 58, 1997.

τήσουμε τα ιερά και τα όσια των καταβολών «μας», την δήθεν ευγενή καταγωγή των Ελλήνων, την δήθεν ιστορική συνέχεια του ελληνισμού και τις χρυσές σελίδες του ηρωισμού του, την πολιτιστική ή βιολογική ομοιογένεια του Ελληνικού Έθνους, καθώς και όλα τα παρελκόμενα της εθνικής ιδεολογίας. Η απομυθοποίηση αυτή είναι δουλειά των ιστορικών ως «καταστροφών μύθων» (κατά την έκφραση του Eric Hobsbawm).

Οι μη εθνικιστές ιστορικοί έχουν ήδη δείξει επαρκώς πόσο σαθρές είναι οι θέσεις του ιστορικού μύθου του «Ελληνικού Έθνους», όπως, εξάλλου, όλων των «Εθνών». Τόσο επαρκώς, ώστε εντυπωσιάζει η απόσταση που διατηρείται ανάμεσα στον φανατισμό «της φυλής» σχετικά με τις καταβολές της, με την ιστορική της συνέχεια και τη φυλετική ή πολιτιστική καθαρότητά της αφενός, και στο έργο των μη εθνικιστών ιστορικών αφετέρου⁵.

5. «Η μικρή κυκλοφορία των ιστορικών έργων που παρακολουθούν τους προβληματισμούς της σύγχρονης ιστοριογραφίας από τη μια και η πρόσφατη αθρόα παραγωγή και εμπορική

Το βιβλίο αυτό, εκτός από το Ελληνικό Έθνος, αναφέρεται στο Αμερικανικό Έθνος και τη σημαία του, όχι επειδή οι συγγραφείς διαπνέονται από αντι-αμερικανικά αισθήματα, αλλά επειδή πρόκειται για μια πραγματικότητα επαρκώς γνωστή στους αναγνώστες. Επίσης, η αμερικανική σημαία (όπως εξάλλου και η ελληνική), είναι έντονα φορτισμένη με τη σημασία που της αποδίδουν οι πατριώτες: ενέχει δηλαδή βαρύ συναισθηματικό περιεχόμενο.

Κανείς δεν θα έδειχνε ενδιαφέρον για την канаδική σημαία, που είναι σχεδόν αδιάφορη ακόμη και στους ίδιους τους Καναδούς (επειδή εκφράζει ένα *ετερογενές* σύνολο πολιτών, συνεπώς αναιρεί το ίδιο το φα-

επιτυχία μιας υπηρετικής ιστοριογραφίας για το 'Μακεδονικό' από την άλλη, υποδεικνύουν ότι το ενδιαφέρον του ελληνικού κοινού για την ιστορία δεν είναι τόσο ενδιαφέρον για την ιστορική διερεύνηση, αλλά μάλλον αναζήτηση για την επιβεβαίωση δεδομένων σχημάτων αναφορικά με το παρελθόν» αναφέρει η Έφη Αβδελά, στο «Χρόνος, Ιστορία, Εθνική Ταυτότητα» που περιέχεται στο Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), *Τι είν' η πατρίδα μας;*, *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1997.

ντασιακό περιεχόμενο που ενέχει συνήθως μια εθνική σημαία). Αντιθέτως, η αμερικανική σημαία διατρανώνει τον ισχυρό συμβολισμό ενός ισχυρού «Έθνους».

Σε αγώνα μπείζμπολ της αγωνιστικής περιόδου του 2003, όταν η ομάδα των Yankees έμπαινε στο γήπεδο, από τα μεγάφωνα ακουγόταν η φωνή του Ιρλανδο-αμερικανού τενόρου Ρόναν Τάουναν που τραγουδούσε «Ο Θεός να ευλογεί την Αμερική». Ήταν σαν σε ματς του Ολυμπιακού να μην ακούγεται το «Θρύλε των γηπέδων, Ολυμπιακέ», αλλά το «Σε γνωρίζω από την κόψη». Το μάλλον γελοίο αυτό θέμα-ακρόαμα, από το οποίο βεβαίως ελάχιστα απέχει η σημερινή ελληνική πραγματικότητα, δεν ήταν καν αποτέλεσμα της 11ης Σεπτεμβρίου, αλλά μια παγιωμένη εθνική συνήθεια. Απλώς, οι εθνικές συνήθειες εντατικοποιήθηκαν μετά την 11η Σεπτεμβρίου.

Η επίθεση στο World Trade Center ήταν θεόσταλτο δώρο για την αμερικανική Δεξιά (κυριολεκτικά θεόσταλτο, μιας και η παράταξη επιμένει στην πανταχού παρέμβαση της θείας χείρας), η οποία το αξιοποίησε για να δώσει ώθηση στα αμερικανικά προϊόντα («Αγοράστε Chevrolet και όχι Volvo»), να

νομιμοποιήσει και να μεγεθύνει την ήδη αναίσχυντη συλλογική αλαζονία, και το κυριότερο, να σταθεροποιήσει το θεοκρατικό της καθεστώς.

Σε επιστολή αναγνώστη στην εφημερίδα *The Daily Collegian* της Μασσαχουσέτης, αναφέρεται, ότι τον Νοέμβριο του 2001, το 80-85% των σπιτιών είχαν αναρτήσει την αμερικανική σημαία στις βεράντες και τα παράθυρά τους. Εξάλλου, από τη μια ακτή στην άλλη, πουλήθηκαν τέσσερα εκατομμύρια μπλουζάκια με το σήμα της πυροσβεστικής της Νέας Υόρκης, η οποία, όπως αναμενόταν και όπως όφειλε, εξετέλεσε την αποστολή της μετά την καταστροφή. Ο αναγνώστης του πανεπιστημιακού εντύπου υποστηρίζει ότι «το θέαμα με τις αστερόεσσες κατάντησε κακόγουστο», όμως, ελάχιστοι Αμερικανοί είχαν την ίδια γνώμη· οι σημαίες και οι εθνικοί ψαλμοί έγιναν μέρος της καθημερινότητας, όχι πλέον των θρησκόληπτων ομάδων και «αιρέσεων» αλλά και όλων των πολιτών. «Ο εθνικισμός είναι σαν τις βρισίες» γράφει ο αναγνώστης στην *Daily Collegian*, «όταν ακούς για πρώτη φορά τον πατέρα σου να κατεβάζει Χριστοπαναγίες, νομίζεις ότι θα σπάσουν τ' αυτιά σου.

Όταν τον ακούς ξανά και ξανά, οι λέξεις χάνουν τη σημασία τους. Το ίδιο συμβαίνει και με το βέλασμα περί αμερικανικής υπερηφάνειας» (Σημειώνουμε εδώ ότι το σύνθημα «The Pride is Back» χρονολογείται από τις πρώτες ημέρες της προεδρίας του Ρόναλντ Ρέιγκαν, που διαδέχτηκε τον Τζίμμυ Κάρτερ, κατά την προεδρία του οποίου οι ΗΠΑ «είχαν χάσει την υπερηφάνειά τους»).

Η σύνταξη της εφημερίδας εκφράζει αντίθετη γνώμη: «Όποιος αγαπάει την Αμερική και κάνει κάτι γι' αυτή -όπως, για παράδειγμα, να καταταγεί στον στρατό- τον παίρνουν στο ψιλό και τον αποκαλούν τσιράκι της φασιστοειδούς κυβέρνησης. Αντί να ανεμίζουμε σημαίες, πρέπει να καταταγούμε εθελοντικά στον στρατό για την πάταξη της τρομοκρατίας. Αντί να φοράμε μπλουζάκια που γράφουν "Αγαπώ την Αμερική" πρέπει να δείξουμε έμπρακτα την ισχύ μας στον κόσμο». Το παράπονο είναι αδικαιολόγητο, καθώς οι σημαίες και τα μπλουζάκια δεν αποκλείουν την εθελοντική κατάταξη στον στρατό, δηλαδή την πιο ακραία εκδήλωση του εθνικισμού: όλο και περισσότεροι Αμερικανοί -στην πραγματικότητα

πάνω από το 80%- είναι υπερήφανοι για τα ανδραγαθήματα των στρατιωτικών δυνάμεων και θεωρούν δειλούς όσους αποφεύγουν τη στράτευση, προδότες όσους καίνε τη σημαία ή εκφράζουν ποικιλοτρόπως την αντίθεσή τους στο εθνικιστικό παραλήρημα.

Ο χαρακτηρισμός «προδότης» (ή εξωμότης, αποστάτης) επεκτείνεται, παραλόγως, και σε όποιον καίει την αμερικανική σημαία χωρίς να είναι Αμερικανός. Όταν τον Οκτώβριο του 2003, Ισλαμιστές διαδηλωτές έκαψαν αμερικανικές σημαίες στο Ζαΐ-πούρ της Ινδίας, διαμαρτυρόμενοι για τις επιθέσεις των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν, η αμερικανική κοινή γνώμη αποτροπιάστηκε, όπως ακριβώς τέσσερα χρόνια νωρίτερα, όταν η *Επιτροπή Κατά τον ΝΑΤΟ* της Πετρούπολης είχε οργανώσει δημόσιο κάψιμο της αστερόεσσας σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την αμερικανική επεμβατικότητα στον πόλεμο με την Τσετσενία. Όπως σημείωνε τότε το πικρόχολο δελτίο του αμερικανικού προξενείου στην Πετρούπολη, «η αστυνομία δεν εμπόδισε το κάψιμο».

Αφού έτσι έχουν τα πράγματα, είναι εύλογο να ασχοληθούμε με αυτήν τη σημαία.

Ηλίας Ιωακείμογλου

ΕΝΑ ΠΑΝΙ ΠΟΥ ΚΥΜΑΤΙΖΕΙ

Οικογένειες, σχολεία, εκκλησίες είναι τα σφαγεία των παιδιών μας- τα πανεπιστήμια είναι οι κουζίνες. Ως ενήλικες, στους γάμους και στις επιχειρήσεις, καταβροχθίζουμε το προϊόν.

PONAAANT ΛΑΙΝΓΚ, *The Politics of the Family*

Υπάρχουν μερικοί, οι περισσότεροι, που αντικρίζοντας την εθνική σημαία νιώθουν συγκίνηση, όπως οι αθλητές που δακρύζουν πάνω στο βάθρο της νίκης και τυλίγονται με τη σημαία της πατρίδας τους, και υπάρχουν άλλοι, πολύ λίγοι, που αντικρίζοντας την εθνική σημαία βλέπουν απλώς ένα πανί που κυματίζει. Τι είναι αυτό που μας χωρίζει;

6. Ronald D. Laing, *Η πολιτική της Οικογένειας*, εκδόσεις Καστανιώτη 1989. Στο πρωτότυπο, *The Politics of the Family*, 1969, Tavistock Publications Limited, reprinted 1999 by Routledge.

Ποιες είναι οι ελάχιστες προϋποθέσεις για να κλάψει κάποιος όταν ατενίζει τη σημαία της πατρίδας του; Καταρχάς, θα πρέπει να αποδώσει κάποιο νόημα στη σημαία, και στη συνέχεια, αυτό το νόημα θα πρέπει να κινητοποιήσει συναισθήματα που του αντιστοιχούν.

Σε ό,τι αφορά το νόημα που αποδίδουν στην εθνική σημαία όσοι συγκινούνται στη θέα της ή σκοτώνονται στον πόλεμο «για χάρη της», ουδόλως είναι αυτονόητο. Αν κάποιος τραβήξει μαχαίρι εναντίον μου, λέει ο Wittgenstein⁷, δεν θα πω «το ερμηνεύω ως απειλή», διότι το νόημα μιας τέτοιας κίνησης μάς προσφέρεται μεμιάς. Ακόμη και κάποιος που θα προερχόταν από έναν άλλον πολιτισμό, τόσο απομακρυσμένο από το δικό μας ώστε να θεωρούμε ότι ο άνθρωπος αυτός είναι «άγριος»⁸, δεν θα χρειαζόταν να ερμηνεύσει το τράβηγμα του μαχαιριού ως απειλή,

7. Wittgenstein L., *Φιλοσοφική Γραμματική*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1994.

8. Claude Levi-Strauss, *Φυλή και Ιστορία*, εκδόσεις Γνώση, 1991.

αλλά θα κατανοούσε αβίαστα σε τι αποσκοπεί μια τέτοια κίνηση. Υπάρχουν, λοιπόν, σημεία (κινήσεις, χειρονομίες, λόγια, σύμβολα) που δεν απαιτούν ερμηνεία διότι το νόημά τους μάς προσφέρεται δωρεάν, χωρίς τη μεσολάβηση μιας νοητικής επεξεργασίας. Όταν όμως ατενίζω την εθνική σημαία, τότε δεν ισχύει το ίδιο. Για να συλλάβω το νόημά της πρέπει να της αποδώσω μια ορισμένη ερμηνεία, χρειάζεται μια νοητική επεξεργασία: ειδαλλιώς θα δω σε αυτήν απλώς ένα πανί που κυματίζει - όπως εξάλλου συμβαίνει σε κάθε παιδί προτού τού εξηγήσουν το νόημα της σημαίας ή σε κάθε «άγριο» του οποίου το πολιτισμικό σύστημα αναφοράς είναι ξένο προς το δικό μας. Η σημασία, το νόημα της εθνικής σημαίας είναι, λοιπόν, μια νοητική κατασκευή. Αναπόφευκτα, αυτό σημαίνει πως εκείνο που μετατρέπει ένα ύφασμα, ένα πανί που κυματίζει, σε κάτι που περιέχει νόημα, δηλαδή σε ένα σύμβολο, είναι η ανθρώπινη δραστηριότητα. Μια ορισμένη ανθρώπινη δραστηριότητα που, χρησιμοποιώντας ως πρώτη ύλη ένα απλό υλικό αντικείμενο, του προσδίδει σημασία παράγοντας έτσι ένα σύμβολο.

Σε ό,τι αφορά τη συγκίνηση που δοκιμάζουν όσοι κινητοποιούνται από αυτήν τη νοητική κατασκευή, εξ ορισμού δεν μπορεί παρά να αποτελεί την εκτόνωση μιας εσωτερικής έντασης, η οποία (εκτόνωση) βιώνεται ως ηδονή⁹, είτε πρόκειται για τα δάκρυα των Ολυμπιονικών στην τελετή απονομής των βραβείων, είτε για το δέος και το μίσος που συγκλονίζει τα μέλη των ακροδεξιών οργανώσεων όταν ψέλνουν τον εθνικό ύμνο, είτε για τη γλυκιά θαλπωρή που νιώθουν οι πατριώτες στη μεγάλη αγκαλιά του έθνους. Πρόκειται για την εκτόνωση μιας εσωτερικής έντασης που πραγματοποιείται πάντοτε μέσα από τελετουργικά και πάντοτε μέσα από την επανάληψη, η οποία, ενδεχομένως, αποτελεί επίσης ένα στοιχείο της συνακόλουθης με την εκτόνωση ηδονής. Είναι αδύνατον να μη συσχετίσει κάποιος αυτή την *τάση για επανάληψη* με τον φετιχιστικό σεβασμό για τις

9.Ο Sigmund Freud αναφέρει στο έργο του *Πέραν της αρχής της ηδονής* (εκδόσεις Επίκουρος, 2001) ότι η ηδονή αντιστοιχεί στην εκτόνωση της εσωτερικής έντασης που περιέχει το ψυχικό όργανο, ενώ η δυσαρέσκεια αντιστοιχεί στην αύξησή της.

παραδόσεις όσων εκστασιάζονται με τη σημαία του έθνους, καθώς και την απέχθειά τους για τους νεωτερισμούς. Επανάληψη μέσα σε τελετουργικά προσδιορισμένα από την παράδοση ώστε το όμοιο να μοιάζει με το όμοιο και αυτό που συνέβη χθες να είναι πανομοιότυπο με αυτό που συμβαίνει σήμερα, σε έναν κόσμο ακίνητο, παγωμένο, σε έναν κόσμο χωρίς χρόνο, όπου θα μπορούσες να αναδιατάξεις τα γεγονότα σε αυθαίρετες ακολουθίες χωρίς συνέπεια για το νόημά τους· σε έναν κόσμο από τον οποίο απουσιάζουν ο νεωτερισμός και η αλλαγή: τέτοιο είναι το πλαίσιο, μέσα στο οποίο όσοι τιμούν και λατρεύουν τη σημαία ή τη θεωρούν ιερή, εκτονώνουν την εσωτερική τους ένταση και ηδονίζονται στη θέα της.

Για να κατανοήσουμε, λοιπόν, τι είναι η σημαία και ποια είναι η κοινωνική της λειτουργία προηγείται η κατανόηση των εξής: πρώτον, της νοητικής κατασκευής που αποδίδει στη σημαία νόημα, σημασία, περιεχόμενο, και για τον λόγο αυτό τη μετατρέπει σε σύμβολο. Αυτό όμως προϋποθέτει να κατανοήσουμε τον τρόπο παραγωγής του νοήματος της σημαίας,

βάσει του οποίου τα άτομα πορεύονται αυθόρμητα, χωρίς καθοδήγηση, «με τη δική τους θέληση», άλλοτε σε μονοπάτια μίσους άλλοτε σε δρόμους θυσίας (ή και τα δύο): δεύτερον, πρέπει να κατανοήσουμε ποια είναι αυτή η εσωτερική ένταση που εκτονώνεται στη θεά της σημαίας του έθνους και γιατί αυτή εκτονώνεται μέσα σε συνθήκες προσδιορισμένες (τελετουργικό, επανάληψη, συγκρότηση ενός κόσμου «χωρίς χρόνο», απέχθεια για την αλλαγή, την εξέλιξη, την καινοτομία και την ανατροπή).

Κατασκευάζοντας το νόημα της εθνικής σημαίας

Η ανθρώπινη δραστηριότητα μετατρέπει ένα ύφασμα, ένα πανί που κυματίζει, σε σύμβολο. Σε τι συνίσταται, όμως, αυτή η δραστηριότητα; Σε ποιες συνθήκες πραγματοποιείται; Με άλλα λόγια, ποιος είναι ο τρόπος παραγωγής του νοήματος της σημαίας;

Αν στήσω στην αυλή μου μια σημαία, τη δική μου σημαία, και επιδίδομαι καθημερινά σε πράξεις και τελετουργικά λατρείας και αφοσίωσης σε αυτήν, τότε αυτό θα παραμένει μια δική μου, ιδιωτική υπό-

θέση: είναι βέβαιο ότι στην περίπτωση αυτή οι γείτονές μου θα δουν τη δική μου, προσωπική σημαία σαν *ένα πανί που κυματίζει*. Μια σημαία, λοιπόν, αναγνωρίζεται και υπάρχει ως μαζικό σύμβολο επειδή της έχουν προσδώσει ρόλο σε μια διαδικασία κοινωνικοποίησης: αλλιώς αποτελεί αντικείμενο προσωπικής προτίμησης και ατομικής παρέκκλισης από τα καθιερωμένα.

Κοινωνικοποίηση σημαίνει, όμως, ένα παιχνίδι ανταλλαγής. Σε τι συνίσταται αυτή η ανταλλαγή; Προσφέρω το θέαμα της λατρείας της σημαίας στους άλλους, κι εκείνοι σε εμένα, ώστε να υπάρξει η αμοιβαία αναγνώρισή μας μέσα από τα *συλλογικά υπονοούμενα* που διακινεί το τελετουργικό της κοινής μας λατρείας. Είναι αυτή η ανταλλαγή των συλλογικών υπονοούμενων και η συνακόλουθη αμοιβαία αναγνώριση που μετατρέπει το πανί που κυματίζει σε σύμβολο, σε σημαία. Όταν αυτά τα συλλογικά υπονοούμενα αφορούν στην έννοια του Έθνους, η αμοιβαία αναγνώριση όσων νιώθουν να ανήκουν σε αυτό μετατρέπει το ύφασμα σε εθνική σημαία.

Προφανώς, κανείς δεν δακρύζει μαζί με τους Ολυμπιονίκες μιας άλλης χώρας, όταν ο εθνικός ύμνος συνοδεύει τη σημαία τους, *τη δική τους σημαία*, στην έπαρση της. Το παιχνίδι της αμοιβαίας αναγνώρισης, σε αυτή την περίπτωση, αφορά *τους άλλους*. Η αμοιβαία αναγνώριση είναι ταυτοχρόνως και η χάραξη μιας διαχωριστικής γραμμής έναντι των άλλων, είναι αποκλεισμός. Επομένως, η λατρεία της εθνικής σημαίας μεταπλάθει ένα απλό κομμάτι ύφασμα σε σύμβολο, επειδή ενεργοποιεί μια διαδικασία ανταλλαγής συλλογικών υπονοούμενων και αμοιβαίας αναγνώρισης όσων ανήκουν στο ίδιο «Εθνος», και αποκλεισμού όσων δεν ανήκουν σε αυτό.

Με αυτό τον τρόπο, λοιπόν, η ανθρώπινη δραστηριότητα «παράγει» την εθνική σημαία· με εργαλείο της ένα τελετουργικό λατρείας που επιτρέπει την αμοιβαία αναγνώριση όσων ανήκουν στο ίδιο «Εθνος». Οι πατριώτες¹⁰, όμως, δεν αντιλαμβάνονται

10. Θα ονομάζουμε στο εξής «πατριώτες» όσους συμμετέχουν στις διαδικασίες αμοιβαίας εθνικής αναγνώρισης, αφού δύο άτομα ανήκουν στο ίδιο «Εθνος» μόνον εάν αναγνωρίζουν

ότι η εθνική σημαία κατασκευάζεται από τις δικές τους εκδηλώσεις λατρείας, αλλά αντιστρέφουν το βέλος της αιτιότητας και στη θέση της αιτίας τοποθετούν το αποτέλεσμα· πιστεύουν, δηλαδή, ότι η σημαία είναι ένα αξιολάτρευτο σύμβολο, επειδή εκ φύσεως, εκπροσωπεί αυτοδικαίως το «Εθνος». Εκλαμβάνουν, επομένως, τις εκδηλώσεις της λατρείας τους προς τη σημαία ως το φυσικό επακόλουθο της αξιολάτρευτης φύσης της. Λατρεύουν τη σημαία, λένε, επειδή «είναι ιερή». Στην πραγματικότητα γίνεται ιερή γι' αυτούς, επειδή αυτοί οι ίδιοι τη λατρεύουν μέσα σε *ιεροτελεστίες* που επιτρέπουν την ανταλλαγή συλλογικών υπονοούμενων, καθώς και την αμοιβαία αναγνώριση με τους άλλους πατριώτες. Νομίζουν ότι η εθνική σημαία είναι προικισμένη με ιδιότητες που υπερβαίνουν τη φύση της ως απλό ύφασμα, ενώ είναι η ίδια η λατρεία τους που μετα-

ο ένας τον άλλον ως μέλος του ίδιου «Εθνους». Κανείς δεν θα θεωρούσε Έλληνα «συmpατριώτη του» κάποιον που δεν νιώθει Έλληνας, δηλαδή δεν αναγνωρίζει τον εαυτό του ως τέτοιο.

σχηματίζει μια πρώτη ύλη, το ύφασμα ή το πλαστικό, σε εθνικό σύμβολο, ακριβώς όπως στις εκκλησίες ένα σταυροκόπημα μπροστά σε ένα είδωλο το μετατρέπει σε ιερή εικόνα.

Αυτό αποτελεί μια νοητική αναστροφή: μια καθορισμένη κοινωνική σχέση, η ανταλλαγή συλλογικών υπονοούμενων και η συνακόλουθη αμοιβαία αναγνώριση των πατριωτών παίρνει τη μορφή ενός αντικειμένου με φαντασιακές ιδιότητες. Το πανί που κυματίζει μετατρέπεται σε *φετίχ* και γίνεται ο ορατός αντιπρόσωπος της εθνικής κοινότητας, η οποία συνιστά ουσιαστικά το αντικείμενο της λατρείας.

Το φετίχ ανοίγει το δρόμο στον μυστικισμό: η σημαία είναι ένα απλό αντικείμενο το οποίο ο πατριώτης αντιμετωπίζει με δεισιδαιμονικό σεβασμό διότι νομίζει πως υπάρχει μια στενή σχέση συγγένειας ανάμεσα σε αυτόν και το πανί.

Η εθνική σημαία είναι αντικείμενο σεβασμού το οποίο προστατεύεται από οποιαδήποτε προσβολή. Εδώ ξαναβρίσκουμε τις πρωτόγονες φυλές, όπως τις περιγράφει ο Σίγκμουντ Φρόιντ στο *Τοτέμ και Ταμπού*. Τα μέλη της φυλής θεωρούν εαυτούς συγ-

γενείς εξ αίματος, απογόνους κοινών προγόνων και συνδέονται στενά μεταξύ τους τόσο με κοινές υποχρεώσεις του ενός προς τον άλλον, όσο και μέσω της πίστης τους στο τοτέμ. «Σε διάφορες σημαντικές περιστάσεις» γράφει ο Φρόιντ, «τα μέλη της φυλής προσπαθούν να τονίσουν τη συγγένειά τους με το τοτέμ (...) φορώντας το τομάρι του»¹¹ ακριβώς όπως οι πατριώτες τυλίγονται με την εθνική τους σημαία για να γιορτάσουν μια νίκη στον αθλητισμό ή για να εκφράσουν την αγάπη τους προς την πατρίδα. Στο ίδιο έργο του, ο Φρόιντ, αναφέρει και άλλα χαρακτηριστικά της πρωτόγονης φυλής που απαντώνται στους πατριώτες: Τα μέλη της φυλής θεωρούνται μεταξύ τους «αδέλφια», που τα ενώνουν δεσμοί αλληλεγγύης και *συλλογική ευθύνη*. Στην περίπτωση του φόνου ενός μέλους της φυλής από κάποιον ξένο, όλη η φυλή του φονιά ευθύνεται για την πράξη του και όλη η φυλή του θύματος αναλαμβάνει συλλογικά την ανταπόδοση.

11. Sigmund Freud, *Τοτέμ και Ταμπού*, εκδόσεις Επίκουρος, 1978.

Τέτοιες είναι οι θλιβερές ομοιότητες του πατριώτη με τον πρωτόγονο άνθρωπο.

Για να γίνουν περισσότερο κατανοητά αυτά τα πρωτόγονα χαρακτηριστικά της λατρείας της εθνικής σημαίας είναι αναγκαίο να εξετάσουμε τα συλλογικά υπονοούμενα που ανταλλάσσονται μέσω της δημόσιας λατρείας της σημαίας.

Ό,τι αναγνωρίζει ο πατριώτης μέσω των τελετουργικών της λατρείας της εθνικής σημαίας δεν έχει αναγκαστικά πραγματικό χαρακτήρα, αλλά περιέχει σημαντικό φαντασιακό περιεχόμενο. Όπως παρατηρεί ο Benedict Anderson¹², τα μέλη ενός έθνους, ακόμη και του πιο μικρού, ουδέποτε θα συναντήσουν, ούτε θα γνωρίσουν τα άλλα μέλη του έθνους, όσο και αν φαντάζονται ότι συμμετέχουν στην ίδια κοινότητα. Έτσι, αυτό που αναγνωρίζει ο πατριώτης μέσω των τελετουργικών της λατρείας της εθνικής

12. Benedict Anderson, *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση τον εθνικισμού*, εκδόσεις Νεφέλη, 1997. Στο πρωτότυπο *Imagined Communities*, εκδόσεις Verso, 1983.

σημαίας είναι η ύπαρξη, όχι των άλλων πατριωτών, αλλά της εικόνας τους. Φαντασιώνεται, δηλαδή, ως κοινότητα, τις εικόνες που έχει σχηματίσει για τους ομοεθνείς του. Οι εικόνες αυτές περιέχουν αφενός μεν ορισμένα αντικειμενικά, πραγματικά στοιχεία, λίγο-πολύ επαληθεύσιμα, αφετέρου δε μια σειρά δοξασιών, μύθων και πρωτόγονων αντιλήψεων. Η κοινή γλώσσα, για παράδειγμα, θα θεωρηθεί ως ένα από τα σημαντικότερα αντικειμενικά συστατικά στοιχεία του «Εθνους». Οι πατριώτες θα επικαλεσθούν τη θεωρία του Herder¹³, σύμφωνα με την οποία η γλώσσα είναι ισοδύναμο της σκέψης και άρα κάθε έθνος που έχει τη δική του ξεχωριστή εθνική γλώσσα ενέχει τον δικό της, ιδιαίτερο, τρόπο σκέψης. Επιπλέον, οι αξίες που εκφράζονται μέσα σε κάθε εθνική γλώσσα δεν έχουν ακριβή συνώνυμα σε άλλες γλώσσες, ισχυρίζεται ο Herder, και για τον λόγο αυτό είναι μοναδικές.

13. Για μια συνοπτική και διαυγή παρουσίαση των θεωριών του εθνικισμού βλ. Πέτρος Π. Θεοδωρίδης, *Οι μεταμορφώσεις της ταυτότητας. Έθνος, νεωτερικότητα και εθνικιστικός λόγος*, εκδόσεις Αντιγόνη, 2004.

Ως εκ τούτου, μοναδική και ανεπανάληπτη είναι και η πολιτιστική οντότητα του κάθε «Έθνους». Μάλιστα, η αντίληψη του Herder φαίνεται να διασφαλίζει και την ιστορική συνέχεια του «Έθνους», αφού οι ανεπανάληπτες ιδέες και αξίες της κάθε εθνικής κοινότητας μεταβιβάζονται στις νεότερες γενεές μέσω της διατήρησης της εθνικής γλώσσας. Επειδή, μάλιστα, ως είδη γλώσσας μπορούν να θεωρηθούν και ορισμένες άλλες μορφές επικοινωνίας, όπως τα τραγούδια, τα έθιμα, οι γαστριμαργικές παραδόσεις και οι γιορτές, αποτελούν και αυτά αντικειμενικά συστατικά στοιχεία του «Έθνους». Στην αμφίβολη αντικειμενικότητα αυτών των στοιχείων και στην επάρκειά τους ως κριτήρια εθνικής συνοχής θα επανέλθουμε παρακάτω.

Φαίνεται, όμως, ότι αυτά τα (υποτιθέμενα) αντικειμενικά στοιχεία εθνικής ενότητας δεν επαρκούν για να αποδειχθεί η ύπαρξη του «Έθνους», με αποτέλεσμα οι πατριώτες να ανταλλάσσουν, μέσω των τελετουργικών της λατρείας της εθνικής σημαίας, και μια σειρά φαντασιακών στοιχείων, που προκύπτουν από έναν κυριολεκτικό *επανασχεδιασμό* τον

*ιστορικού παρελθόντος*¹⁴. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της Ελλάδας, τέτοια φαντασιακά στοιχεία είναι η συγγένεια του αίματος ή έστω η πολιτιστική συγγένεια, η φαντασιακή συνέχεια του ελληνικού «Έθνους» ανά τους αιώνες¹⁵, η μη μόλυνσή του από τους Σλάβους, η γεωγραφική συνέχειά του και η συνακόλουθη ιδιοκτησία του πάνω σε μια ορισμένη (εθνική) γη¹⁶. Επίσης, η ηρωική φύση των Ελλήνων,

14. Η διατύπωση ανήκει στον Eric Hobsbawm, *Στους ορίζοντες τον 21ου αιώνα. Μετά την εποχή των άκρων*, εκδόσεις Θεμέλιο, 2000.

15. Τα Έθνη «αποτελούν ιστορικά καινοφανείς οντότητες που διατείνονται ότι υπάρχουν εδώ και πάρα πολύ καιρό», εξηγεί ο Eric Hobsbawm, *Για την Ιστορία*, εκδόσεις Θεμέλιο, 1998. Στο πρωτότυπο *On History*, Weidenfeld & Nicolson 1997.

16. «Η ελληνική θέση [για τη Μακεδονία], η οποία σήμερα ακούγεται περισσότερο, στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε μια αναχρονιστική ιστορία επειδή τα εθνοτικά και γλωσσολογικά επιχειρήματα εξυπηρετούν μάλλον περισσότερο τους Σλάβους και πιθανώς τους Αλβανούς διεκδικητές», Eric Hobsbawm, *Για την Ιστορία*, ό.π. Πρέπει να τονιστεί, στο σημείο αυτό, ότι η διένεξη που ξέσπασε με αφορμή το βιβλίο *Ιστορίας της ΣΤ'* δημοτικού, το οποίο θεωρήθηκε ελλειμματικό ως προς τον

που διαρκώς παρόντες μέσα στην ιστορία, αν και ολιγάριθμοι, ανέκαθεν αντιτάχθηκαν στον βάρβαρο κατακτητή και υπερασπίστηκαν τα πάτρια (δηλαδή τα δικά τους) εδάφη. Το «Ελληνικό Έθνος» είναι μια *φαντασιακή κοινότητα*, κατά την έκφραση του Benedict Anderson, όχι τόσο επειδή κάθε Έλληνας δεν πρόκειται ποτέ να συναντήσει, και πολύ λιγότερο να γνωρίσει τα άλλα μέλη της κοινότητας, αλλά κυρίως επειδή η νοερή κοινότητα στην οποία αναφέρεται είναι προικισμένη με φαντασιακές ιδιότητες¹⁷, αποτελείται από μυθικά όντα, όχι από πραγματικούς ανθρώπους. Αυτό το φαντασιακό υλικό είναι που αναγνωρίζει ο πατριώτης μέσω των τελετουργικών

πατριωτισμό του, οφείλεται στο κύμα εθνικισμού που ξεκίνησε από το «μακεδονικό ζήτημα». (Περισσότερα για τον εθνικιστικό πυρετό βλ. <http://www.antibaro.gr>. Για το πώς διδάσκεται η ιστορία στα παιδιά βλ. Marc Ferro, *Comment on raconte l'histoire aux enfants a travers le monde*, Εκδ. Payot, 2004.)

17. «Η εθνικιστική εκδοχή της ιστορίας συνίσταται σε αναχρονισμούς, αποσιωπήσεις, απόσπαση από τα ιστορικά συμφραζόμενα και, σε ακραίες περιπτώσεις, σε ψέματα», Eric Hobsbawm, *Για την Ιστορία*, ό.π.

της λατρείας της εθνικής σημαίας: είναι η ύπαρξη, όχι των άλλων πατριωτών, αλλά της εικόνας τους ως κοινότητα μυθικών όντων, ζωντανών, ου μην και νεκρών, που συγκροτούν το «Έθνος». Έτσι, στο «Έθνος» ως πλασματική κοινότητα ανήκουν ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος που πήρε το μήνυμα «πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δική μας θα είναι (η Κωνσταντινούπολη)», ο Μέγας Αλέξανδρος που «εκπολίτισε» τους Ασιάτες, ο Μανώλης Γλέζος που κατέβασε τη γερμανική σημαία από την Ακρόπολη και ο Σολωμός Σολωμού που πυροβολήθηκε από Τούρκους στρατιώτες καθώς επιχείρησε να υποστεί την τουρκική σημαία μέσα στο τουρκοκυπριακό έδαφος. Φύρδην-μίγδην, ζωντανοί και νεκροί, μυθικά όντα και σύγχρονοι καθημερινοί άνθρωποι, συναπαρτίζουν το «Έθνος»: μια πλασματική, νοερή πραγματικότητα. Στην πλάνη του «Έθνος» και στην κατασκευή της μέσω του επανασχεδιασμού του παρελθόντος θα επανέλθουμε παρακάτω.

Με όλα αυτά, η εθνική σημαία θέτει σε λειτουργία ένα παιχνίδι ταύτισης και διαχωρισμού: ταύτισης του πατριώτη με τους Ομοίους του, τους οικείους του

και διαχωρισμού του από τους Άλλους, τους ξένους-παιχνίδι συγκρότησης ατομικής ταυτότητας μέσω της ταύτισης και του διαχωρισμού, και μεμιάς παιχνίδι φαντασιακής συγκρότησης του «Έθνους».

Στο παιχνίδι αυτό, οι πατριώτες έχουν εκπαιδευθεί από το θεσμό της Οικογένειας. Όπως έδειξε ο Λουί Αλτουσέρ, σε ένα από τα πιο γνωστά κείμενά του, το *Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του Κράτους*¹⁶, τα άτομα αντιλαμβάνονται την Οικογένεια (όπως και άλλες πραγματικότητες) με ιδεολογικό τρόπο, δηλαδή με ορισμένες έννοιες, παραστάσεις και εικόνες, συναρμολογημένες πάνω σε συμπεριφορές και στάσεις, έτσι ώστε η σχέση τους με τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής τους -εν προκειμένω με την οικογένειά τους- να αποκτά φαντασιακό περιεχόμενο.

Με πιο συγκεκριμένο τρόπο, οι έρευνες του Ρόναλντ Λαινγκ¹⁹ κατέδειξαν ότι η θέση και η συμπε-

18. Περιέχεται στο *Θέσεις*, εκδόσεις Θεμέλιο 1999. Στη γαλλική έκδοση, *Ideologie et Appareils Ideologiques d'Etat*, εκδόσεις Editions Sociales, 1976.

19. Ronald D. Laing, «Individual and Family Structure», στο

ριφορά των ατόμων έναντι της οικογένειάς τους καθορίζεται κυρίως από τη φαντασιακή δομή της (fantasy structure), από την εικόνα της, και κυρίως από τη φαντασιακή σχέση που διατηρεί κάθε μέλος της οικογένειας με την εικόνα της, δηλαδή με την φαντασιακή δομή της και τις φαντασιακές λειτουργίες της. Κάθε μέλος της οικογένειας νιώθει σαν τέτοιο, επειδή αναγνωρίζει την ίδια φαντασιακή δομή και λειτουργία της οικογένειας, την ίδια εικόνα που τον στοιχειώνει, παρούσα στα άλλα μέλη της οικογένειάς του. Ο Λαινγκ ονομάζει αυτό τον τύπο δεσμού, *ένωση μέσω της κοινής ενύπαρξης* (unification by co-inherence). Με τον τρόπο αυτό, η οικογένεια εκπαιδεύει τα άτομα να ενταχθούν και σε άλλες συλλογικότητες, όπως το «Έθνος» και η Εκκλησία, οι οποίες συγκροτούνται με βάση τον ίδιο τύπο δεσμού, δηλαδή την κοινή ενύπαρξη (co-inherence)²⁰: κάθε πατριώτης νιώθει σαν τέτοιος

P. Lomas (ed.): *The Predicament of the Family*, Hogarth Press London, 1967.

20. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε θα πρέπει να θεωρήσου-

επειδή αναγνωρίζει την ίδια πλάνη, την ίδια φαντασιακή δομή και λειτουργία του «Έθνους», την ίδια εικόνα που τον κατέχει, στους άλλους πατριώτες. Η ταυτότητα κάθε πατριώτη βασίζεται στη φαντασιακή κοινότητα που είναι το «Έθνος» εντός των άλλων πατριωτών. Να ανήκεις στο «Έθνος» σημαίνει «να

με ως ατελή τον ορισμό του Benedict Anderson για τις φαντασιακές κοινότητες, σύμφωνα με τον οποίο το «Έθνος» είναι μια φαντασιακή (επινοημένη, imagined) κοινότητα επειδή τα μέλη ακόμη και του πιο μικρού έθνους δεν θα γνωρίσουν ποτέ τους συμπολίτες τους. Διότι, η Οικογένεια είναι καταφανώς μια φαντασιακή κοινότητα (family as fantasy κατά την έκφραση του Laing) παρά το γεγονός ότι τα μέλη της γνωρίζονται και παρόλο που αυτή διαθέτει σημαντικές οικονομικές λειτουργίες (όπως της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης), δηλαδή λειτουργίες με αντικειμενική υπόσταση. Το φαντασιακό στοιχείο που υπερκαθορίζει τις οικονομικές λειτουργίες της Οικογένειας αναδεικνύεται, μέσα από το έργο του Laing και του Althusser, ως το ικανό και αναγκαίο στοιχείο για να χαρακτηριστεί η Οικογένεια ως φαντασιακή κοινότητα. Ο Etienne Balibar αναφερόμενος σ' αυτό γράφει ότι «μόνον οι φαντασιακές κοινότητες είναι πραγματικές» (*Φυλή, Έθνος, Τάξη*, εκδόσεις Ο Πολίτης, 1991, στο πρωτότυπο *Race, Nation, Classe, Les Identitis Ambigues*, Editions La Decouverte).

νιώθεις μέσα σου το ίδιο Έθνος» με τους άλλους πατριώτες, να μοιράζεσαι την ίδια εικόνα του ως κοινότητα μυθικών όντων, να αναφέρεσαι σε αυτό ως μια εσωτερική συλλογική προσωπικότητα την οποία αναγνωρίζεις εντός σου.

Αν αυτή είναι η διαδικασία κατασκευής τού νοήματος της εθνικής σημαίας, παραμένει ανεξήγητο για ποιο λόγο η έπαρσή της συνοδεύεται από την εκτόνωση μιας εσωτερικής έντασης εκ μέρους του πατριώτη, ποια είναι η πηγή της συγκίνησής του, γιατί πραγματοποιείται μέσα σε συνθήκες προσδιορισμένες (τελετουργικό, επανάληψη, συγκρότηση ενός κόσμου χωρίς χρόνο, απέχθεια για την αλλαγή, την εξέλιξη, την καινοτομία και την ανατροπή). Δεν μπορούμε παρά να αναζητήσουμε την πηγή της εθνικής συγκίνησης στη θέα της σημαίας, σε όσα προηγούνται αυτής, και πάνω απ' όλα, στη συγκρότηση των ατόμων σε υποκείμενα, σε πρόσωπα, μέσα από τη ζωή στην Οικογένεια.

Η λατρεία της σημαίας ως εκτόνωση εσωτερικής έντασης

Πόσον καιρό ακόμη θα αφήνονται στην πλάνη της τυφλωτικής προφάνειας ως προς τη βαθύτερη φύση του ιδεολογικού μηχανισμού του κράτους που ονομάζεται *οικογένεια*;

ΛΟΥΙ ΑΛΤΟΥΣΣΕΡ, *L'avenir dure longtemps*

Η συμμετοχή στην φαντασιακή κοινότητα που είναι το «Έθνος», μπορεί να είναι μια επιφανειακή πλάνη, πλην όμως δεν είναι ένα επιπόλαιο συναίσθημα. Έχει τις νοητικές και τις συναισθηματικές της ρίζες στον βαθύτερο πυρήνα συγκρότησης των ατόμων ως υποκειμένων, ως προσώπων. Πιο συγκεκριμένα, κάθε άτομο, -για να αναγνωρίσει τον εαυτό του ως υποκείμενο, ως πρόσωπο, ως ξεχωριστή προσωπικότητα με την ιδιαίτερη ατομικότητά της- χρειάζεται να ταυτιστεί με «τον όμοιό του» και να διαχωριστεί από «τον άλλον». Στο σημείο αυτό παρεμβαίνει η ιδεολογία, που προσφέρει έτοιμη την εικόνα του Όμοιου, του οικείου, και του Άλλου, του ξένου, μian

εικόνα προκατασκευασμένη από την οικογένεια και την κοινωνία σύμφωνα με αυτά που περιμένουν (η οικογένεια και η κοινωνία) από κάθε άτομο, ήδη από την παιδική του ηλικία. «Το παιδί αποδέχεται αυτή την προκατασκευασμένη εικόνα ως μοναδική δυνατότητα που έχει για να υπάρξει ως υποκείμενο», γράφει ο Λουί Αλτουσέρ²¹.

Η οικογένεια είναι η μικρογραφία του «Έθνους» που θα προσφέρει έτοιμη στα παιδιά την εικόνα του Όμοιου, του οικείου, και του Άλλου, του ξένου. Είναι αυτή που μέσα στην απομόνωσή της, την ιδιοτέλειά της και τον επεκτατισμό της, θα διδάξει στα άτομα ποιους να φοβούνται και ποιους να εμπιστεύονται. Στην πιο τρυφερή και εύθραυστη ηλικία, τα άτομα θα προσκολληθούν στη Μητέρα, τον Πατέρα και την Οικογένεια, δηλαδή στους Όμοιούς τους, στους οικείους τους, σε αυτούς που είναι πιο άξιοι εμπιστοσύνης από τους Άλλους, τους ξένους. Η λατρεία των γονέων και των καταβολών συνοδεύεται

21. Louis Althusser, *Sur la philosophie* editions Gallimard 1994.

αναγκαστικά από το μίσος²² για τους άλλους που δεν μοιράζονται την οικογενειακή θαλπωρή. Όπως «κάθε θρησκεία είναι θρησκεία της αγάπης για όσους την αναγνωρίζουν, και αντιμετωπίζει με σκληρότητα και μισαλλοδοξία αυτούς που δεν ανήκουν στους κόλπους της»²³, έτσι και η Οικογένεια περιβάλλει με αγάπη τα μέλη της και αντιμετωπίζει με αδιαφορία ή εχθρότητα τους «ξένους», τους Άλλους. Πρόκειται για ένα αμυντικό μίσος που εύκολα γλιστρά σε ένα καταδιωκτικό μίσος, ισχυρίζεται η Τζούλια Κρίστεβα²⁴, και δεν έχουμε κανένα λόγο να μη συμφωνήσουμε μαζί της. Η λατρεία και το σύστοιχό της μίσος, πραγματοποιούνται μέσα σε συνθήκες απόσυρσης στον ιδιωτικό κόσμο που διατηρεί τη ζεστασιά και τα χαρακτηριστικά του πρωτόγονου παραδείσου της οικογένειας των ανώτερων θηλαστικών.

22. Julia Kristeva, *Έθνη χωρίς Εθνικισμό*, Εναλλακτικές εκδόσεις 1997.

23. Sigmund Freud, *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του εγώ*, εκδόσεις Επίκουρος 1977.

24. Julia Kristeva, στο ίδιο.

Οι αναπαραστάσεις της Πατρίδας και του Έθνους είναι προβολές της εικόνας της Μητέρας και της Οικογένειας. Χρησιμοποιούμε την έκφραση «η μητέρα-πατρίδα»: κανείς δεν διανοήθηκε να πει «πατέρας-πατρίδα» - απ' όπου απορρέει και το λογοπαίγνιο «ματρίδα» (patrie, matrie) της Τζούλια Κρίστεβα. Αυτομάτως, επάνω στην Πατρίδα προβάλλεται ο συναισθηματισμός που αντιστοιχεί στην καθήλωση του παιδιού στη Μητέρα, ενώ στην εκάστοτε εξουσία προβάλλεται η υποταγμένη αγάπη του στον Πατέρα. Κάθε εξουσία προσελκύει, εκ μέρους των υποτελών, το σύνολο των συναισθηματικών στάσεων που άλλοτε απευθύνονταν στον Πατέρα. Το ίδιο ισχύει και για την υπέρτατη εξουσία του Θεού: κανείς δεν διανοήθηκε να πει «η Μητέρα-Θεός»: ο Θεός παίρνει πάντοτε τη μορφή του Πατέρα, που αγαπάει, εξουσιάζει, ορίζει τους ηθικούς νόμους, είναι βίαιος και τιμωρεί. Στο «Έθνος» προβάλλεται η αφοσίωση στην οικογένεια, που περικλείει τον απόλυτο σεβασμό στην εκάστοτε εξουσία και την ιερή λατρεία στη Μητέρα.

«Το εθνικό αίσθημα είναι η προέκταση των οίκο-

γενειακών δεσμών, που βυθίζουν τις ρίζες τους στην καθήλωση στον μητρικό δεσμό»²⁵. Όμως, οι οικογενειακοί δεσμοί είναι οι πιο έντονοι, από την άποψη του συναισθηματικού φορτίου. Η προβολή της δομής της Οικογένειας πάνω στο «Έθνος» μετατοπίζει ταυτοχρόνως και το τεράστιο συναισθηματικό φορτίο των οικογενειακών δεσμών στη φανταστική κοινότητα των πατριωτών. Η συναισθηματική καθήλωση στη Μητέρα μετατρέπεται σε πατριωτικό συναισθηματισμό.

Αυτά εξηγούν την εσωτερική ένταση που νιώθουν οι πατριώτες στη θέα της έπαρσης της εθνικής σημαίας και την ηδονή που απολαμβάνουν με την εκτόνωση που φέρνουν τα δάκρυα του πατριωτισμού. Η Σημαία είναι το φετίχ στο οποίο επενδύεται η συναισθηματική καθήλωση στη Μητέρα, δηλαδή στην εξιδανικευμένη εικόνα της. Εάν πιστέψουμε πέρα για πέρα τον Σίγκμουντ Φρόιντ, τα παραπάνω μάς παραπέμπουν απευθείας στην απώθηση της σε-

ξουαλικής επιθυμίας για τη μητέρα και τη μετατροπή της σε ιερό (επομένως μη ερωτικό) πρόσωπο, ώστε η εικόνα της να μεταφερθεί σε σφαίρες μακρινές και απυρόβλητες από τη σεξουαλικότητα και η επιθυμία να εξαϋλωθεί σε ιερή λατρεία. Αυτήν τη λατρεία προς την ιερή Μητέρα προβάλλει ο πατριώτης στην Πατρίδα του και στη Σημαία.

Η Οικογένεια εκπαιδεύει, λοιπόν, τα άτομα να υπακούουν στην εξουσία (πατέρας), να αγαπούν την πατρίδα τους (μητέρα) και το «Έθνος» (οικογένεια). Μπορεί η Οικογένεια να μην αποτελεί τη βάση του Κράτους, πλην όμως είναι απαραίτητη για την εδραίωση της εξουσίας του μιας και λειτουργεί ως το βασικό κύτταρο αναπαραγωγής της συντηρητικής ιδεολογίας. Δεν είχε άδικο, λοιπόν, ο Χίτλερ όταν έγραφε στο *Ο Αγών μου* πως η Οικογένεια είναι το μικρότερο, πλην όμως το σημαντικότερο συστατικό στοιχείο του κρατικού μηχανισμού· ούτε όμως και ο Λουί Αλτουσέρ όταν έγραφε πως η οικογένεια είναι «ο πιο τρομερός, ο πιο φρικιαστικός, ο απεχθέστερος από όλους τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του Κράτους (...) είναι ο ίδιος ο κατεξοχόν τόπος του

25. Wilhelm Reich, *Η μαζική ψυχολογία τον φασισμού*, εκδ. Μπουκουμάνης 1975.

ιερού, επομένως της εξουσίας και της θρησκείας»²⁶.

Εάν τέτοιες είναι οι βάσεις του πατριωτικού συναισθηματισμού που προκαλεί η έπαρση της εθνικής σημαίας, ωστόσο παραμένει χωρίς εξήγηση γιατί αυτός ο συναισθηματισμός εκλύεται σε προσδιορισμένες συνθήκες: μέσα σε έναν κόσμο ασάλευτο στον χρόνο, μέσα σε τελετουργικά, μέσα στην επανάληψη, ιδιαίτερα από ανθρώπους που νιώθουν απέχθεια μπροστά στην αλλαγή, την εξέλιξη, την καινοτομία και ακόμη περισσότερο μπροστά στην ανατροπή.

Ο κόσμος του «Έθνους» απαρνείται το πέρασμα του χρόνου· είναι ένα φανταστικό τοπίο, στο οποίο το παρόν ταυτίζεται με το παρελθόν και το μέλλον. «Ο Λεωνίδας εξακολουθεί να διατηρεί φρουρά στις Θερμοπύλες και τη φρουρά του ενισχύουν οι σημερινοί Έλληνες, ενώ νοητικά και συναισθηματικά συμπαρίστανται όσοι δεν γεννήθηκαν ακόμη, αλλά

26. Louis Althusser, *Το μέλλον διαρκεί πολύ*, εκδόσεις Θεμέλιο. Στο πρωτότυπο, *L'avenir dure longtemps*, éditions Stock/Imec, 1992.

αυταποδείκτως θα πράξουν ανάλογα αν χρειαστεί»²⁷. Η φανταστική κοινότητα του «Έθνους» λειτουργεί πέραν του χρόνου, ανεξάρτητα από αυτόν. Έτσι παράγεται το κολλοσιαίο kitsch που θέλει τον Παρθενώνα να τοποθετείται δίπλα στην Αγία Σοφία.

Εδώ ξαναβρίσκουμε την Οικογένεια. Αυτή είναι ο ιδεολογικός μηχανισμός που εκπαιδεύει τα άτομα να ζουν σε έναν κόσμο χωρίς χρόνο. Είναι ένας κόσμος στον οποίο τα γεγονότα δεν είναι διαταγμένα κατά μήκος του άξονα του χρόνου, η σειρά τους επομένως μπορεί να αναδιαταχθεί χωρίς αυτό να μετατρέπει το νόημα τους, ο χρόνος τα αφήνει αναλλοίωτα. Κατά τον Λαινγκ, «Ο χώρος και ο χρόνος της οικογένειας προσιδιάζουν στον μυθικό χώρο και χρόνο, στο βαθμό που τείνουν να κινούνται γύρω από ένα κέντρο σε επαναλαμβανόμενους κύκλους»²⁸. Τα γεγονότα έρχονται και φεύγουν μέσα στην κυκλική επανάληψη: μπορείτε να αναδιατάξετε όλα τα Χριστούγεννα και τις γιορτές του Πάσχα της ζωής

27. Δημήτρης Δημούλης, στο ίδιο ό.π.

28. Ronald D. Laing, «Individual and Family Structure», ό.π.

σας, εφόσον συμμετέχετε σε αυτά, σε όποια σειρά θέλετε, και το νόημά τους και το συναισθηματικό περιεχόμενό τους θα παραμείνει το ίδιο - μόνο η βιολογική φθορά μπορεί να προκαλέσει αλλαγές· κι αυτές ακόμη δεν αφορούν παρά στις αποχρώσεις των γεγονότων.

Η επανάληψη, με τη σειρά της, επιτυγχάνεται με το τελετουργικό. Κάθε γιορτή έχει το τελετουργικό της, έτσι ώστε καθώς γυρίζει ο κύκλος του έτους, το όμοιο να διαδέχεται το όμοιο. Στην περιοδικότητα των τελετουργικών των εορτών προστίθεται η περιοδικότητα της εβδομαδιαίας καθημερινής ζωής· μέχρι που ο χρόνος να αναιρείται και στον στάσιμο κόσμο της Οικογένειας ο συναισθηματικός της πυρήνας να παραμένει αναλλοίωτος.

Υπάρχει και χειρότερο, όπως έδειξε ο Λαινγκ στα έργα του *The Politics of the Family* και *Knots: ο κυκλικός χρόνος της Οικογένειας* προέρχεται από τους κυκλικούς συλλογισμούς που εδραιώνουν την ύπαρξή της. Οι συλλογισμοί αυτοί είναι κυκλικοί με την έννοια ότι αιτίες και αποτελέσματα συγχέονται, δηλαδή εναλλάσσουν θέση. Πρόκειται για ψευδο-

συλλογισμούς μέσω των οποίων εδραιώνεται ένα σύμπαν συναισθημάτων και ιδεών, όπου όλα είναι αυταπόδεικτα και εμφανίζονται ως προφανή. Ο Λαινγκ δίνει πολλά παραδείγματα τέτοιου είδους κυκλικών συλλογισμών, ορισμένα σύνθετα και ορισμένα απλά. Επιλέγουμε μεταξύ αυτών το απλούστερο: «My mother loves me. I feel good. I feel good because she loves me. I am good because I feel good. I feel good because I am good. My mother loves me because I am good.»²⁹. Ο κυκλικός χαρακτήρας των συλλογισμών εντός των οποίων είναι δομημένη η Οικογένεια δεν τίθεται ποτέ σε αμφισβήτηση, ακόμη και όταν μια συγκεκριμένη οικογένεια διέρχεται από περίοδο βαθιάς κρίσης.

Η Οικογένεια, τόπος του ιερού, επομένως της εξουσίας και της θρησκείας, που εγγράφει στα άτομα τις έννοιες του Όμοιου (του οικείου) και του Άλλου (του ξένου), και τους εμφυτεύει μίσος που αντιστοιχεί σε αυτούς (τους ξένους), ιδεολογικός μηχανισμός που μαθαίνει στα παιδιά να συγκροτούν

29. Ronald D. Laing, *Knots*, Vintage Books, 1970.

φαντασιακές κοινότητες, να ζουν σε κόσμους χωρίς χρόνο που λειτουργούν με την επανάληψη και τα τελετουργικά, να προσκολλώνται στην εξιδανικευμένη εικόνα της Μητέρας και να υποτάσσονται στην εικόνα της εξουσίας (στον Πατέρα), να είναι υπερήφανοι για τις καταβολές τους, είναι φυσικό να παράγει άτομα που νιώθουν απέχθεια για την αλλαγή, την εξέλιξη, την καινοτομία και ακόμη περισσότερο για την ανατροπή.

Η «σωστή» οικογένεια παράγει «σωστούς» ανθρώπους, κανονικούς, φυσιολογικούς, προσαρμοσμένους, που υπακούουν οικειοθελώς στους κανόνες: «Οι "βαθύτεροι" κοινωνικοί νόμοι μάς έχουν εμφυτευθεί: όσο "σκληρότερα έχουν προγραμματισθεί" ή "αποκρυσταλλωθεί" μέσα μας, τόσο "φυσικότεροι" καταλήγουν να μας φαίνονται. Πράγματι, αν κάποιος παραβιάσει έναν τόσο βαθιά ριζωμένο κοινωνικό νόμο, τότε έχουμε την τάση να τον αποκαλούμε "αφύσικο"»³⁰. Η Τέλεια Οικογένεια, η πιο λειτουργική, η πιο αποτελεσματική, παράγει τον τέλειο

συντηρητικό (από κοινωνική άποψη). Γι' αυτούς τους λόγους, η ένταση της συγκίνησης που νιώθει κάποιος στην έπαρση της σημαίας είναι ευθέως ανάλογη του κοινωνικού συντηρητισμού του.

Αν το νόημα της σημαίας κατασκευάζεται με τον τρόπο που περιγράψαμε, αν η συγκίνηση που προκαλεί προέρχεται από την πηγή που αναφέραμε, και αν η λατρεία της σημαίας είναι έντονη σε ανθρώπους τέτοιους που περιγράψαμε, έχουμε αφήσει εκκρεμή την θεμελιώδη ερώτηση της σχέσης της φαντασιακής κοινότητας που είναι το «Έθνος» με την ιστορία και τη συγκρότηση των εθνικών κρατών. Με άλλα λόγια, αναφερθήκαμε στο «Έθνος» ως πλάνη, ενώ εμφανίζεται στην ιστορία ως δρώσα οντότητα, και μάλιστα από τις πιο ισχυρές.

Ο Μαρξ έχει δείξει με σαφήνεια ότι η ιδεολογία μετατρέπεται σε υλική δύναμη όταν κατακτήσει τις μάζες: η ιδεολογία του «Έθνους», με όλο το φαντασιακό της περιεχόμενο, μετατρέπεται σε πολιτική δύναμη όταν ηγεμονεύσει επί των μαζών [όπως έλεγε ο Λαινγκ, «The way one sees through the situation changes the situation» (Ο τρόπος με τον

30. Ronald D. Laing, *Η Πολιτική της Οικογένειας*, ό.π.

οποίο βλέπει κανείς την κατάσταση αλλάζει την κατάσταση)³¹]. Η ηγεμονία του εθνικισμού ασκείται σε δύο φάσεις: πριν τη συγκρότηση του εθνικού κράτους, ο εθνικισμός εμφανίζεται ως απελευθερωτικός, ενώ αμέσως μετά την εθνική «απελευθέρωση» μεταμορφώνεται σε καθεστωτικό εθνικισμό. Στην πρώτη φάση, η ηγεμονία του επί των μαζών είναι καθαρά ιδεολογική, βασίζεται δηλαδή αποκλειστικά στην ισχύ του εθνικού μύθου, ενώ στη δεύτερη φάση, όταν ο εθνικισμός κατέχει την πολιτική εξουσία, η ηγεμονία του βασίζεται επίσης επί των ιδεολογικών και καταπιεστικών μηχανισμών του κράτους. Στη δεύτερη αυτή φάση, του καθεστωτικού εθνικισμού θα αναφερθούμε αμέσως παρακάτω, επειδή με τον τρόπο αυτό νομίζουμε ότι διευκρινίζονται μια σειρά σημείων που αφήσαμε αδιευκρίνιστα σε όσα αναφέρθηκαν σχετικά με την φαντασιακή φύση του Έθνους.

31. Ronald D. Laing, *Intervention in Social Situations*, Διάλεξη στην Association of Family Caseworkers, Μάιος 1968.

Ο ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ Ή ΠΩΣ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΕΙ ΤΑ ΕΘΝΗ

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ο Eric Hobsbawm αναζήτησε έναν αντικειμενικό ορισμό για την έννοια του Έθνους και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ένας τέτοιος ορισμός δεν μπορεί να υπάρξει, και ότι ακόμη και ένας υποκειμενικός ορισμός είναι δύσκολο να διατυπωθεί. Ο ίδιος, όπως και μια σειρά άλλων ιστορικών ισχυρίζεται ότι το Έθνος αποτελεί μια «επινοημένη παράδοση» (*invented tradition*)³². Ο Benedict Anderson, στην ίδια γραμμή έρευνας με τον Hobsbawm, διατύπωσε τη θέση ότι το «Έθνος» είναι μια *φαντασιακή κοινότητα* (*imagined community*, νοερή κοινότητα) και επηρέασε σημαντικά με την

32. Eric Hobsbawm (επιμ.), Terence Ranger (επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, εκδόσεις Θεμέλιο, 2004. Στο πρωτότυπο, *The Invention of Tradition*, εκδόσεις Canto.

έννοια αυτή την παραγωγή ιστορικών γνώσεων. Ο Etienne Balibar έχει προτείνει για την περιγραφή της ίδιας πλάνης την έννοια του «πλάσματος εθνισμού»³³. Ο εθνικισμός συγκροτεί ένα δικό του μυθικό ιστορικό πλάσμα που είναι το «Έθνος».

Υπάρχει, ωστόσο, χάσμα μεταξύ των μη-εθνικιστών ιστορικών αφενός, και της «κοινής γνώμης», της τρέχουσας αντίληψης των μαζών για το «Έθνος» αφετέρου. Το έθνος, όπως το αντιλαμβάνονται οι εθνικιστές ιστορικοί και η «κοινή γνώμη», βασίζεται στην ιδέα ότι υπάρχει μια εκ φύσεως συλλογικότητα που θεμελιώνεται πάνω στις ομοιότητες των μελών της και οι οποίες απορρέουν άλλοτε από την κοινή καταγωγή αίματος ή φυλής, άλλοτε από την κοινή πολιτιστική καταγωγή, γλώσσας, κουλτούρας και θρησκείας.

Στην εξελληνισμένη εκδοχή του πολιτιστικού εθνικισμού, ο Νικόλαος Πολίτης ισχυριζόταν ότι τα σταθερά θεμέλια της εθνικής συνείδησης «βρί-

33· Κατά αναλογία προς την νομική έννοια της *persona ficta*. Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, *Φυλή, Έθνος, Τάξη*, ό.π.

σκονται στην κοινότητα ηθών και εθίμων, πίστεων και παραδόσεων σε μια ομοιόμορφη αντίληψη του εξωτερικού κόσμου, και κυρίως, σε μια ενιαία εκδήλωση συναισθημάτων, προσδοκιών και ελπίδων»³⁴. Ακολουθώντας την παράδοση του Herder, ο Νικόλαος Πολίτης επιχειρούσε να θεμελιώσει την ύπαρξη του ελληνικού «Έθνους» στα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Επιπλέον, προσπαθούσε να δείξει ότι αυτά τα χαρακτηριστικά διατηρήθηκαν από αρχαιοτάτων χρόνων, άρα ότι υπάρχει η περιβόητη διαχρονική συνέχεια του ελληνικού «Έθνους»: «Η κοινότητα ηθών και πίστεων εκδηλώνεται αδιαλείπτως στην περίπτωση του ελληνικού λαού από τις πιο μακρινές εποχές. Όπου και αν βρίσκονται (...) οι Έλληνες έχουν ομότροπα ήθη. Η πλειονότητα των πίστεων και των εθίμων τους έλκουν την καταγωγή τους από την ελληνική αρχαιότητα και διακονούνται διαμέσου των Μέσων Χρόνων».³⁵

34· Αναφέρεται από τον Γ. Βαρουζάκη στο «Φαντασιακές Κοινότητες και Μεγάλη Ιδέα. Μια Συμβολή του Ν. Γ. Πολίτη», περιοδικό *Θέσεις* τεύχος 59> 1997.

35· Βαρουζάκης, στο ίδιο ό.π.

Η ιδέα αυτή, περί «Ἐθνους» ως διακριτής, μοναδικής, ιστορικής οντότητας, επεκτείνεται και στις παρακάτω θέσεις: πρώτον, οι αξίες και τα συμφέροντα του «Ἐθνους» είναι πρωταρχικά, προηγούνται δηλαδή όλων των άλλων αξιών και συμφερόντων, και όλων των διαρέσεων της κοινωνίας (σε κοινωνικές τάξεις ή άλλες κοινωνικές ομάδες). Δεύτερον, τα «Ἐθνη» δημιούργησαν τα Κράτη, και ο μόνος νόμιμος τρόπος διακυβέρνησής τους είναι η αυτοδιάθεση και η συγκρότηση ξεχωριστού κράτους. Μάλιστα, επιβάλλεται τα σύνορα του κράτους να συμπίπτουν με τα σύνορα του «Ἐθνους», του οποίου η ιστορία νομιμοποιεί την κατοχή συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής, της εθνικής γης, της Πατρίδας. Τα «Ἐθνη», που υποτίθεται ότι προϋπάρχουν των κρατών ως πρωτογενείς οντότητες με ρίζες που βυθίζονται στα βάθη ενός μακρινού παρελθόντος, αφυπνίζονται σε κάποια στιγμή της ιστορίας και ανακαλύπτουν εκ νέου τη βαθιά κρυμμένη αιώνια ουσία τους στον ξεχωριστό τρόπο σκέψης τους και ζωής τους, στην κοινή τους γλώσσα και θρησκεία, αλλά και στην ίδια την επιθυμία τους για αυτονομία.

Έτσι, οι Έλληνες διαδέχονταν οι μεν τους δε, γενεά μετά την γενεά και έχοντας κοινή γλώσσα, παραδόσεις και όνομα, έγιναν κληρονόμοι ενός διαχρονικού ενιαίου πολιτισμού που τους καθιστά εν τέλει ένα έθνος. Ακριβώς όπως ο Michelet, που «νόμιζε ότι μπορούσε, και όφειλε, να συγγράψει μια μακρά ιστορία της "Γαλλίας", ακριβώς επειδή οι νεκροί δεν γνώριζαν πως ήταν Γάλλοι, και ότι ήταν δικός του ρόλος να μιλήσει εξ ονόματός τους»³⁶, οι Έλληνες εθνικιστές ιστορικοί, από τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο και τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο³⁷ μέχρι σήμερα έδωσαν φωνή στους Έλληνες νεκρούς μας από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας αποδεικνύοντας τη συνέχεια του «Ἐθνους». Η αφύπνιση της προϋπάρχουσας εθνικής κοινότητας των Ελλήνων υποτίθεται ότι οδήγησε στην εθνική επανάσταση και στη δημιουργία του νεότερου ελληνικού κράτους και της Πατρίδας, ήτοι των εθνικών συνόρων ως

36. Benedict Anderson, ό.π.

37. Δημήτρης Χρ. Ξιφαράς, «Η ακατάλυτη συνέχεια του ελληνισμού», περιοδικό *Θέσεις*, τεύχος 42 και 43> 1993.

γραμμής προάσπισης της εσωτερικής συλλογικής προσωπικότητας που είναι το Ελληνικό «Έθνος». Εδώ, βρισκόμαστε στα βαθιά νερά του εθνικιστικού μυστικισμού, που θεωρεί τη συγκρότηση του Έθνους ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης ενός δεδομένου πυρήνα ενύπαρκτου σε κάθε Έλληνα, ως εκδήλωση μιας πνευματικής ουσίας που μεταβιβάζεται από γενεά σε γενεά, και επομένως ήταν πάντοτε εκεί περιμένοντας να αφυπνισθεί.

ι Στην πραγματικότητα, ισχυρίζονται οι μη εθνικιστές ιστορικοί, συνέβη ακριβώς το αντίθετο: ο εθνικισμός κατασκευάζει τον εθνικό μύθο (το «Έθνος») και η πολιτική εξουσία δημιουργεί το Έθνος (το εθνικό κράτος). Ο Νίκος Πουλαντζάς είχε εξηγήσει, ήδη από το 1978, ότι «το καπιταλιστικό Κράτος δεν περιορίζεται να ολοκληρώσει την εθνική ενότητα· συγκροτείται κτίζοντας αυτή την ενότητα, δηλαδή το έθνος με τη σύγχρονη έννοια»³⁸. Μερικά χρόνια αργότερα προστέθηκαν σημαντικές εργασίες μη

38. Νίκος Πουλαντζάς, *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, εκδόσεις Θεμέλιο, 1984· Στο πρωτότυπο *L'Etat, le pouvoir*, le

εθνικιστών ιστορικών που ανέπτυξαν αυτήν τη θέση και άνοιξαν νέους δρόμους στην ιστοριογραφία³⁹.

Η συγκρότηση του έθνους από το κράτος περιλαμβάνει δύο διαδικασίες (που ξετυλίγονται άλλοτε διαδοχικά, άλλοτε ταυτοχρόνως). Κατ' αρχήν, ο εθνικισμός επινοεί την παράδοση που προβάλλεται ως «Έθνος»⁴⁰: «Οι εθνικοί μύθοι», αναφέρει ο Eric Hobsbawm, «δεν προκύπτουν αυθορμητώς από τις πραγματικές εμπειρίες του λαού. Πρόκειται για κάτι που ο λαός αποκτά από κάπου αλλού: από βιβλία, από ιστορικούς, από ταινίες ή, σήμερα, από την τηλεόραση. Γενικά, δεν αποτελούν μέρος της ιστορικής μνήμης ή της ζώσας παράδοσης με την εξαίρεση

socialisme, Editions Presses Universitaires de France, 1978.

39. Κατά τον Αντώνη Λιάκο, οι εργασίες αυτές ήταν τόσο σημαντικές ώστε να αποτελούν «αλλαγή υποδείγματος» στην ιστοριογραφία (*Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάζουν το κόσμο*; εκδόσεις Πόλις, 2005).

40. Για ένα σύντομο πανόραμα της κατασκευής εθνικών μύθων στην Ευρώπη και αντίστοιχων εθνικών ταυτοτήτων, βλ. Anne-Marie Thiesse, *La creation des identites nationales*, editions du Seuil, 2001.

κάποιων ειδικών περιπτώσεων»⁴¹. «Ο εθνικισμός», κατά τον Ernest Gellner, «δεν είναι η αφύπνιση των εθνών. Ο εθνικισμός τα επινοεί εκεί όπου δεν υπήρχαν»⁴². «Οι Βαλκάνιοι Εθνικιστές (...) προσπάθησαν να προικίσουν τα κράτη τους με μακρά ιστορία εθνικότητας και αισθητής εθνικής παρουσίας πριν από την επίτευξη κρατικής υπόστασης· εξύμνησαν κατά κανόνα το μεσαιωνικό τους παρελθόν και επιδίωξαν να αποκαταστήσουν αδιάσπαστες συνέχειες εθνικής ύπαρξης από την πιο μακρινή αρχαιότητα», γράφει ο Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης⁴³. Οι λαοί των Βαλκανίων ζούσαν μέσα στην αντίληψη της ενιαίας ορθόδοξης χριστιανικής κοινωνίας που προσδιόριζε τις διαφορές με κριτήριο τη θρησκεία. «Η αδιαφορία των χριστιανών υπηκόων του σουλτάνου για τις

41. Eric Hobsbawm, *Στους ορίζοντες του 21ου αιώνα*, ό.π.

42. Ernest Gellner, *Thought and Change*, Weidenfeld & Nicolson, 1964.

43. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «'Νοερές κοινότητες' και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», περιέχεται στο *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, 2003.

εθνικιστικές κατηγοριοποιήσεις εξέφραζε το αίσθημά τους ότι ανήκαν σε μια κοινότητα της οποίας προσδιοριστικό στοιχείο ήταν η θρησκεία και όπου οι γλωσσικές διαφορές μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων είχαν λιγότερη σημασία από την κοινή πίστη τους στην ορθοδοξία»⁴⁴. Αυτά συνέβαιναν έως ότου συγκροτήθηκε σταδιακά η αίσθηση εθνικής ταυτότητας μεταξύ διανοουμένων⁴⁵ και Ελλήνων της διασποράς, η οποία, εν συνεχεία, εμφυτεύτηκε στη λαϊκή «συνείδηση». Το ιδεολόγημα του ελληνικού «Έθνους» που κατασκευάστηκε από τον εθνικισμό, χαρακτηρίζεται από βαθύτατες αντιθέσεις, λογικά ολισθήματα, αυθαίρετες συνεπαγωγές και

44. Mark Mazower, *Τα Βαλκάνια*, εκδόσεις Πατάκη, 2002. (Στην αγγλική γλώσσα, *The Balkans*, The Modern Library, New York, 2002).

45. «Η μικρή αυτή εγγράμματη ελίτ ήταν εκείνη που άρχισε να επεξεργάζεται μια νέα ορολογία η οποία μιλούσε για έθνη και πατρίδες, τη στιγμή που η μεγάλη πλειονότητα των χριστιανών του οθωμανικού κράτους εξακολουθούσε να ζει στον πνευματικό κόσμο που περιγράφηκε προηγουμένως», Mark Mazower, *Τα Βαλκάνια*, ό.π.

παράδοξες παραδοχές - αλλά αυτά είναι συνήθη χαρακτηριστικά των ιδεοληψιών. Για να θεωρήσουμε μόνον ένα παράδειγμα, στην Ελλάδα του 19ου αιώνα επικρατούσε γλωσσική Βαβυλωνία⁴⁶, γεγονός που καταφανώς έρχεται σε αντίθεση με το κριτήριο της κοινής γλώσσας ως κριτήριο ύπαρξης «Έθνους» έστω και εν υπνώσει.

Εν συνεχεία, οπλισμένη με τον μύθο του «Έθνους», η πολιτική εξουσία συγκρότησε το νεωτερικό Έθνος προωθώντας την εθνική ομοιογενοποίηση με τη δημιουργία ενιαίας εθνικής γλώσσας και την επιβολή της στο σύνολο του πληθυσμού της επικράτειας, με τη γενική εκπαίδευση που βασίζεται σε κοινά σχολικά προγράμματα⁴⁷, τη στρατιωτική θητεία που εξελ-

46. Η Ελλάδα περιελάμβανε, στον 19ο αιώνα, πολλές γλωσσικές ομάδες και πολλά ιδιώματα στο εσωτερικό κάθε γλώσσας. Τα νέα ελληνικά ομιλούνταν μόνον στα αστικά κέντρα, στα παράλια της Μικράς Ασίας και στα νησιά. Τα αρβανίτικα διατηρήθηκαν σε πολλές περιοχές της Ελλάδας μέχρι τη δεκαετία του 1950, κατά τον Mazower, πλην όμως σε ορισμένες ορεινές περιοχές επικρατούσαν ακόμη και στη δεκαετία του 1970.

47. «Το σχολικό σύστημα στα σύγχρονα κράτη καλλιεργεί

λήνιζε γλωσσικά τους κληρωτούς, και τα δικαστήρια (τα οποία ανελάμβαναν την «τιμωρία, ως κοινωνικών παρεκτροπών, μορφών συμπεριφοράς που δεν συμμορφώνονταν με τις επιταγές της εθνικιστικής ιδεολογίας του κράτους»⁴⁸), και το κυριότερο δημιουργώντας το Κράτος. Ποιο Κράτος όμως; Ο Καρλ Μαρξ εξηγήσεν, σχετικά με την συγκρότηση του εθνικού κράτους, ότι η αστική τάξη με τη βιομηχανία της, το εμπόριό της, με τους πολιτικούς της θεσμούς και τους ιδεολογικούς της μηχανισμούς, συνέδεσε μεταξύ τους απομονωμένες περιοχές, απαξίωσε τις τοπικές πολιτιστικές αξίες, δημιούργησε με μια και μοναδική κίνηση το κράτος-έθνος και το έθνος με

λοιπόν εκείνα ακριβώς τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά που θεωρούνται κριτήρια της εθνικής ιδιαιτερότητας: προκρίνει ένα συγκεκριμένο γλωσσικό ιδίωμα, τονίζει την εδαφική διάσταση της εθνικής ταυτότητας και προάγει τις κοινές ιστορικές μνήμες και τους κοινούς μύθους καταγωγής», Έφη Αβδελά, «Εθνική Ταυτότητα και Σχολείο», περιέχεται στο Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), «Τι είν' η πατρίδα μας;» ό.π.

48. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «'Νοερές κοινότητες' και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», ό.π.

«πρώτη ύλη» πολλούς, σχετικά ανεξάρτητους μεταξύ τους τόπους και εθνότητες. Η δημιουργία της εθνικής εσωτερικής αγοράς, ήταν αναγκαίος όρος τής ανάδειξης της αστικής τάξης σε κυρίαρχη. Τα εθνικά σύνορα ορίζουν τον γεωγραφικό χώρο εντός του οποίου η αστική τάξη ασκεί την επικυριαρχία της, την οικονομική εκμετάλλευση των εργαζόμενων τάξεων, και εντός των οποίων συσσωρεύει το κεφάλαιο και αναπτύσσει το παραγωγικό της σύστημα: πρώτον, η εργασιακή δύναμη που περιλαμβάνεται μέσα σε αυτά τα σύνορα, ανήκει συλλογικά στην εθνική αστική τάξη: αυτή και μόνο αυτή έχει το δικαίωμα να εκμεταλλεύεται τις εργαζόμενες τάξεις που αποτελούνται από υποκείμενα της δικής της εξουσίας, που ζουν και εργάζονται μέσα στα εθνικά σύνορα. Όταν συμμετέχουν στην εκμετάλλευση της δικής της εργατικής τάξης και άλλα, ξένα κεφάλαια, αυτό γίνεται με τη δική της συγκατάθεση (της εθνικής αστικής τάξης και του Κράτους της): δεύτερον, οι εσωτερικές (εθνικές) αγορές (προϊόντων, εργασίας, χρήματος και κεφαλαίου) περικλείονται από δασμολογικούς φραγμούς και η λειτουργία τους

υποτάσσεται στο ένα και μοναδικό (εθνικό) νόμισμα, στο ένα και μοναδικό σώμα θεσμικών (νομικών) ρυθμίσεων τρίτον, ο ανταγωνισμός, η κίνηση και η αξιοποίηση των επιμέρους, ατομικών κεφαλαίων διέπεται από περιοριστικούς παράγοντες που θέτει μέσω της εξουσίας της η εθνική αστική τάξη.

Η αστική τάξη δεν μπορούσε να αναπτυχθεί παρά μόνο εάν εγκαθίδρυε αρχικά τα εθνικά κράτη, τα εθνικά σύνορα, την εθνική εσωτερική αγορά. Έπρεπε να συνενώσει «ανεξάρτητες επαρχίες με ξεχωριστά συμφέροντα, νόμους, κυβερνήσεις, δασμούς» σε «ένα μόνο έθνος, μία μόνο κυβέρνηση, μία μόνο νομοθεσία, ένα μόνο ταξικό εθνικό συμφέρον, πίσω από ένα κοινό δασμολογικό κορδόνι»⁴⁹. Το εθνικό κράτος συμβάλλει αποφασιστικά στη δημιουργία των γενικών συνθηκών διατήρησης και αναπαραγωγής των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων στην οικονομία και στην πολιτική: διαχείριση της εργασιακής δύναμης, παρεμβάσεις για την άνοδο της κερδοφορίας,

49. Karl Marx και Friedrich Engels, *Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, εκδόσεις Νεφέλη, 2002.

κρατική διαχείριση των νομισματικών σχέσεων, θεσμικές παρεμβάσεις για την ελεύθερη λειτουργία της αγοράς εργασίας και των άλλων αγορών. Η ίδια κίνηση έφερε και τον εθνικισμό: «Ο καπιταλισμός ανάγκαζε την Οθωμανική Αυτοκρατορία να αλλάξει (...) Μόνο στο φως αυτής της θεαματικής οικονομικής και κοινωνικής αναστάτωσης μπορεί να κατανοηθεί η εμφάνιση του μαζικού εθνικισμού στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα»⁵⁰.

Επομένως, στα πλαίσια αυτής της αντίληψης, το Ελληνικό Έθνος αποτελεί έναν ιστορικά διαμορφωμένο καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό, στον οποίο συμμετέχουν οι ανταγωνιστικές κοινωνικές τάξεις υπό την κυριαρχία των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής, με τους όρους που περιγράφουν παραπάνω οι Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς. Συγχρόνως, έπρεπε να επιβληθεί και η διαφοροποίηση σε σχέση με τους «Άλλους», τους ξένους. Αυτή επιτυγχάνεται χάρη στη γλωσσική και πολιτισμική ομοιογενοποίηση, δηλαδή στην υποταγή σε κοινά

50. Mark Mazower, *Τα Βαλκάνια*, ό.π.

πολιτιστικά χαρακτηριστικά, των επιμέρους πληθυσμών και των ατόμων που ζουν μέσα στα σύνορα της επικράτειας.

Η πολιτική εξουσία στην Ελλάδα εξελλήνισε πολλές εθνικές ομάδες με συστηματικό και πεισματικό τρόπο, στη γλώσσα, στο όνομα και στη «συνείδηση». Αυτή η διαδικασία σχηματισμού του ελληνικού Έθνους υπήρξε και παραμένει μια *ολοκληρωτική διαδικασία*, αφού οι πληθυσμοί που κατοικούν εντός της επικράτειας, και οι οποίοι ούτε ομογενείς ούτε ομοιογενείς είναι, οφείλουν να ενσωματωθούν στο σώμα του έθνους, δηλαδή να αφομοιωθούν όσοι δεν πειθαρχούν στην πολιτιστική υποταγή και στην ενσωμάτωση στο έθνος, είτε γίνονται αντικείμενο αρνητικών διακρίσεων είτε αποβάλλονται ως ξένα σώματα. Η ιστορία της Μακεδονίας έχει πολλά να διδάξει επ' αυτού.

Η ιστορική αυτή κίνηση δημιουργεί το Ελληνικό Έθνος ως μορφή της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, χάρη στην ομοιογενοποίηση των ιδιαίτερων κοινοτήτων που ζουν μέσα στα σύνορα της κυριαρχίας της καπιταλιστικής τάξης, έτσι ώστε να αναγνωρίζουν

τον εαυτό τους ως «εθνική κοινότητα». Επομένως, η συγκρότηση του ελληνικού Έθνους από το Κράτος επιβάλλει την πολιτισμική ομοιογενοποίηση και η ομοιότητα των υπηκόων μετουσιώνεται σε εθνικό κράτος, σε εθνική κυριαρχία και σε εθνική εξουσία, στην οποία αυτο-αναγνωρίζεται ο ελληνικός λαός. Η διαδικασία αυτή είχε προσεγγίσει το τελικό της στάδιο ήδη αμέσως μετά την Μικρασιατική Καταστροφή και την ανταλλαγή πληθυσμών που ακολούθησε, με την έννοια ότι η διάκριση «εμείς» και «οι ξένοι» θεωρείται πλέον πρωταρχική από τους ίδιους του «Ελληνες», που έζησαν έκτοτε σε ένα από τα πιο «καθαρά», από εθνοτική άποψη, κράτη της Ευρώπης, μέχρι την κάθοδο των Αλβανών στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990. Ως τότε, είχε πραγματοποιηθεί ένα γιγάντιο έργο εθνικής κάθαρσης που οδήγησε στην εθνική κάθαρση με σημείο εκκίνησης την εποχή που η εμφάνιση των σλαβικών φυλών είχε περιορίσει τους «Ελληνες» (που αναγνωρίζαν τότε τον εαυτό τους ως Ρωμαίο) σε διάσπαρτους θύλακες «στα νησιά ή σε πόλεις τειχισμένες και μισοερειπωμένες, όπου διατηρούσαν την ελληνο-

ρωμαϊκή αστική κουλτούρα της Αυτοκρατορίας»⁵¹.

Η εθνική ομοιογενοποίηση διατηρεί τον φαντασιακό της χαρακτήρα, καθώς «καταργεί» τα όρια μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και ομάδων, επομένως και τις ανταγωνιστικές τους θέσεις, καθιστά αδιαφανείς τις σχέσεις εξουσίας και εκμετάλλευσης ή τις παρουσιάζει ως μια δευτερεύουσα πλευρά της κοινωνικής πραγματικότητας. Παρ' όλα αυτά, το «Έθνος», φαντασιακή κοινότητα μυθικών όντων, απέχει κατά πολύ από το έθνος ως πραγματικότητα την οποία οικοδομεί η πολιτική εξουσία στους κεφαλαιοκρατικούς κοινωνικούς σχηματισμούς. Ο μύθος, όμως, εξακολουθεί να καθοδηγεί την εξουσία στην προσπάθειά της να υποτάξει ή να εξαλείψει κάθε είδους πολιτιστική διαφορά ή παρέκκλιση που εμφανίζεται στο εσωτερικό της επικράτειας. Το έθνος οικοδομείται με αρχιτεκτονικό σχέδιο τη φαντασιακή κοινότητα του «Έθνους».

51. Mark Mazower, *Τα Βαλκάνια*, ό.π.

ΑΓΟΡΑ, ΠΑΤΡΙΣ, ΘΡΗΣΚΕΙΑ, ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΥ

Η «μοριακή» αντεπανάσταση

Η αντεπανάσταση του νέου ελληνικού συντηρητισμού, ήταν μια «μοριακή» επανάσταση που συντελέστηκε στην κλίμακα των ατόμων και των οικογενειών, μακριά από την πολιτική σκηνή, σιωπηλά και υπόγεια, στη διάρκεια των δέκα τελευταίων ετών. Το τετράπτυχο Αγορά-Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια, είναι το περιεχόμενο του νέου ελληνικού συντηρητισμού, που ηγεμονεύει πλέον στην ελληνική κοινωνία. Αυτή η σύζευξη, της Αγοράς από τη μία, και του παραδοσιακού ακροδεξιού τριπτύχου από την άλλη, είναι παράδοξη μόνο εκ πρώτης όψεως, και εξηγείται από τον τρόπο με τον οποίο επιτεύχθηκε αυτή η σύζευξη: Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ο νεοφιλελευθερισμός κυριάρχησε, τόσο ως πολιτική όσο και ως ιδεολογία, και απαξίωσε

τις συλλογικές αξίες της Αριστεράς, δηλαδή όλες εκείνες τις αξίες αλληλεγγύης στο όνομα των οποίων αυτή, η ιστορική Αριστερά, ενοποιούσε σε πολιτικό σχέδιο όλες τις μορφές αντίστασης στον καπιταλισμό, τις ανισότητες, τον αυταρχισμό, την εκμετάλλευση, τον ευτελισμό και τη βαρβαρότητα που αυτός παράγει.

Ο νεοφιλελευθερισμός εγκατέστησε το γυμνό συμφέρον του χρήματος, τον ανταγωνισμό και το ατομικό συμφέρον ως προϋπόθεση της συλλογικής ευημερίας στη θέση της ιδεολογίας της κοινωνικής αλληλεγγύης και του Κράτους-Πρόνοιας. Η ανατροπή είχε σημαντικές επιπτώσεις, η έκταση των οποίων και το βάθος δεν έχει ακόμα καταγραφεί. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η αντεπανάσταση του νέου ελληνικού συντηρητισμού είχε «μοριακό» χαρακτήρα, δεν είχε τον εκρηκτικό χαρακτήρα των πολιτικών συγκρούσεων της πολιτικής σκηνής που επί δεκαετίες είχαμε συνηθίσει να αλλάζουν τον κόσμο μας.

Στις σιωπηλές επιπτώσεις της συντηρητικής αντεπανάστασης περιλαμβάνεται η ριζική αλλαγή του

τρόπου με τον οποίο κοινωνικοποιούνται τα άτομα. Στη διάρκεια των σαράντα περίπου ετών μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, η κοινωνικοποίηση των ατόμων πραγματοποιόταν με αναφορά σε συλλογικές αξίες αλληλεγγύης που σχετίζονταν με την ιδεολογική κληρονομιά της εθνικής αντίστασης και του εμφυλίου πολέμου, ενώ ταυτοχρόνως αντηχούσαν το γενικότερο κλίμα που επικρατούσε στην Ευρώπη. Μάλιστα, η διαδικασία κοινωνικοποίησης των ατόμων αμέσως μετά τη μεταπολίτευση, και για δύο περίπου δεκαετίες, πραγματοποιόταν σε μεγάλο βαθμό με αναφορά στο Κράτος-Πρόνοιας. Με δύο λόγια, τα άτομα εντάσσονταν στην ελληνική κοινωνία με βασική αναφορά στην ιδιότητα του πολίτη και στη συγκρότηση συλλογικοτήτων και θεσμών βασισμένων στις ιδεολογίες της αλληλεγγύης.

Στην εποχή του νεοφιλελευθερισμού, αυτό ανατρέπεται και η κοινωνικοποίηση των ατόμων πραγματοποιείται μέσα από την Αγορά. Κάθε άτομο, με τα εφόδια που απέκτησε, είτε από εύνοια της τύχης είτε με προσωπική προσπάθεια, ρίχνεται στην αρέ-

να των αγορών για να αξιοποιήσει το προσωπικό του «κεφάλαιο» (την ατομική του περιουσία και το «ανθρώπινο κεφάλαιό» του, τις προσωπικές του ικανότητες και φιλοδοξίες). Τα άτομα εντάσσονται τώρα στην ελληνική κοινωνία με βασική αναφορά στην ιδιότητα του κατόχου κεφαλαίου, σε έναν κόσμο όπου όλοι εμφανίζονται ως επενδυτές που πρέπει να αξιοποιήσουν το κεφάλαιο τους: άλλοι πρέπει να αξιοποιήσουν το υλικό κεφάλαιό τους, άλλοι το «ανθρώπινο κεφάλαιό» τους που συνίσταται στις ικανότητές τους προς εργασία, τις γνώσεις στις οποίες επένδυσαν, τις δεξιότητες που κληρονόμησαν χάρη στην κοινωνική θέση των γονέων του κ.τ.λ. Κανείς δεν διαφεύγει αυτής της κατηγοριοποίησης: όλοι είναι κάτοχοι ενός κεφαλαίου, υλικού ή άυλου και καλούνται να το αξιοποιήσουν με την δυναμική παρουσία τους στην Αγορά, μέσα σε ένα παιχνίδι απόλυτου ατομικισμού, επιδίωξης του ατομικού συμφέροντος. Αυτή, λοιπόν, η Αγορά μετατρέπεται στον κυριότερο θεσμό κοινωνικοποίησης των ατόμων και αυτή είναι που υποσκάπτει την ιδιότητα του πολίτη προς όφελος μιας εν πολλοίς

φαντασιακής ιδιότητας του κατόχου κεφαλαίου, του επενδυτή και του επιχειρηματία.

Ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας εντάσσεται με άνεση στο παιχνίδι της Αγοράς, και μάλιστα της νεοφιλελεύθερης αγοράς, της απελευθερωμένης από τα δεσμά της κρατικής ρύθμισης και της ηθικής. Αλλά είναι δυσβάσταχτο να σε συνδέει με τους άλλους μόνο η Αγορά, δηλαδή το γυμνό ατομικό συμφέρον, όταν είσαι ένας από αυτούς που *έχασαν* στο παιχνίδι της. Η κυριαρχία του απόλυτου ατομικισμού είναι αφόρητη για τους «ηττημένους της αγοράς»: είναι ένας κόσμος «ξένων», αποξένωσης και απαξίωσης. Από αυτή την τραυματική κοινωνικοποίηση απορρέει η επιστροφή «σε παλιούς χάρτες που καθοδηγούσαν τα άτομα στην ατομική και συλλογική τους ζωή»⁵².

Αφού οι ιδεολογίες αλληλεγγύης της Αριστεράς έχουν απαξιωθεί, δεν απομένουν πολλές επιλογές πέρα από τα γνώριμα και ασφαλή τοπία της Θρησκείας που προσφέρει παρηγοριά, του Έθνους και

52. Κατά την έκφραση του Eric Hobsbawm.

του Αθλητισμού που προσφέρουν ταυτότητα, της Οικογένειας, του Στρατού και της Αστυνομίας που προσφέρουν ασφάλεια. Ξαναβρίσκουμε εδώ τον κεντρικό ρόλο της Οικογένειας: «Μετά κινούμαι πάλι προς τα πίσω, "προς τους δικούς μου", προσκολλώμαι σε ένα αρχαϊκό, πρωτόγονο "κοινό παρανομαστή", αυτόν της πιο τρυφερής και εύθραυστης παιδικής μου ηλικίας, τους στενότερους μου συγγενείς, ελπίζοντας ότι αυτοί θα είναι πιο άξιοι εμπιστοσύνης από τους "ξένους"»⁵³. Έτσι, αυτή η συγκυρία της κυριαρχίας της Αγοράς ταυτόχρονα με την ήττα των ιδεολογιών της Αριστεράς, δηλαδή των αξιών της κοινωνικής αλληλεγγύης, οδήγησαν στην αναβίωση των πιο αντιδραστικών συλλογικών ιδεολογιών: Πατρίς-θρησκεία-Οικογένεια· ιδού, λοιπόν, που βρεθήκαμε πολύ κοντά σε αυτό που επιδίωκε, αλλά δεν πέτυχε, η δικτατορία του 1967. Η ιδιότητα του πολίτη είναι πλέον μια υποβαθμισμένη ιδιότητα για τους *ηττημένους της αγοράς*: είναι μια ιδιότητα που τείνει να παραχωρήσει τη θέση της σε μια νέα

53. Julia Kristeva, ό.π.

μορφή υπηκόου, καταναλωτή, πατριώτη, τηλεθεατή, φιλάθλου και θρησκευόμενου οικογενειάρχη.

Η Νέα Δημοκρατία εκπροσωπεί προνομιακά αυτό τον κόσμο, τους «ηττημένους της αγοράς» - και μεμιάς αποκτά λαϊκή συντηρητική βάση, η οποία ακόμη υφίσταται παρά τη διάψευση των ελπίδων από την πρώτη διετία διακυβέρνησης της Ν.Δ., διότι αυτή είναι ο κυριότερος εκπρόσωπος των συντηρητικών αξιών. Τα στοιχεία των ερευνών της VPRC επιβεβαιώνουν τη στροφή των προλεταριοποιημένων στρωμάτων, των «μη εξασφαλισμένων» και όσων αντιμετωπίζουν δυσκολίες, ή μεγάλες δυσκολίες εξαιτίας του χαμηλού εισοδήματός τους, προς τη Ν.Δ. πριν αυτή αναλάβει τη διακυβέρνηση, αλλά και την προσκόλλησή τους στην παράταξη αυτή ακόμη και μετά την έντονη επίθεση του κόμματος της Δεξιάς εναντίον μιας σειράς εργασιακών δικαιωμάτων.

Αν, όμως, η Ν.Δ. είναι ο κυριότερος εκπρόσωπος του νέου ελληνικού συντηρητισμού, ο αυθεντικός εκφραστής του είναι το κόμμα του *Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού* του Γιώργου Καρατζαφέρη. Διότι το

κόμμα αυτό εμφανίζεται ως κοινωνικά ευαίσθητο, προβάλλει μια εικόνα οικονομικής εξαθλίωσης, που ισχύει για τους «χαμένους της αγοράς» και φυσικά εκπροσωπεί τις συντηρητικές ιδέες και αξίες με τον πιο αυθεντικό τρόπο. Αυτός ο συνδυασμός, όμως, αντιστοιχεί ακριβώς στον «συντηρητισμό από τα κάτω» που ηγεμονεύει στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας χάρη στη «μοριακή» αντεπανάσταση της τελευταίας δεκαετίας. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, η προσπάθεια του ΛΑΟΣ να προσεταιρισθεί όλες τις κοινωνικές αντιστάσεις στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές αναδιάρθρωσης και εκκαθάρισης, προβάλλοντας ταυτόχρονα τις συντηρητικές αξίες, αντιστοιχεί σε βαθύτερες αλλαγές στην ελληνική κοινωνία. Η μείωση της επιρροής του φαίνεται, προς το παρόν, ότι μπορεί να επιτευχθεί με δύο τρόπους: ο πρώτος, είναι η συσχέτιση της ταυτότητάς του και της ιδεολογίας του με ακροδεξιά πολιτικά σχήματα του παρελθόντος, έναντι των οποίων η ελληνική κοινή γνώμη διατηρεί ακόμη έντονα αρνητικά ανακλαστικά· ο δεύτερος, είναι η ανάκτηση από τη Ν.Δ. του ακροδεξιού ρεύματος χάρη σε πολιτικούς άν-

δρες της κυβερνήσεως Κ. Καραμανλή, που υπενθυμίζουν αδιαλείπτως ότι το μεγάλο κόμμα της Δεξιάς είναι ο πραγματικός κληρονόμος της Αντίδρασης.

Κι αν όλα αυτά ισχύουν, τι είναι προοδευτικό σήμερα;

Ο πολιτικός φιλελευθερισμός, «φυσικό συμπλήρωμα» του οικονομικού φιλελευθερισμού, με την έννοια ότι αναφέρεται στις ίδιες αξίες και στην ίδιες φιλοσοφικές αρχές, επιχειρεί να συγκροτήσει την εναλλακτική πολιτική λύση στον ανερχόμενο νέο ελληνικό συντηρητισμό - λύση η οποία εγγράφεται, και αυτή, στο εσωτερικό του κυρίαρχου νεοφιλελευθερισμού.

Με τον όρο του νεοφιλελευθερισμού συνηθίσαμε, στην Ελλάδα της τελευταίας εικοσιπενταετίας, να εννοούμε την οικονομική θεωρία και πολιτική που αναφέρεται στην ελεύθερη λειτουργία των αγορών με σκοπό αυτές να καταστούν η ρυθμιστική αρχή της οικονομικής ζωής, αφού υποτίθεται ότι αυτή η ελεύθερη λειτουργία εξασφαλίζει το βέλτιστο αποτέλεσμα για όλους. Περιορίσαμε, έτσι, τον όρο του φιλελευθερισμού στο πεδίο της οικονομίας μολοντί

αυτός, εκ παραδόσεως, αναφέρεται και σε φιλοσοφικές αρχές και προσδιορίζει μια πολιτική κατεύθυνση. Βεβαίως, ο όρος του «πολιτικού φιλελευθερισμού» καλύπτει περισσότερες παραδόσεις (ο αμερικανικός φιλελευθερισμός, π.χ., αποτελεί ιδιαίτερη κεντροαριστερή παράδοση) που συγκλίνουν σε μια σειρά γενικά αποδεκτών αρχών, οι οποίες -έστω κατά προσέγγιση- έχουν ως εξής: Ο φιλελευθερισμός είναι μια πολιτική κατεύθυνση που ευνοεί την αλλαγή και τη μεταρρύθμιση, τη μέγιστη δυνατή ατομική ελευθερία (όπως αυτή διασφαλίζεται από τον νόμο) και την προστασία των πολιτικών ελευθεριών, την ισότητα και την ανοχή των αντίθετων απόψεων και της αλλαγής, την αποδέσμευση από τον αυταρχισμό, τον ακραίο εθνικισμό και τον ρατσισμό.

Ο πολιτικός φιλελευθερισμός επιδιώκει την ενίσχυση της προσωπικής ελευθερίας και της ανοχής, και θέλει να πραγματοποιήσει εκείνες τις πολιτικές αλλαγές που είναι αναγκαίες για την επίτευξη αυτών των στόχων. Ο φιλελευθερισμός, γενικά, ευνοεί την αντιπροσωπευτική αποκεντρωμένη δημοκρατία, την ποικιλία των πολιτισμών που είναι παρόντες

σε μια κοινωνία (multiculturalism) καθώς και τον πολιτισμικό σχετικισμό.

Οι φιλελεύθεροι του 19ου αιώνα πίστευαν όλοι στον περιορισμό της κυβέρνησης και οι σύγχρονοι Ευρωπαίοι φιλελεύθεροι παραμένουν πιστοί σε αυτή την παράδοση.

Ο πολιτικός φιλελευθερισμός φιλοδοξεί να συγκροτήσει την εναλλακτική λύση στον νέο ελληνικό συντηρητισμό του τετράπτυχου *Αγορά-Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια* αντιπαραθέτοντας τις δικές του αξίες *Αγορά-Ατομικά Δικαιώματα-Ισότητα των Ευκαιριών-Ενεργοποίηση της Κοινωνίας των Πολιτών*.

Υπάρχουν, άραγε, οι συνθήκες για την άνοδο του πολιτικού φιλελευθερισμού στην Ελλάδα και τη συγκρότησή του σε ισχυρή εναλλακτική λύση ως προς τον νέο ελληνικό συντηρητισμό, ο οποίος εμφανίζεται ως η ισχυρή πλευρά της αντιπαραθέσης, ακόμη και σήμερα, μετά από τρία χρόνια διακυβέρνησης από τη Ν.Δ.;

Η αυξανόμενη ελευθερία των επιχειρήσεων να αγοράζουν και να καταναλώνουν την εργασιακή δύναμη με τους δικούς τους όρους είναι μια βασική

κατάκτηση του νεοφιλελευθερισμού, η οποία έχει δημιουργήσει μια κοινωνία της διακινδύνευσης και της ανασφάλειας, όπου η αποδιάρθρωση των συλλογικών εργασιακών ταυτοτήτων, η αποδυνάμωση της αλληλεγγύης, οι απολύσεις, η δεύτερη αγορά εργασίας, η απόγνωση, οδηγούν τους «ηττημένους της αγοράς» στον φονταμενταλισμό της Ορθοδοξίας, στην ανάδειξη της Οικογένειας σε κοινωνικό οχυρό και μονάδα οικονομικής μάχης, στην Θρησκεία ως όπιο και στην Πατρίδα και τον Αθλητισμό ως αντίδοτο της μοναξιάς - αυτή είναι η υλική βάση του νέου ελληνικού συντηρητισμού. Μπορούμε, άραγε, να προσδιορίσουμε μια αντίστοιχη υλική βάση για τον πολιτικό φιλελευθερισμό στην Ελλάδα;

Υπάρχουν τουλάχιστον δύο τέτοιες, υλικές, βάσεις επί των οποίων μπορεί να στηριχθεί ο πολιτικός φιλελευθερισμός στην Ελλάδα: Πρώτον, εκτός από αυτούς που αναγνωρίζουν εαυτούς ως «ηττημένους της αγοράς» υπάρχουν και αυτοί που αναγνωρίζουν τον εαυτό τους ως «νικητές», δηλαδή αυτοί που ρίχτηκαν στο παιχνίδι του ανταγωνισμού και κέρδισαν μια άνετη, εύπορη ή έστω ανεκτή -από

υλική άποψη-ζωή, στην οποία η διακινδύνευση και η ανασφάλεια επιβραβεύονται με την επαγγελματική επιτυχία και την κοινωνική άνοδο.

Όσο και αν είναι αμφίβολο αν τα ωφελήματα που αποκομίζουν οι «νικητές» αξίζουν το αντίτιμο που καταβάλλουν, όσο αν είναι αμφίβολο αν απέκτησαν έτσι μια ζωή που αξίζει τον κόπο να τη ζεις, οπωσδήποτε η κατάσταση τους είναι ριζικά διαφορετική από την κατάσταση των «ηττημένων». Σε αντίθεση με αυτούς, οι «νικητές της αγοράς» δεν έχουν κανέναν λόγο (πέραν των γνωστών πατροπαράδοτων δεσμών των Ελλήνων μικροαστών με τον παλαιό συντηρητισμό) να στραφούν στις παραδοσιακές αξίες. Αντιθέτως, η κοινωνική και οικονομική τους άνοδος συνδέθηκε με την πολιτική του αστικού εκσυγχρονισμού του Κώστα Σημίτη. Αυτό έχει επιπτώσεις στη συνείδηση, την ιδεολογία δηλαδή, και την πολιτική στάση των νικητών της αγοράς, και σχετίζεται με την ίδια τη φύση του νεοφιλελευθερισμού:

Ο νεοφιλελευθερισμός εκφράζει το ιδιοτελές συμφέρον της αστικής τάξης στο σύνολό της: προτείνει

την απελευθέρωση της αγοράς εργασίας, την αποδυνάμωση των εργατικών ενώσεων, την ανάπτυξη της πρόσκαιρης και μερικής απασχόλησης, τις κάθε είδους ευελιξίες. Ταυτοχρόνως, όμως, εμφανίζει το ιδιοτελές συμφέρον του κεφαλαίου ως γενικό συμφέρον. Διότι, σύμφωνα με το βασικό θεώρημα του νεοφιλελευθερισμού, η επίθεση εναντίον των εργατικών συνδικάτων, η απορύθμιση του θεσμικού πλαισίου των εργασιακών σχέσεων, η επιδείνωση των όρων πώλησης και κατανάλωσης της εργασιακής δύναμης, η αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας, δεν είναι απλώς προς όφελος του κεφαλαίου, αλλά είναι ο μοναδικός δυνατός τρόπος να μειωθεί η ανεργία, να αυξηθούν τα εισοδήματα και η *γενική ευημερία*. Προτείνεται ως η μοναδική πολιτική που προάγει το γενικό συμφέρον, ακόμη και αν πρόσκαιρα συνεπάγεται ορισμένες θυσίες εκ μέρους των εργαζόμενων τάξεων. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, ο νεοφιλελευθερισμός *λειτουργεί και ως υπόσχεση*. Η αξιοπιστία του κρίνεται μακροπρόθεσμα από τη σύγκριση της εν λόγω υπόσχεσης με την τελική έκβαση των πραγμάτων. Η σύγκριση

αυτή, λοιπόν, έχει γίνει από τις εργαζόμενες τάξεις και δείχνει στους μεν, στους «ηττημένους της αγοράς», ότι η υπόσχεση του νεοφιλελευθερισμού για άνοδο του γενικού συμφέροντος ήταν μια ψευδής υπόσχεση, πλην όμως, δείχνει στους δε, στους «νικητές της αγοράς», ότι η νεοφιλελεύθερη υπόσχεση ήταν αληθής. Απόδειξη αποτελεί η δική τους επαγγελματική επιτυχία και κοινωνική άνοδος.

Η υπόσχεση του νεοφιλελευθερισμού στην Ελλάδα δεν τηρήθηκε για τη μεγάλη πλειοψηφία των εργαζομένων και των ανέργων, με αποτέλεσμα μια μερίδα τους (η μεγαλύτερη) να στρέφεται δεξιά, στον νέο ελληνικό συντηρητισμό (που αποκτά έτσι ευρεία λαϊκή βάση), ενώ μια άλλη μερίδα τους (μειοψηφική) παραμένει στην Αριστερά. Η ίδια υπόσχεση όμως τηρήθηκε για τους νικητές της αγοράς, δηλαδή για ευρέα μικροαστικά στρώματα (που κατόρθωσαν ενίοτε να προσδώσουν στο νεοφιλελευθερισμό τα εθνικά χρώματα, ενσωματώνοντας στον ανταγωνισμό της αγοράς τις παραδοσιακές πελατειακές σχέσεις και τους μηχανισμούς διατήρησης προσόδων, ορισμένες ανορθόδοξες -από καπιταλιστική

άποψη- μεθόδους επικράτησης και ανάδειξης και λοιπές ευελιξίες «παλαιάς κοπής»). Αυτή η μερίδα της μικροαστικής τάξης που συγκροτείται έτσι, τείνει αυθόρμητα στην υιοθέτηση της ιδεολογίας και των αξιών του νεοφιλελευθερισμού, διότι αυτές αντιστοιχούν πλέον στην υλική υπόσταση της ύπαρξής τους. Υπάρχει ως εκ τούτου μια ταξική, υλική βάση επί της οποίας μπορεί να αναπτυχθεί ο πολιτικός φιλελευθερισμός ως συνέχεια και συμπλήρωμα της πολιτικής που κατέστησε την αγορά βασική ρυθμιστική αρχή της οικονομίας και της κοινωνίας.

Υπάρχει, εν τέλει, ένας «λαός του εκσυγχρονισμού» που αποτελείται από ευρέα στρώματα της (νέας) μικροαστικής τάξης, των μικροεπιχειρηματιών και των αυτοαπασχολουμένων, τα οποία αναγνωρίζουν τον εαυτό τους ως «νικητές της αγοράς» και τείνουν αυθόρμητα, δηλαδή αναγκαστικά, στην ιδεολογία του φιλελευθερισμού - οικονομικού και πολιτικού. Η δεύτερη υλική βάση για την ανάπτυξη του πολιτικού φιλελευθερισμού στην Ελλάδα είναι η έκρηξη της ατομικότητας - εννοώντας με αυτό τον όρο, την υποκειμενική αντίληψη των σχέσεων

που διατηρούμε έκαστος εξ ημών με τον κόσμο ως μοναδικές και πρωτότυπες και ως μη δυνάμενες να αναχθούν σε κάποια υπόσταση πέραν της προσωπικότητάς μας. Η έκρηξη της ατομικότητας, που συνέτεινε και στην ανάδυση του lifestyle, βρίσκεται στο σταυροδρόμι περισσοτέρων ρευμάτων. Προέκυψε, στην αρχή, ως απάντηση στη μελαγχολική ζωή και το σκυθρωπό ύφος στο οποίο η Αριστερά καταδίκασε γενιές ολόκληρες στην δεκαετία του 1970 και του 1980. Προέκυψε, επίσης, από την αποδιάρθρωση των συλλογικοτήτων της Αριστεράς, την συνακόλουθη απογοήτευση, τον επανακαθορισμό των ατομικών επιλογών και την απαξίωση των συλλογικών αξιών της Αριστεράς. Τέλος, προέκυψε -και αυτό είναι το σημαντικότερο- από ριζοσπαστικές αλλαγές στην καπιταλιστική παραγωγή που άλλαξαν τη χρησιμότητα των εμπορευμάτων και αναστάτωσαν τον τρόπο κατανάλωσης.

Με σημείο εκκίνησης τις στρατηγικές διαφοροποίησης των εμπορευμάτων που εφαρμόζουν οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις ως απάντηση στα προβλήματα της μεγάλης διαρθρωτικής κρίσης του

καπιταλισμού, που ξεκίνησε τριάντα χρόνια πριν, τα σύγχρονα εμπορεύματα προσφέρονται σε μια άνευ προηγουμένου ποικιλία και έχουν ενσωματώσει ως σημαντικό στοιχείο τους ιδιότητες που απευθύνονται στη φαντασία, στην αισθητική και στη φαντασίωση. Σε αυτό το παιχνίδι εντάσσεται ο «εκδημοκρατισμός» των ειδών πολυτελείας και του brand name. Στην τάση αυτή, της μετατροπής των εμπορευμάτων χάρη στην ενσωμάτωση ιδεολογικών, φαντασιακών και ονειρικών στοιχείων στην αξία χρήσης τους (δηλαδή στη χρησιμότητά τους), προστίθενται και άλλοι κλάδοι της καπιταλιστικής παραγωγής (τηλεοπτικό θέαμα, βιομηχανία της διασκέδασης κ.τ.λ.) που παράγουν εμπορεύματα τα οποία απευθύνονται αποκλειστικά στη φαντασία, την αισθητική και την ιδεολογία. Η διαφοροποίηση και η ποικιλία των εμπορευμάτων επιτρέπει τη συνέχιση της ιδιωτικής κατανάλωσης πέραν εκείνων των ορίων που θα είχε θέσει ο κορεσμός των αγορών αν τα εμπορεύματα είχαν παραμείνει αμετάβλητα. Η ανανέωση των παραδοσιακών προϊόντων της δεύτερης βιομηχανικής επανάστασης και του 20ού

αίωνα μέσω της εμπορευματοποίησης της φαντασίας καταργεί τον κορεσμό των αγορών.

Η διαφοροποίηση των εμπορευμάτων και η ενσωμάτωση των φαντασιακών στοιχείων στο εμπόρευμα αποτελεί αλλαγή πρώτου μεγέθους σε ό,τι αφορά την ιδεολογία και τους Ιδεολογικούς Μηχανισμούς του Κράτους. Η διαφήμιση, παραγωγός φαντασιώσεων και διαχειριστής συμβόλων, παίρνει τη θέση της μεταξύ των Ιδεολογικών Μηχανισμών του Κράτους και ταυτοχρόνως καθίσταται ένας κλάδος της βιομηχανίας, της παραγωγικής εργασίας. Από αυτά απορρέει η σύγχρονη έκρηξη της ατομικότητας, η επιδίωξη της ατομικής διάκρισης, η εξύμνηση της «προσωπικότητας», της «προσωπικής γνώμης» και του «προσωπικού γούστου» όπου καθένας μπορεί να αναγνωρίσει την ατομικότητά του στο καλάθι εμπορευμάτων (αγαθών και υπηρεσιών) που καταναλώνει, διότι είναι μοναδικό -τόσο μεγάλη είναι η ποικιλία των εμπορευμάτων ώστε επιτρέπει στον καθένα να έχει το «μοναδικό» του καλάθι, στο οποίο αντικατοπτρίζεται η ατομικότητά του. Η διαφήμιση εγκυβρίζει τα άτομα ως υποκείμενα μέσα από την

κατανάλωση ενός «προσωπικού καλάθιού εμπορευμάτων» ως αντανάκλαση της ατομικότητας. Το lifestyle είναι η μορφή της αστικής ιδεολογίας της «προσωπικότητας» που συνοδεύει τον σύγχρονο τρόπο κατανάλωσης εμπορευμάτων.

Ο πολιτικός φιλελευθερισμός μπορεί να δώσει πολιτική έκφραση σε αυτήν της έκρηξη της καταναλωτικής ατομικότητας, διότι αναφέρεται κατεξοχήν στο άτομο. Αποτελεί μορφή ηγεμονίας που προϋποθέτει το άτομο ως στοιχειώδες σωματίδιο της κοινωνίας: σε αυτό απευθύνεται πρωτίστως και όχι στην κοινωνία. Για τους φιλελεύθερους η κοινωνία δεν υπάρχει καθεαυτή· υπάρχουν τα άτομα των οποίων η δράση συνθέτει αυτό που εμφανίζεται ως κοινωνία. Ο ενεργός πολίτης του πολιτικού φιλελευθερισμού δεν συγκροτεί συλλογικές οργανώσεις των οποίων η δράση έχει ως σημείο πρόσκρουσης το Κράτος ή το Κεφάλαιο. Αντιθέτως, πρόκειται για τον πολίτη-άτομο, έναν μάλλον μοναχικό πολίτη, ο οποίος διατηρεί με το κράτος προσωπική σχέση (σχέση καλή, λειτουργική, που τον υπηρετεί) και ο οποίος συμμετέχει σε δημοψηφίσματα ή σε διαδι-

κασίες διαβούλευσης ως έκφραση της κοινωνίας των πολιτών, ή σε εθελοντικές ενώσεις πολιτών που τον διαμεσολαβούν έναντι του κράτους ή της αγοράς. Ο πολίτης δεν εντάσσεται σε αυτόνομες οργανώσεις των υποτελών κοινωνικών τάξεων, αλλά σε μηχανισμούς ενσωμάτωσης στο Κράτος. Η πολιτική δεν είναι ζήτημα κοινωνικών τάξεων, αλλά ατόμων, προσώπων.

Με αυτά τα δεδομένα, ο πολιτικός φιλελευθερισμός μπορεί να προσφέρει πολιτικοποίηση στο διογκούμενο ρεύμα ατομικότητας που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία. Σε μια κοινωνία που ήδη αντιλαμβάνεται τον πλούτο και την αφθονία ως προερχόμενα από την *ατομική κατοχή* (τα ιδιωτικά αγαθά) και όχι την *συλλογική χρήση* (τα δημόσια αγαθά), που αποθεώνει την ατομικότητα και την ατομική κοινωνική άνοδο· ο πολιτικός φιλελευθερισμός διαθέτει υλική βάση επί της οποίας μπορεί να αναπτυχθεί περαιτέρω η κοινωνική *συμμαχία* μεταξύ των σύγχρονων επιχειρηματικών μερίδων με μεσαία και ανώτερα μικροαστικά στρώματα που αναγνωρίζουν τον εαυτό τους ως «νικητές της αγο-

ράς». Ταυτοχρόνως, ο πολιτικός φιλελευθερισμός, μέσω της ευαισθησίας που επιδεικνύει για την ισότητα στις ευκαιρίες, τα ατομικά δικαιώματα και τις περιθωριακές ομάδες του πληθυσμού (τσιγγάνοι, μετανάστες, ετερόδοξοι κ.τ.λ.) μπορεί να αποδειχθεί αρκετά ελκυστικός και για μια μερίδα της νέας μικροαστικής τάξης που για ιστορικούς λόγους διακρίνεται για τις κοινωνικές της ευαισθησίες.

Το όνειρο είναι αλλού

Ο Ρεζίς Ντεμπρέ, παρατηρεί (τόσο στο *Critique de la raison politique* του 1981, όσο και στο *La guerilla de Che* του 1996) ότι στην πολιτική πρέπει να ονειρεύεσαι μεγάλες λεωφόρους για να μπορείς να κάνεις μικρά βήματα. Η έκλειψη της μεγάλης πολιτικής, της πολιτικής των «μεγάλων λεωφόρων» στις οποίες αναφέρεται ο Γάλλος στοχαστής, είναι το αποτέλεσμα της ήττας της ιστορικής Αριστεράς και της εδραίωσης του νεοφιλελευθερισμού ως μοναδικής δυνατής πολιτικής και «ενιαίας σκέψης». Η κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού είναι τόσο

ισχυρή ώστε περιόρισε την πολιτική στα ασφυκτικά πλαίσια της διαχείρισης του τρέχοντος, της τεχνοκρατικής παρέμβασης στα σημεία τριβής του συστήματος, και το χειρότερο απ' όλα, αφαίρεσε έτσι από την πολιτική τη γοητεία της (βλ. *L'etat seducteur*, εκδ. Gallimard, 1997).

Ο νεοφιλελευθερισμός εγκατέστησε το γυμνό συμφέρον του χρήματος, τον ανταγωνισμό και το ατομικό συμφέρον ως προϋπόθεση της συλλογικής ευημερίας. Κάθε άτομο, με τα εφόδια που απέκτησε, είτε με την εύνοια της τύχης είτε με προσωπική προσπάθεια, ρίχνεται στην αρένα των αγορών για να αξιοποιήσει το προσωπικό του «κεφάλαιο» (την ατομική του περιουσία και το «ανθρώπινο κεφάλαιό» του, τις προσωπικές του ικανότητες και φιλοδοξίες) σε ανταγωνισμό με όλους τους άλλους. Αν αυτό το κανιβαλικό παιχνίδι θα διεξάγεται με όρους ισότητας ευκαιριών, καλών σχέσεων του πολίτη με την κρατική μηχανή, κοινωνικής διαβούλευσης και «ασφαλούς καθημερινότητας του πολίτη», χάρη στην ενεργοποίηση της κοινωνίας των πολιτών, είναι κάτι που έχει σημασία, πλην όμως μικρή.

Το όνειρο είναι αλλού. Στα κοινωνικά κινήματα που ζητούν να θέσουμε τους ανθρώπους πάνω από τα κέρδη, και τις ζωές μας πάνω από τις απαιτήσεις της Αγοράς, την αλληλεγγύη πάνω από το παιχνίδι του γυμνού χρήματος. Τα κοινωνικά κινήματα προτείνουν να αναζητήσουμε μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία αυτό που αναγγέλλει το τέλος της, να μάθουμε να αναγνωρίζουμε ποιος και τι, στη μέση της βαρβαρότητας, δεν είναι βαρβαρότητα⁵⁴, και σε αυτά να κάνουμε χώρο, να τους δώσουμε διάρκεια⁵⁵. Το όνειρο των κοινωνικών κινήματων αφορά στην υπέρβαση της Αγοράς, σε έναν κόσμο στον οποίο η βασική ρυθμιστική αρχή δεν θα είναι πια ο ανταγωνισμός και η κερδοσκοπία αλλά η γενναιοδωρία, το δώρο και η αλληλεγγύη - σε έναν κόσμο που θα είναι κάτι καλύτερο από ένα εμπόρευμα.

Αν έτσι έχουν τα πράγματα, η Αριστερά θα έπρεπε να προτάξει πριν από όλα τα άλλα τη διαφορά αξιών με τις κοινωνικές δυνάμεις της νεοφιλελεύ-

54. Italo Calvino, *Οι αόρατες πόλεις*, εκδ. Καστανιώτης.

55. Η φράση ανήκει στον Italo Calvino, *Οι αόρατες πόλεις*.

θερης διαχείρισης: πρώτον, ό,τι αντιμάχεται την ιδεολογία και την κυριαρχία των εμπορευματικών σχέσεων, της αγοράς, της πρωτοκαθεδρίας του χρήματος, του ατομικισμού και του ανταγωνισμού, της ιδεολογίας της ατομικότητας, στο όνομα των συλλογικών αξιών της Αριστεράς, της αλληλεγγύης και των θετικών διακρίσεων υπέρ των υποτελών κοινωνικών τάξεων. Ταυτόχρονα όμως και ό,τι μάχεται ενάντια στο σκοταδισμό της θρησκείας, τον εθνικισμό και την ιδεολογία της οικογένειας. Πρέπει να θυμηθούμε και να θυμίσουμε ότι η εκκλησία και το έθνος είναι Ιδεολογικοί Μηχανισμοί του Κράτους που συνθλίβουν τις αξίες της Αριστεράς, και ότι το σχολείο και η οικογένεια είναι τα εργαστήρια των πιο αντιδραστικών ιδεών· δεύτερον, ότι στο σύστημα των αξιών της Αριστεράς, η λογική των αναγκών πρέπει να βρίσκεται πάνω από τη λογική του εμπορεύματος· τα κοινωνικά κινήματα του 21ου αιώνα γράφουν στη σημαία τους: *οι άνθρωποι πάνω από τα κέρδη*. Τα κινήματα προτείνουν να αναζητήσουμε μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία αυτό που αναγγέλλει τον μετασχηματισμό της, στα δημόσια

αγαθά, στο δημόσιο χώρο, στην πρωτοκαθεδρία της λογικής των αναγκών επί της λογικής του καπιταλιστικού εμπορεύματος, στη γενναιοδωρία και στην αλληλεγγύη ενάντια στον ανταγωνισμό, τον ατομικισμό και την ατομικότητα· τρίτον, ότι στο σύστημα αξιών της Αριστεράς, επιζητούμε τη διαφορετική χρήση του πλούτου και της αφθονίας που δημιουργεί η υλική και τεχνολογική βάση της καπιταλιστικής οικονομίας, όχι με τη μορφή της κατοχής και ιδιοκτησίας αλλά με τη μορφή της δημιουργικής εργασίας, της ποικιλίας των κοινωνικών εμπειριών και της πολύπλευρης ανάπτυξης των ικανοτήτων μας - επομένως των δημόσιων αγαθών τέταρτον, ότι η πολιτική όπως τη γνωρίζουμε σήμερα είναι η *αστική πολιτική*. Η Αριστερά πρέπει να επιδιώκει την ανάπτυξη της ποικιλίας των μορφών άσκησης της πολιτικής από τους πολλούς· την απελευθέρωση της πολιτικής από τα δεσμά της αστικής ιδεολογίας· την ανανέωση των μορφών εκπροσώπησης και πολιτικής παρέμβασης· τις μορφές άμεσης δημοκρατίας.

Σώτη Τριανταφύλλου

Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΗΜΑΙΑ,
ΕΝΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ

*Δεν έχω πατρίδα για να υπερασπιστώ. Πατρίδα μου είναι
η γη και είμαι πολίτης του κόσμου.*

ΓΙΟΥΤΖΗΝ Β. ΝΤΕΜΠΣ

Η άνοδος του εθνικισμού κατά τον 19ο αιώνα και ο ανταγωνισμός των μεγάλων δυνάμεων ήταν μια από τις αιτίες των δύο παγκοσμίων πολέμων του 20ού αιώνα, καθώς και των περιφερειακών συρράξεων, μερικές από τις οποίες, επειδή συνέβαιναν στον «απολίτιστο» Τρίτο Κόσμο, πέρασαν στην ιστορία ως υποσημειώσεις. Την «άνοδο» του εθνικισμού, παρά την φρικτή ήττα της Γερμανίας, της Ιταλίας και της Ιαπωνίας -και παρά την όχι λιγότερο φρικτή νίκη των «Συμμάχων»- δεν διαδέχτηκε η «πτώση», αλλά, αντιθέτως η άνοδος ενός καινούργιου εθνικισμού. Από τα ερείπια του πολέμου οι ΗΠΑ αναδείχτηκαν ως παγκόσμια υπερδύναμη, σε

διελκυστίδα με την ΕΣΣΔ (την επίσης σε φρενίτιδα εθνικισμού διατελούσα), διατηρώντας ωστόσο τον επαρχιωτισμό, τον απομονωτισμό και συχνά τον θρησκευτικό της φανατισμό, τον όχι σπάνια φιλέριδα και πολεμοχαρή.

Μετά το 1945 οι ΗΠΑ δημιούργησαν ένα υπετροφικό εγώ που πήρε καταγέλαστες μορφές, έγινε αιτία αφελών συνθημάτων (*Αμερική: Αγάπα τη, ή φύγε!*) και συνετέλεσε στην στερεοποίηση της τοπικής θεοκρατίας, η οποία αποτελούσε ανέκαθεν το όραμα όχι μόνον των πουριτανών της Νέας Αγγλίας, αλλά ολόκληρης της αγροτικής Αμερικής (βλ. Duncan Homer, *Secular Humanism: The Most Dangerous Religion in America*, Lubbock: Christian Focus on Government, Inc., 1979). Η θεοκρατία βρισκόταν ανέκαθεν λίγα βήματα από την επίσημη εξουσία, από την εποχή που οι Founding Fathers, οι πιονιέροι έποικοι της αμερικανικής ηπείρου, ίδρυσαν ένα ευρύ φάσμα εκκλησιών, με στόχο τον λεγόμενο «χριστιανικό εξαμερικανισμό». Παρά τους κλυδωνισμούς, πρέπει να παραδεχτούμε ότι η αποστολή αυτή εξετελέσθη (βλ. λόγου χάριν το ντοκυμαντέρ «Jesus Camp»

των Heidi Ewing και Rachel Grady 2006, πάνω στις χριστιανικές «κατασκηνώσεις» για παιδιά).

Στο «American Gothic», που ζωγράφησε ο Γκραντ Γουντ το 1930, το ζευγάρι των αγέλαστων αγροτών αναπαρίσταται κρατώντας μία τσουγκράνα· η αμερικανική σημαία λείπει· παρ' όλ' αυτά, μοιάζει εκκωφαντικά παρούσα. Το «American Gothic» σχολιάζει τον παλιό, αλλά και τόσο καινούργιο, αμερικανικό πατριωτισμό, την προσκόλληση στη γη (που θυμίζει το ναζιστικό «Αίμα και Χώμα»), καθώς και τον ασκητισμό του αφυδατωμένου, άφυλου, φανατικού χριστιανού. Ωστόσο, ήδη από τότε που το αμερικανικό έθνος είχε μόλις διαμορφωθεί, ο Ραλφ Γουόλντο Έμερσον έγραφε: «Όταν ένα ολόκληρο έθνος βρυχάται και ωρύεται, καυχώμενο για τον πατριωτισμό του, αμφισβητώ τη καθαρότητα των χεριών και της καρδιάς του» («Ημερολόγια», 1824). Το αμερικανικό έθνος βρυχάται και ωρύεται. Εξάλλου, δεν είναι το μόνο. Οι σημαίες και οι εθνικοί ψαλμοί («Η μπαλάντα των πράσινων μπερέ», «Ο πολεμικός ύμνος για τη δημοκρατία», ο ύμνος των πεζοναυτών «From the Halls of Montezuma» και

οπωσδήποτε το «Ωραία Αμερική») έγιναν *sine qua non* μέρος της καθημερινότητας, ίσως περισσότερο από κάθε άλλη φορά στην ιστορία.

Αν το αντικείμενο-φετίχ του Αντυ Γουόρχολ υπήρξε το κουτί της σούπας Campbell, κι εκείνο του Κλάες Όλντενμπεργκ το χάμπουργκερ, τη σημαία μοιράστηκαν πολλοί καλλιτέχνες, από τον Νόρμαν Ρόκγουελ μέχρι τον Τζάσπερ Τζόουνς. Καθώς ο αμερικανικός πολιτισμός χαρακτηρίζεται από εικόνες-σύμβολα και συνθήματα-σύμβολα (οδόσημα, πινακίδες, billboards, επιγραφές, διαφημίσεις) περισσότερο -και με διαφορετικό τρόπο- από όσο ο ευρωπαϊκός, η σημαία αποτελεί εξάρτημα του τοπίου και του αμερικανικού τρόπου ζωής. Καμιά σημαία - από τη μαύρη των πειρατών (και των αναρχικών), μέχρι τη λευκή της άνευ όρων παράδοσης -δεν εξυμνήθηκε και δεν «βεβηλώθηκε»- όσο η αστερόεσσα. (Η κομμουνιστική/σοβιετική σημαία με το σφυρο-δρέπανο καθαγιάστηκε επίσης, αλλά σπάνια υπήρξε αντικείμενο παρωδίας ή κατακραυγής: επαναστατικά εναλλακτικά κινήματα «έπαιξαν» μαζί της, παρωδώντας και παραποιώντας την, όπως έκαναν με

τα πορτρέτα του Μαρξ, του Λένιν και του Στάλιν). Η βρετανική σημαία (με το «φιλικό» παρατσούκλι Union Jack, που υιοθετήθηκε από το όνομα της σημαίας του εμπορικού ναυτικού), η οποία κυμάτιζε για πάνω από έναν αιώνα «στα πέρατα του κόσμου» -όπως λέγεται συνήθως- γνώρισε μακρά περίοδο κλέους, στη συνέχεια διακωμώδησης και σαρκασμού (από την εποχή του χιπιισμού μέχρι και τις τελευταίες μέρες του πανκ) για να υποχωρήσει στο τέλος μπροστά στη σαρωτική παρουσία της αστερόεσσας. Αλλωστε, ελάχιστες ήταν οι περιπτώσεις βεβήλωσης της· η Union Jack, αν και αποκαθλώθηκε θλιβερά από τις πρώην αποικίες, ούτε υπερεκθειάστηκε ούτε εξευτελίστηκε όπως η αμερικανική.

Η αμερικανική ηγεμονία παραμέρισε όλες τις ηγεμονίες που είχαν προηγηθεί, με αποτέλεσμα η σημαία να αναδειχθεί ως το πιο αναγνωρίσιμο σύμβολο στην υφήλιο. Από την εθνική «Star and Stripes», μέχρι τη σημαία της Confederation -του ηττημένου (αλλά αμετανόητα υπεροπτικού) Νότου- κι από τις τοπικές σημαίες των πενήντα πολιτειών, μέχρι τις σημαίες των μειονοτήτων (πολιτικών,

φυλετικών, σεξουαλικών κ.τ.λ.) και των αιρέσεων (στοών, μυστικών οργανώσεων, ομίλων κ.τ.λ.), στις ΗΠΑ συσσωρεύτηκε ένα πλήθος συμβόλων σε πανί και πλαστικό που δηλώνουν εθνικές, γλωσσικές, επαγγελματικές, αθλητικές, πολιτικές ή σεξουαλικές ταυτότητες και προτιμήσεις. Ολόκληρη η χώρα έγινε ένα πολύπλοκο σκηνικό οπτικών σημείων που συγκλίνουν σε πατριωτικές και θρησκευτικές διακηρύξεις και προτροπές: *In God We Trust, I ♥ America, Jesus Loves You, America: God's Country*, κ.τ.λ.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η σημαία δεν είναι μόνον επίσημο σύμβολο ταυτότητας και ενότητας, αλλά προϊόν της λαϊκής κουλτούρας και, κατά συνέπεια, ένα εμπόρευμα σαν οποιοδήποτε άλλο: η αστερόεσσα μοιάζει κρυμμένη -και παρούσα- σε αναρίθμητα αντικείμενα της καθημερινής ζωής, σε ευτελή και λιγότερο ευτελή είδη κατανάλωσης -διακοσμητικά και χρηστικά προϊόντα, καλλιτεχνικά έργα κ.τ.λ.- καθώς έχει εξελιχθεί σε logo φορτισμένο με πολιτικές και αισθητικές υποδηλώσεις. Άλλοτε παρουσιάζεται ως μια αθώα και παιδιάστικη εικόνα που συμπληρώνει το αμερικανικό ειδύλλιο (βλ. τους

ναϊφ πίνακες του Γουόρεν Κιμπλ), άλλοτε ως συστατικό της «Americana», μιας μυθολογίας στην οποία συμπεριλαμβάνονται το μπέιζμπολ, τα αυτοκίνητα της βιομηχανίας του Ντητρόιτ, οι σπιτικές μηλόπιτες, οι προαστιακές μονοκατοικίες με γκαζόν, κισσό, φράχτη και τα τοιαύτα· συχνά, συνοδεύει αμερικανικές εκκεντρικότητες (όπως καλλιστεία σκύλων), κατά τις οποίες η υπερβολική δόση πατριωτισμού καταλήγει στην αυτοαναίρεσή του. (Οι νικητές σκύλοι παρελαύνουν με την αμερικανική σημαία δεμένη σαν παπιγιόν).

Μαζί με τον Φαλακρό Αετό και την Ασπίδα, που αποτελούν τα κύρια στοιχεία της αμερικανικής «σφραγίδας», η σημαία ήταν -και είναι- ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο της λαϊκής τέχνης: από την κεραμική και την καλλιγραφία του 18ου αιώνα, μέχρι την ποπ-αρτ, έχει ενσωματωθεί στο τοπίο της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Το 1898, σε πινακίδα επιπλοποιείου στο Μπέρλινγκτον της Αιούσα, η σημαία παρωδεύεται: πάνω από το διαφημιστικό σύνθημα «Επιπλώστε τη σύζυγό σας, επιπλώστε το σπίτι σας» μια κυρία τυλίγεται με την

αμερικανική σημαία σαν να επρόκειτο για χαλί· η εικόνα θυμίζει φωτογραφίες από το φεστιβάλ του Γούντστοκ που θα συνέβαινε στο μέλλον.

Ήδη, στην αρχή του 19ου αιώνα, η λαϊκή εικονογραφία -λόγου χάρη, οι πινακίδες ποτοπωλείων και ξενοδοχείων- παρουσίαζαν την αστερόεσσα και τον Φαλακρό Αετό σε απίθανους κωμικούς ή τρομακτικούς συνδυασμούς: σε κάθε φάση της ιστορίας, η σημαία, είτε φορτιζόταν με αγριότητα (ο πατριωτισμός έγινε πιο μαχητικός την εποχή του πολέμου ΗΠΑ-Βρετανίας το 1812 και λίγο αργότερα, κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Λαφαγιέτ στην Αμερική στα χρόνια της Αμερικανικής Επανάστασης για την Ανεξαρτησία), είτε ξέπεφτε σε καρτούν. Εξάλλου, στις Ηνωμένες Πολιτείες, όλα ξεπέφτουν σε καρτούν: ο ήπιος πατριωτισμός του περίφημου τραγουδιού του Ντον Μακ Λην «American Pie» (1971), που είχε κυκλοφορήσει με εξώφυλλο τον καλλιτέχνη να δείχνει τον αντίχειρά του, στον οποίο ήταν ζωγραφισμένη η αμερικανική σημαία, γελοιοποιήθηκε από τους Killdozer (1989) και εκσυγχρονίστηκε βιαίως όταν το τραγούδησε η Μαντόνα

χορεύοντας μπροστά σε μια γιγάντια σημαία. Στο βίντεο-κλιπ, πολυφυλετικές οικογένειες ποζάρουν για οικογενειακά πορτρέτα, ενώ gay ζευγάρια φιλιούνται και η Μαντόνα βολεύεται στα γόνατα του Ρούπερτ Έβερρετ. Ο νοσταλγικός πατριωτισμός του Ντον Μακ Λην παραμένει ανέπαφος, αγκαλιάζοντας ολόκληρο το έθνος.

Συχνά, η σημαία συνδυαζόταν με τη φιγούρα της Ελευθερίας (ή της Ανεξαρτησίας) που, τις περισσότερες φορές, έπαιρνε τη μορφή της Αθηνάς, όπως είχε διατυπωθεί στη ζωγραφική και στη λιθογραφία των προηγούμενων αιώνων. Ο Τζορτζ Ουάσινγκτον, όπως αργότερα ο Έιμπραχαμ Λίνκολν και ο Τζον Κένεντι, έγινε αναπόσπαστο κομμάτι της πατριωτικής εικαστικής τέχνης: σε πίνακα του 1864, ο πρόεδρος Ουάσινγκτον ποζάρει δίπλα σε μεγαλειώδη σημαία, η οποία τον περνάει στο ύψος κατά ένα μέτρο περίπου. Το «διακοσμητικό» σχέδιο της σημαίας συναντάται επίσης στα λάβαρα των εκλογών, των πολιτειών και των κομμάτων με συνθήματα όπως «Η ισχύς εν τη ενώσει» και «Είμαι ελεύθερος».

Τον 19ο αιώνα, η σημαία αποτελεί σύμβολο της

ελευθερίας, του ατομισμού και της αισιοδοξίας για το μέλλον του Νέου Κόσμου: δεν τίθεται ακόμα ζήτημα σεβασμού ή βεβήλωσής της, αν και, εκτός από το να συσπειρώνει τους λευκούς εποίκους, τους διαχωρίζει από τους Μαύρους και τους Ινδιάνους. Στην εικονογραφία του 19ου αιώνα, τη σημαία κρατά είτε η Ελευθερία -που αναπαρίσταται ως αρχαιοπρεπής νεάνιδα- είτε ο Αετός, ο οποίος συχνά συγχωνεύεται με τη σημαία και παρουσιάζεται ως μια ριγέ, λευκή και κόκκινη εμβληματική εικόνα.

Η εμπορευματοποίηση δεν αργεί, καθώς ήδη από το 1840 υπήρχαν στην αγορά κάθε είδους πιατικά διακοσμημένα με τη σημαία (κύπελλα, κανάτες, βάζα, πιατέλες), ενώ το 1857, στο Νιου Χάμσαϊρ, εμφανίστηκε ένα σκάκι με το μοτίβο της αστερόεσσας και στις δυο του πλευρές. Μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, οι γραμμώσεις και τα χρώματα της σημαίας καθιερώθηκαν ως το εμπορικό σήμα των κουρείων -ο περιστρεφόμενος τρίχρωμος ριγέ κύλινδρος- και κατέκλυσαν ολόκληρη τη βιομηχανία, καθώς η κόκκινη σημαία της Confederation έχανε σε γόητρο λόγω της ιστορικής ήττας του Νότου.

Ο χαρμόσυνος μεταπολεμικός πατριωτισμός βρήκε την έκφρασή του σε μια σημαία μάλλον ευχάριστη στο μάτι και απλή στην αναπαράστασή της. Με τα σημερινά κριτήρια σεβασμού και σύλησης, στον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού η σημαία βεβηλωνόταν κατ' εξακολούθηση, αφού γινόταν κέντημα με λουλουδάκια και φιογκάκια, πάπλωμα, ή χαλί πάνω στο οποίο, όπως ήταν φυσικό, οι άνθρωποι πατούσαν, καθώς και βρεφικά κουβερτάκια (το πρώτο από τα οποία κατασκευάστηκε, πιθανώς, στο Κάνζας ανάμεσα στο 1861 και το 1875) αντικείμενα που επεδείκνυαν μεν έξαλλο πατριωτισμό, ενείχαν δε, για ευνόητους λόγους, τον κίνδυνο ακραίας ιεροσυλίας.

Ο Θεός συνδέεται με τη σημαία γύρω στο 1876, όταν στην εικονογραφία προστίθενται συνθήματα όπως «Ο Θεός ας ευλογεί το έθνος μας», αλλά, γενικά, η θρησκεία παραμένει μακριά από τον λεγόμενο «εύθυμο πατριωτισμό». Ο πρώιμος αυτός πατριωτισμός χρησιμοποιεί τη σημαία ως το έμβλημα ενός καινούργιου, μεγάλου και ευτυχισμένου έθνους (βλ. Susan Jacoby, *Freethinkers: History*

of the American Secularism, Metropolitan Books, 2005), που ενσωματώνει στοιχεία από όλα τα παλιά: είναι χαρακτηριστική η διαφήμιση μιας βιομηχανίας καπνού, η οποία παρουσιάζει γύρω από την αστερόεσσα σαράντα μία σημαίες (μεταξύ των οποίων και την ελληνική), απευθυνόμενη σε καταναλωτές όλων των εθνικοτήτων. Σταδιακά, μετά το δώρο των Γάλλων στις Ηνωμένες Πολιτείες που στήθηκε στην είσοδο του λιμανιού της Νέας Υόρκης, τη θέση της Ελευθερίας-Αθηνάς παίρνει η αναπαράσταση του αγάλματος της Ελευθερίας, ενώ η σημαία αποδομείται: σε έργα λαϊκής τέχνης εμφανίζονται αστέρια ή ραβδώσεις που υπονοούν την αστερόεσσα, αλλά σπάνια εμφανίζεται ολόκληρη η αστερόεσσα.

Μετά την έξαρση του πατριωτισμού με την ευκαιρία των εκατό χρόνων της ανεξαρτησίας (το 1876), οι Ηνωμένες Πολιτείες διαμορφώνονται οριστικά και με υπερηφάνεια σε χωνευτήριο πολιτισμών: όλο και περισσότεροι καινούργιοι μετανάστες φτάνουν στις αμερικανικές ακτές, ενώ μερικές από τις επιζήσασες ινδιάνικες φυλές (ιδιαίτερα οι Νάβαχο) αρχίζουν να αφομοιώνονται όπως όπως υιοθετώντας τον

αγγλο-αμερικανικό τρόπο ζωής και τα εμβλήματά του, και διατηρώντας επιλεκτικά ορισμένα από τα αρχαία έθιμα. Τόσο οι ιθαγενείς Αμερικανοί, όσο και οι μετανάστες του 19ου αιώνα ελάχιστα αντιλαμβάνονταν ή αποδέχονταν τον πατριωτισμό που απέπνεαν τα σύμβολα. Μόνον οι μεταγενέστερες γενιές, που φοίτησαν στα αμερικανικά σχολεία, διδάχτηκαν το πώς και το γιατί η σημαία εξαγιάστηκε, σε πείσμα των πρωταρχικών δημοκρατικών ιδανικών περί «κοσμικού» (secular) κράτους. Αυτά τα ιδανικά υπήρξαν (περιέργως, για τα σημερινά δεδομένα, τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα, οι Βαπτιστές απαιτούσαν «τείχος» ανάμεσα στην Εκκλησία και το κράτος), χωρίς να επικρατήσουν ποτέ· ωστόσο, αποτέλεσαν συστατικό της διαδικασίας «making of Americans», η οποία διήλθε από αλληλοαναιρούμενα στάδια (βλ. Moore, R. Laurence, *Religious Outsiders and the Making of Americans*, Oxford University, 1986), με αποτέλεσμα τη συγκεχυμένη νομοθεσία σχετικά με τη θέση των Εκκλησιών έναντι του κράτους και τη θρησκευτικοποίηση του γλωσσικού ιδιώματος. (Η αμερικανική καθομιλουμένη περιέχει περισσότερες

θεολογικές εκφράσεις από οποιαδήποτε άλλη δυτική γλώσσα: God forbid!, Good God!, God knows!, God bless you!, Oh, my God!, κ.ο.κ., ενώ τα ποικίλα δόγματα -ευαγγελιστές, προσεβυτεριανοί, βαπτιστές, μεθοδιστές, Εβραίοι κ.τ.λ.- έχουν συνεισφέρει θρησκευτικούς ιδιοματισμούς.)

Στις αρχές του 20ού αιώνα η σημαία γίνεται τρισδιάστατη και για μια σύντομη στιγμή του χρόνου χάνει τον αχαλίνωτα πατριωτικό της χαρακτήρα: ξύλινοι ανεμοδείκτες, παιχνίδια, ρολόγια, μπιμπελό, ανοιχτήρια κρασιών, μουσικά κουτιά και κοσμηματοθήκες με ανάγλυφη τη σημαία στο εξωτερικό τους -παραποιημένη κατά την έμπνευση του κατασκευαστή- κατακλύζουν την αγορά. Καθώς μια σημαντική μερίδα των καινούργιων μεταναστών δεν συνειδητοποιεί τη σημασία του συμβόλου πάνω στα αντικείμενα, παρά μόνον όταν αυτή ερμηνεύεται με οπτικούς όρους, συχνά η σημαία και τα συνθήματα συνοδεύονται από ξυλόγλυπτα αγάλματα και μαριονέτες του προέδρου Λίνκολν ή από καρτούν του μπαρμπα-Σαμ.

Η φιγούρα του μπαρμπα-Σαμ, αν και πρωτοεμ-

φανίστηκε τον 18ο αιώνα, εμπορευματοποιήθηκε στην αρχή του 20ού και αποκτά ειρωνικές, αν όχι κάπως απειλητικές, ιδιότητες, όταν το 1900 ο Χένρυ Γουίλσον Σάρτζεντ από το Γουίλμινγκτον της Μασσαχουσέτης έφτιαξε ένα ξύλινο ομοίωμα του Σαμ να γελάει σατανικά, φορώντας τρίχρωμο παντελόνι με σχέδιο δανεισμένο από την αστερόεσσα. Ο μπαρμπα-Σαμ θα εξελιχθεί, με τη σειρά του, σε πατριωτικό και σατιρικό έμβλημα, εκπρόσωπος της επίσημης Αμερικής και του Πενταγώνου -Uncle Sam Wants YOU!- καθώς και πρωταγωνιστής ταινιών τρόμου, όπως στην ομώνυμη του Γουίλιαμ Λάστιγκ, κατά την οποία ένας βετεράνος της Θύελλας της Ερήμου, που σκοτώθηκε στη μάχη, ανασταίνεται στις 4 Ιουλίου για να εκδικηθεί τους μη πατριώτες συμπολίτες του. (No comments...)

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η αποτύπωση της σημαίας στα είδη κατανάλωσης εκθέτει μια προαιώνια ερωτική ιστορία, ένα δακρύβρεχτο και θυελλώδες ρομάντσο που δεν περιορίζεται στις κρίσιμες ιστορικές στιγμές, αλλά διαποτίζει το σκηνικό και τον τρόπο ζωής περισσότερο από οπουδήποτε αλλού.

Αντίθετα από ό,τι συμβαίνει στις ΗΠΑ, στη Γαλλία -ακόμα και στην Ελλάδα- η χρήση της σημαίας στη μόδα και στη διακόσμηση θεωρείται μάλλον ακαλαίσθητη. Μολονότι η διαμάχη για το αν το κάψιμο της σημαίας περιλαμβάνεται στα πολιτικά δικαιώματα εκκρεμεί ακόμα, και μολονότι δεν έχει «ξεκαθαριστεί» αν έχει κανείς το δικαίωμα να διαλέξει ανάμεσα στο σεβασμό και τη βλασφημία κατά του συμβόλου, η συντριπτική πλειοψηφία των Αμερικανών και οι νόμοι της αγοράς ακολουθούν το δικό τους δρόμο: στην αγορά κυκλοφορούν εσώρουχα και σεντόνια που υποδηλώνουν το σχήμα και τα χρώματα της σημαίας· αθλητικά παπούτσια, κασκόλ και καπέλα· ζώνες και κάλτσες, μαγιό μπικίνι και σαγιονάρες.

Τον Απρίλιο του 2005, η σημαία χρησίμευσε ως φύλλο συκής στον Τιμ Μίλλερ, ο οποίος πρωταγωνιστούσε στο θεατρικό έργο *Us* που ανέβηκε στο Λονδίνο. Η διαφημιστική αφίσα του έργου έδειχνε τον Μίλλερ γονατισμένο ανάμεσα στους αγαπημένους του δίσκους βινυλίου, γυμνό πίσω από μια τσαλακωμένη αμερικανική σημαία στενή όσο μια γραβάτα. Αν η αφίσα τοιχοκολλούνταν, λόγου χάρη,

στο Σπρίνγκφιλντ του Οχάιο ή στο Πορτ Αρθουρ του Τέξας, θα γινόταν αντικείμενο πικρών αναμετρήσεων μεταξύ φιλελευθέρων και θρησκόληπτων πατριωτών, «τρελών» ευαγγελιστών και οπαδών της «χριστιανικής και πατριωτικής αναγέννησης». Η χριστιανική δεξιά νοσταλγεί μια χαμένη Αμερική, η οποία δεν υπήρξε ποτέ, εφόσον μόνον τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια η Ηθική Πλειοψηφία έχει εξελιχθεί στην ισχυρότερη πολιτική δύναμη της χώρας.

Οι πρώτες γενιές μεταναστών τιμούσαν τις σημαίες των παλιών, χαμένων πατρίδων, αφού ένα σεβαστό ποσοστό Ευρωπαίων ονειρεύονταν να επιστρέψουν το συντομότερο στη Γηραιά Ήπειρο. Εξάλλου, πολυμελείς κοινότητες -όπως οι Ιρλανδο-Αμερικανοί- έμεναν πιστοί στην «πράσινη σημαία», καθώς και στον Καθολικισμό¹. Εξάλλου, η πράσινη σημαία και η Καθολική πίστη αποτελούν ένα δίδυμο που ταυτίζεται με την ιρλανδική ταυτότητα μέσα

1.. Βλ. Robert Kee, *The Green Flag, A History of Irish Nationalism*, Penguin, 1972. Nationalism and Flags as a Weapon, <http://www.sacredchaos.com>.

και έξω από την Ιρλανδία: ακόμα και στο χώρο του ροκ (τον όχι λιγότερο πατριωτικό από τους άλλους «χώρους»), ο εθνικισμός εκφράζεται μάλλον ακατέργαστα: στον δίσκο τους *Wrap the Green Flag* οι Clancy Brothers και ο Tommy Makem αραδιάζουν κομμάτια με τίτλους «The Brave Fenian Men», «A Nation Once Again» και «Irish Rover». Πόσος περισσότερος πατριωτισμός μπορεί να χωρέσει σε έναν ροκ δίσκο;

Πολύς. Στο LP *American Patriot*, ο Lee Greenwood τραγουδάει κομμάτια με τους εξής τίτλους: «Όρκος πίστewς», «Αμερική», «Ο Θεός να ευλογεί τις ΗΠΑ», «Αυτή η γη είναι δική σου», «Ο πολεμικός ύμνος της δημοκρατίας», «Ο Θεός ευλογεί την Αμερική», «Dixie» (χαϊδευτικό όνομα για τον αμερικανικό Νότο), «Οι μεγάλοι υπερασπιστές», «Ωραία Αμερική», «Αστερόεσσα». Το πράγμα καταντάει φαιδρό και ευτυχώς υπάρχει τουλάχιστον ένα ασθενικό αντίπαλο δέος, όπως το «Pink Flag» των Wire, δείγμα νεο-ρομαντικής, μελοδραματικής και απολιτικής βρετανικής ποπ, η οποία, αδιαφορώντας παγερά για τις αμερικανικές επιδείξεις πατριωτισμού, ανα-

φέρεται σε σημαίες τριανταφυλλένιες, εν δυνάμει σύμβολα gay και transsexual.

Στον αιώνα της εξάπλωσης των media, η εθνικιστική και η θρησκευτική προπαγάνδα εντάθηκαν: η «λαϊκή» φύση του αμερικανικού κράτους υπονομεύτηκε προτού καν στερεοποιηθεί. Ο Τύπος, ο κινηματογράφος, η τηλεόραση -παρά τις επαναστατικές τους εκδοχές, παρά τις ρωγμές που, ενδεχομένως, προκάλεσαν στο πολιτικό και κοινωνικό σύστημα- ενίσχυσαν τον συνδετικό ιστό του έθνους προβάλλοντας συστηματικά τα σύμβολά του. Συχνά, με ωμό τρόπο: στην ταινία *Κόμπρα*, ο Σουλβέστερ Σταλόνε τυλίγεται με την αμερικανική σημαία και αγωνίζεται για τη δόξα της «ελεύθερης ανθρωπότητας», κυνηγώντας τους παρανόμους. Αυτή τη φορά είναι αστυνομικός: σε άλλες ταινίες δράσης είναι στρατιώτης και αθλητής: έτσι κι αλλιώς, τυλίγεται με τη σημαία. Στις ταινίες δράσης -πολεμικές, γουέστερν, διαστημικές περιπέτειες τύπου *Challenger*- η αμερικανική σημαία ανεμίζει χωρίς προσχήματα: πρόκειται για έργα λαϊκής τέχνης και βιομηχανικά προϊόντα που προπαγανδίζουν το αμερικανικό

μεγαλείο, το οποίο διεκδικούν δύο, φαινομενικά αντίθετες, εθνικές κουλτούρες. Από τη μία είναι οι παραδοσιακοί λευκοί Αμερικανοί -οι φανατικοί του Νόμου και της Τάξης, οι Αγγλοσάξονες Προτεστάντες και πατριώτες με το «σύνδρομο Τζον Γουέιν»- κι από την άλλη οι μειονότητες και τα μέλη εναλλακτικών κοινοτήτων (ομοφυλόφιλοι -ή μη- ακτιβιστές, οικολόγοι, μέλη συμμοριών του δρόμου, εξεγερμένοι διαφόρων πεποιθήσεων): αμφότερες οι όχθες της αμερικανικής κοινωνίας χρησιμοποιούν και οικειοποιούνται την εθνική σημαία, αν και η κοινότητα των ομοφυλοφίλων έχει αναπτύξει ένα ιδιότυπο συλλογικό συναίσθημα το οποίο εκφράζεται από τη σημαία με το ουράνιο τόξο, ή από το ελληνικό γράμμα λάμδα ή ακόμα από το ροζ αστέρι το οποίο χαρακτήριζε τους ομοφυλόφιλους στην περίοδο της ναζιστικής κυριαρχίας στην Ευρώπη.

Με παρόμοιο τρόπο, οι συμμορίες του δρόμου διατρανώνουν την ταυτότητά τους με κονκάρδες και χρώματα· καθώς και οι οργανωμένες ομάδες μοτοσυκλετιστών, οι οποίες χρησιμοποιούν χαρακτηριστικά εμβλήματα (σημαίες με νεκροκεφαλές

ή φτερούγες αετών) μαζί με την αστερόεσσα ή τη σημαία του αμερικανικού Νότου.

Οι σημαίες των μειονοτήτων, των λεσχών μηχανόβιων, καθώς και των πολιτικών και φυλετικών οργανώσεων συνοδεύονται από αντίστοιχους «ύμνους»: η αфро-αμερικανική κοινότητα αναγνωρίζει, επισήμως, ως ύμνο της το «Lift Every Voice and Sing», μια σύνθεση του Τζον Ρόζαμοντ Τζόνσον (1873-1954) σε στίχους του Τζέιμς Γουέλντον Τζόνσον (1871-1938), αν και, στην πραγματικότητα, λίγοι Αφροαμερικανοί σήμερα έχουν την παραμικρή ιδέα για το εν λόγω μελοποιημένο θρησκευτικοπατριωτικό ποίημα.

Σε μια εντυπωσιακή σκηνή του *Όσα παίρνει ο άνεμος*, η Σκάρλετ Ο' Χάρα βρίσκεται ανάμεσα σ' ένα πλήθος από νεκρούς και τραυματίες· η κάμερα απομακρύνεται· το τοπίο των στρατιωτών, των πεσμένων στο χώμα, πλαισιώνεται από τη σημαία του Νότου: είναι φυσικό· το μυθιστόρημα και η ομώνυμη ταινία περιγράφουν τον Πόλεμο της Απόσχισης από την πλευρά των Νοτίων. Στις ταινίες γύρω από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η αστερόεσσα δεσπόζει

και θριαμβεύει· η σημαία βρίσκεται σε εξώφυλλα δίσκων του Τζόνι Καζ και του Μπρους Σπρίνγκστην, στο ρεζερβουάρ της Χάρλεϋ-Ντέβιντσον του Πήτερ Φόντα στο *Easy Rider*, όπως, ευλόγως, σε όλες τις παλληκαρίστικες ταινίες περί -και υπέρ- του πολέμου της Κορέας και του Βιετνάμ. Επίσης, ανεμίζει, κατά κωμικό τρόπο, σε νεκροταφεία. Στο ντοκυμαντέρ *Gates of Heaven*, που περιγράφει τα νεκροταφεία ζώων στη Νότια Καλιφόρνια, ο σκηνοθέτης Έρρολ Μόρρις δείχνει την αστερόεσσα πάνω από τους θλιβερούς μικρούς τάφους και δίπλα σε μια ταμπέλα που γράφει: «God is love; dog is god backwards».

Εξάλλου, ανεμίζει στις εκκλησίες. Σύμφωνα με τον λουθηρανό πάστορα Γουίλιαμ Σμέλντερ, «...η αμερικανική σημαία άρχισε να εμφανίζεται στους ναούς μας λόγω της επιθυμίας των πολιτών να δείξουν πίστη προς το έθνος (κυρίως των Αμερικανών γερμανικής καταγωγής, ο πατριωτισμός των οποίων αμφισβητήθηκε κατά τη διάρκεια των παγκόσμιων πολέμων), καθώς και λόγω του αυξανόμενου αίνους της σημαίας, το οποίο έφτασε σε επίπεδα αγιοσύνης.

Πολλοί βετεράνοι επέστρεψαν από τον πόλεμο

πλήρεις πατριωτικού ζήλου: είχαν ανάγκη να εκθέσουν την "Παλιά Δόξα" στο ιερό της εκκλησίας...» Τα ερωτήματα παραμένουν αναπάντητα: πού τελειώνει η θρησκευτική πίστη και αρχίζει ο φονταμενταλισμός; Μπορεί η δημοκρατία και η Εκκλησία να συνυπάρξουν; Πώς ο πατριωτισμός οδηγεί στον φονταμενταλισμό; Στις Ηνωμένες Πολιτείες μερικοί από τους πιστούς δεν συμφωνούν με τις εκδηλώσεις πατριωτικού ζήλου, όπως την εγκατάσταση σημαίων στις εκκλησίες: στο κάτω κάτω το ναζιστικό καθεστώς είχε, παρομοίως, τοποθετήσει τη σβάστικα στο ιερό κάθε γερμανικής εκκλησίας. Ωστόσο, δεν αποτελούν παρά μια μειοψηφία (βλ. σχετικά το ντοκυμαντέρ των Calvin Skaggs και David Van Taylor, *With God On Our Side: George W. Bush and the Rise of the Religion Right in America*, 2004).

Παρόμοια ερωτήματα τίθενται σχετικά με τον ισλαμικό φονταμενταλισμό· μόνον που η σημαιολατρεία της Αλ Κάιντα (για παράδειγμα) δεν συνοδεύεται από δηλώσεις περί των αξιών της δυτικής δημοκρατίας. Το γεγονός ότι η σημαία της τρομοκρατικής οργάνωσης κυματίζει σε τόπους αποκεφα-

λισμών και ανασκολοπισμών δεν επιβαρύνεται από την ιδέα ότι ο αποκεφαλισμός και ο ανασκολοπισμός είναι अपαράδεκτοι. Απλούστατα η ιδέα αυτή δεν υπάρχει.

Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΣΤΗ ΣΗΜΑΙΑ
ΩΣ ΕΝΔΕΙΞΗ ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΥ

Αν θέλετε να κάνετε μια συμβολική πράξη, μην καίτε τη σημαία. Πλύντε τη.

NORMAN TOMAS²

Αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει σε άλλες χώρες -σε κάποιο βαθμό και στην Ελλάδα- η αμερικανική σημαία δεν ανήκει μόνο στους εθνικόφρονες: το σύνθημα «Rally Around the Flag, Boys» (από τον τίτλο λαϊκού πατριωτικού τραγουδιού του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου) βρίσκει ανταπόκριση σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και τις πολιτικές παρατάξεις, ιδιαίτερα στους νεότερους μετανάστες που βιάζονται να αφο-

2. Ομιλία στην Επιτροπή Πολιτικών Δικαιωμάτων, 2 Ιουλίου 1917.

μοιωθούν, καθώς και στους φτωχούς που θα είχαν λόγους να μην υποκλίνονται στα σύμβολα της πατρίδας και του κράτους³. Εκτός από μια μικρή μερίδα της αμερικανικής ριζοσπαστικής Αριστεράς - που εκπροσωπείται από ακαδημαϊκούς σαν τον Νόαμ Τσόμσκι, τον Χάουαρντ Ζιν, τον Τσάλμερς Τζόνσον κ.τ.λ., και δημοσιογράφους σαν την Ντέμπρα Σώντερς της *San Francisco Chronicle* - η Αριστερά (στην πραγματικότητα το Κέντρο και η Κεντροαριστερά, οι liberals και οι λεγόμενοι radicals) υποκλίνονται στην ιερότητα της σημαίας: η στάση τους απέναντι στη σημαία αποτελεί το μέτρο του πατριωτισμού τους.

Γράφει ο δημοκρατικός δημοσιογράφος Τζο Κόναζον στο βιβλίο του *Big Lies, The Right Propaganda Machine and How it Distorts the Truth*: «An όλες τις ψευδολογίες και τις ολέθριες ανοησίες που επα-

3. Η «ανυπακοή» στη σημαία συνδυάζεται συχνά με ανυπακοή στους νόμους: στο βιβλίο του Abraham Rodriguez, *Boy Without a Flag: Tales of the South Bronx*, ο ήρωας είναι ένας Πορτορικάνος μικροκλέφτης που έχει μάθει από τον πατέρα του ότι η αμερικανική σημαία είναι σύμβολο του ιμπεριαλισμού.

ναλαμβάνουν οι προπαγανδιστές της δεξιάς, η πιο προσβλητική και συκοφαντική εναντίον των Φιλελευθέρων και των Δημοκρατών είναι ότι δήθεν υπολείπονται σε πατριωτισμό, ότι η υπόκλισή τους μπροστά στη σημαία είναι «ρηχή». Η ύπαρξη μιας φιλελεύθερης ελίτ που περιφρονεί την ίδια της τη χώρα έχει επιτρέψει στους συντηρητικούς να οικειοποιηθούν τη σημαία, τον εθνικό ύμνο και άλλα εθνικά σύμβολα, δηλαδή την κληρονομιά και την παράδοση κάθε Αμερικανού πολίτη. Η δεξιά θεωρεί την αστερόεσσα ιδιοκτησία της και τη χρησιμοποιεί, όπως όλα τα εθνικά μας σύμβολα, για τους στενούς κομματικούς της σκοπούς. Επιπροσθέτως, οι δεξιοί εξτρεμιστές θεωρούν «προδοτή» όποιον δεν υπόσχεται πίστη και υπακοή στις πεποιθήσεις των Ρεπουμπλικανών [...] μολονότι είναι ευρέως γνωστό ότι οι Φιλελεύθεροι υπηρετούν με την ίδια υπερηφάνεια στον στρατό, σέβονται και τιμούν το Σύνταγμα και τη σημαία [...] και είναι εξίσου πατριώτες με οποιονδήποτε συντηρητικό.» Πράγματι, η συντριπτική πλειοψηφία των Αμερικανών θεωρεί τους «αντιφρονούντες» υπεύθυνους για τη σπίλω-

ση της Φιλελεύθερης παράταξης. Χρησιμοποιείται, καταχρηστικά, η λέξη «dissenters» -που, στην εποχή της Σοβιετικής Ένωσης, περιέγραφε τους «αντισοβιετικούς» πολίτες- και η οποία χαρακτηρίζει σήμερα μερικούς αριστερούς ακαδημαϊκούς, καθώς και κεντρώους, όπως τους συντάκτες του περιοδικού *The Nation*, τον Ραλφ Νέιντερ, επικεφαλής του Κόμματος των Πρασίνων, και προσωπικότητες σαν τον Μάικλ Μουρ, σκηνοθέτη και συγγραφέα «αριστερών», πλην όμως πατριωτικών και όχι λιγότερο λαϊκιστικών βιβλίων.

Οι dissenters δεν υποστηρίζουν το κάψιμο της σημαίας και την περιφρόνηση των συμβόλων, αλλά θεωρούν ότι *πιθανότατα* το να καίει κανείς ή να κακοποιεί ποικιλοτρόπως τη σημαία (για παράδειγμα, να την κρεμάει ανάποδα) αποτελεί δικαίωμα και προσωπική του υπόθεση. Αυτή η «αβεβαιότητα» - αντίστοιχη του θρησκευτικού αγνωστικισμού των Φιλελευθέρων, φαίνεται να εκνευρίζει ακόμα και τους ίδιους τους Φιλελεύθερους, οι οποίοι σπεύδουν να απολυμάνουν τις θέσεις τους από οποιοδήποτε μικρόβιο αντιαμερικανισμού. Εξάλλου, το κάψιμο

της σημαίας δεν είναι τόσο συνηθισμένη ενέργεια όσο παρουσιάζεται στα μέσα ενημέρωσης. Ο αριθμός τέτοιων επεισοδίων δεν μπορεί να οριστεί με ακρίβεια μιας και η αστυνομία δεν αρχειοθετεί «ενοχλητικές», πλην οριακά νόμιμες, πράξεις. Ωστόσο, κατά δημοσιογραφικούς υπολογισμούς, στο αμερικανικό έδαφος καίγονται δημοσίως καμιά δεκαριά σημαίες ετησίως· αριθμός δυσανάλογος της αντίδρασης από την πλευρά της «ηθικής» πλειοψηφίας.

Ο Michael Welch, στην εκτεταμένη μελέτη του με τίτλο *Flag Burning, Moral Panic and the Criminalization of Protest* (Aldine de Gruyter, New York, 2000) εξετάζει τους τρόπους κοινωνικού ελέγχου στην πορεία της αμερικανικής ιστορίας, καθώς και τη «θρησκευτικοποίηση» της πολιτικής που έχει ως συνέπεια, μεταξύ άλλων, τον καθαγιασμό της σημαίας. Ο Welch θέτει, επίσης, τα ερωτήματα: «Είναι η αμερικανική σημαία ιερή; Είναι το κάψιμό της πράξη "μιαρή"; Ποιες είναι οι επιπτώσεις της ποινικοποίησης της διαμαρτυρίας;» Στην πραγματικότητα, το ερώτημα είναι ένα: έχει ο πολίτης πολιτική σημασία; Ή η ύπαρξη του περιορίζεται στη βιολογική του

οντότητα; Είναι όντως αναπαλλοτριώτα τα πολιτικά δικαιώματα στον δυτικό κόσμο; Η απάντηση φαίνεται αρνητική: αν, όπως συμβαίνει στις Ηνωμένες Πολιτείες, η μια «κατάσταση έκτακτης ανάγκης» (όπως στην περίπτωση της 9/11) διαδέχεται την άλλη, τα πολιτικά δικαιώματα αίρονται κατά τις επιθυμίες, τις νευρώσεις και τις ανάγκες της εκάστοτε εξουσίας· στο όνομα της προστασίας του κράτους, η ελευθερία του πολίτη καταστρατηγείται.

Ήδη, οι επιπτώσεις από αυτή την τακτική είναι φανερές: το 2004, στην πολιτεία της Τζόρτζια, ψηφίστηκε νόμος περιορισμού των διαδηλώσεων, ο οποίος ορίζει ακόμα και τις διαστάσεις των χρησιμοποιούμενων πανό.

Κατά κανόνα, η αμερικανική σημαία κυματίζει σε κάθε δημόσιο κτίριο και σχολείο, μολονότι υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου, με βάση διάφορες ερμηνείες των τοπικών νόμων, η σημαία δεν έχει καμιά θέση στα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Αυτό δεν αποκλείει την ύπαρξη πλήθους εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων όπου η σημαία παρουσιάζεται ως η παλιά, άφθαρτη δόξα (βλ. *Meet Our Flag, Old*

Glory των April Jones Prince και Jaan Paley, Εκδ. Little Brown, 2004 και *I Pledge Alliance* των Bill Jr Martin, Michael Sampson και Chris Raschka, Εκδ. Candlewick, 2004).

Το 2003, σε σχολείο της Οκλαχόμα -μιας από τις πιο οπισθοδρομικές πολιτείες- αποφασίστηκε η κατάργηση του συνθήματος «Ο Θεός να ευλογεί την Αμερική», διότι θεωρήθηκε προσβλητικό: συνήθως, το «Ο Θεός να ευλογεί την Αμερική» συνοδεύει τις κόκκινες, λευκές και μπλε κορδέλες που, με τη σειρά τους, συνοδεύουν τη σημαία. Ομοίως, το σύνθημα «Είμαι υπερήφανος που είμαι Αμερικανός» αποκαθελώθηκε από τις δημόσιες βιβλιοθήκες, επειδή θεωρήθηκε «ένδειξη μισαλλοδοξίας». Οι ενέργειες αυτές οφείλονται κυρίως στους υποστηρικτές της Πολιτικής Ορθότητας (Political Correctness) που, ωστόσο, έχουν καταφέρει να γελοιοποιηθούν λόγω των πουριτανικών τους ακροτήτων. Μεταξύ άλλων, οι Politically Correct υποστηρίζουν ότι πρέπει να καταργηθεί και το εθνικό σύνθημα «In God We Trust» που δηλώνει την ένθεη φύση της αμερικανικής κοινωνίας και το οποίο χρησιμοποιείται κατά

κόρον από την δεξιά. Ωστόσο, οι αντιδράσεις κατά των παραπάνω συμβόλων εξοργίζουν τους ακροδεξιούς, οι οποίοι επιμένουν ότι όποιος δεν σέβεται τον Θεό και την Αμερική πρέπει να τα μαζεύει και να φεύγει. «Είμαστε υπερήφανοι για την παράδοσή μας» δηλώνουν. «Γιορτάζουμε την Ημέρα της Ανεξαρτησίας, την Ημέρα των Απομάχων και την Ημέρα της Σημαίας. Ως Αμερικανοί έχουμε το δικαίωμα να κραδαίνουμε τη σημαία μας, να τραγουδάμε τον εθνικό μας ύμνο και να δοξάζουμε τον Ύψιστο. Αν η Αστερόεσσα σάς προσβάλλει [...] μπορείτε να επιστρέψετε εκεί απ' όπου ήρθατε»⁴.

Σε μια συζήτηση στο Ίντερνετ γύρω από τον ρόλο και τη σημασία της αμερικανικής σημαίας, εκφράστηκαν οι δύο αντίθετες απόψεις: η προαναφερθείσα περί ιερότητας της εθνικής παράδοσης και περί συσπείρωσης όλων των πολιτών γύρω από

την αστερόεσσα («Rally Around the Flag, Boys»), καθώς και η «άλλη», αν και μετριοπαθής, αμφισβήτηση της εθνικιστικής βεβαιότητας. «Ο φασισμός караδοκεί πίσω από τη σημαία», γράφει στο chat room κάποιος Ζεζούς Ορτέγκα· ωστόσο, το μη αγγλοσαξονικό του όνομα αφαιρεί κάθε βάρος από την προειδοποίηση.

Η ασέβεια στον εθνικό ύμνο και στη σημαία, που έδειξαν οι Ολυμπιονίκες Τόμμυ Σμιθ και Τζον Κάρλος στους Ολυμπιακούς του Μέξικο Σίτυ το 1968, εξακολουθεί να θεωρείται μαύρη σελίδα της πρόσφατης αμερικανικής ιστορίας. Το ότι οι δύο αθλητές τόλμησαν να σηκώσουν τις γροθιές τους σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τον πόλεμο του Βιετνάμ, καθώς και για την κατάσταση των Μαύρων στις ΗΠΑ (οι Σμιθ και Κάρλος ήταν μέλη των Μαύρων Πανθήρων) τούς στοίχισε την αποβολή από την ομάδα, δηλαδή τη σταδιοδρομία τους. Επιπλέον, το γεγονός δεν ξεχάστηκε, παρόλο που γενικά το αμερικανικό κοινό έχει μνήμη χρυσόψαρου. Έτσι, όταν το 2003, ο Ίαν Άντερσον, επικεφαλής του συγκροτήματος Jethro Tull, σχολίασε αρνητικά το ότι στα περισσό-

4. Για τα όρια της Πρώτης Τροπολογίας του αμερικανικού συντάγματος, βλ. *Speaking Out*, Melissa Paugh, *Research/Penn State*, Vol. 20, No 2 (05/1999), που αναφέρεται στο βιβλίο του Robert D. Richards, *Freedom's Voice* (Brassey Inc., 1998).

τερα σπίτια των μεσοδυτικών πολιτειών ανεμίξει η αστερόεσσα, ο ένας ραδιοφωνικός σταθμός μετά τον άλλον έπαψαν να μεταδίδουν τα κομμάτια του. Ο Άντερσον αναγκάστηκε να ζητήσει δημοσίως συγγνώμη, όμως ήταν ήδη πολύ αργά: ο Βρετανός μουσικός γράφτηκε σε μαύρη λίστα.

Εξάλλου, σε ραδιοφωνική εκπομπή του Μάικ Γκάλλαχερ στον σταθμό KRLA-AM του Λος Άντζελες, όσοι «περιφρονούν» τη σημαία χαρακτηρίστηκαν «thugs» (άνθρωποι του υποκόσμου) μιας και ο Γκάλλαχερ τούς θεωρεί πράκτορες σκοτεινών δυνάμεων που δεν αξίζουν να ζουν «στη μεγαλύτερη χώρα του πλανήτη», την «land of the free, home of the brave». Στους ξένους πράκτορες συμπεριλαμβάνονται, όχι μόνον οι ακαδημαϊκοί που καταγγέλλουν την αμερικανική εξωτερική πολιτική και εκθέτουν την «Αμερική» στα μάτια του κόσμου, αλλά ακόμα και μερικοί καλλιτέχνες και skateboardists -όπως ο φωτογράφος Γκλεν Η. Φρήντμαν- και μουσικοί όπως οι Public Enemy, οι οποίοι τόλμησαν να παίξουν κομμάτι με τίτλο «9/11 is a joke» («Η 11η Σεπτεμβρίου είναι καλαμπούρι»).

Είτε το θέλει ο Μάικ Γκάλλαχερ, είτε όχι, η λεγόμενη desecration (ιεροσυλία κατά) της αμερικανικής σημαίας είναι νόμιμη, σύμφωνα με το γράμμα του νόμου και το Σύνταγμα. Αντίθετα, η λέξη «ιεροσυλία» είναι παράνομη, καθώς, παρά τα φαινόμενα, στις Ηνωμένες Πολιτείες το κράτος είναι -επισήμως, αν και εν συγχύσει- διαχωρισμένο από την Εκκλησία. Το κράτος δεν δικαιούται να ομιλεί περί ιερότητας: το «ιερό» αποτελεί πεδίο της Εκκλησίας. Είναι αλήθεια ότι οι περισσότερες πολιτείες έχουν ψηφίσει νόμους κατά της «βεβήλωσης», αλλά το 1989, με απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου, αυτοί οι νόμοι κρίθηκαν αντισυνταγματικοί. Στην πράξη, η στάση της αστυνομίας και της Δικαιοσύνης επαφίεται στη θέληση των ατόμων που τις εκπροσωπούν, μολονότι το Ανώτατο Δικαστήριο επιβεβαίωσε τη νομιμότητα της «βεβήλωσης» δύο φορές, ενώ παράλληλα θεώρησε αντισυνταγματική την προσευχή και τον όρκο πίστης στη σημαία που ήθελε να επιβάλει η χριστιανική δεξιά στα σχολεία.

Αντιθέτως, η χρήση της σημαίας για εμπορικούς σκοπούς -στη διαφήμιση, για παράδειγμα- είναι, τυ-

πικά, παράνομη. Έτσι, το Ρεπουμπλικανικό Κόμμα, το οποίο χρησιμοποιεί τη σημαία στο λογότυπό του, παραβιάζει το νόμο, ακριβώς όπως και οι πωλητές αυτοκινήτων στις μάντρες των οποίων ανεμίζουν μπλε, άσπρα και κόκκινα τριγωνικά παράσεια. Με αυτή την έννοια, αν ποινικοποιηθεί η «ιεροσυλία κατά της σημαίας» πρέπει να συλληφθούν όχι μόνον οι δεκάδες πολιτών που καίνε ή σχίζουν τη σημαία σε διαδηλώσεις, αλλά οι εκατοντάδες χιλιάδες που τη χρησιμοποιούν για τραπεζομάντιλο, πετσέτα μπάνιου και χαλάκι εισόδου, στο οποίο τρίβουν τις σόλες των παπουτισών τους. Εξάλλου, έχει εντοπιστεί *πατσαβούρα-στουπί* για το πλύσιμο αυτοκινήτων: σεβαστός αριθμός *gyppies* καθαρίζουν τα αυτοκίνητά τους με σφουγγάρια πάνω στα οποία είναι ζωγραφισμένη η εθνική τους σημαία.

Η άποψη ότι οι ΗΠΑ είναι μια δικτατορία των επιχειρήσεων και ειδικά του στρατιωτικο-βιομηχανικού συμπλέγματος ενισχύεται από τον καθαγιασμό των συμβόλων και την απορρόφησή τους από την κουλτούρα του τριπτύχου Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια, η οποία εμπλουτίζεται από ήχους εμβατηρίων.

Στις σημερινές ΗΠΑ -περισσότερο από όσο σε κάθε άλλη φάση του 20ού αιώνα- τα εθνικά σύμβολα δεν είναι πια τα λογότυπα της Coca Cola και των Marlboro, αλλά η ίδια η αστερόεσσα στις κορυφώσεις της δόξας της· στιγμές εθνικής υπερηφάνειας απαθανατισμένα σε φωτογραφικά κλισέ και σελλυλόιντ. Όπως, για παράδειγμα, τον Φεβρουάριο του 1945» όταν έξι μέλη του 28ου σώματος πεζοναυτών την τοποθετούν στο ηφαιστειώδες έδαφος του όρους Σουριμπάτσι στο Ίβο Τζίμα, μετά τη νικηφόρα μάχη στον Ειρηνικό⁵, ή όταν οι Άρμστρονγκ και Όλντριν τη στήνουν στο σεληνιακό έδαφος στις 20 Ιουλίου του 1969. Όταν οι Αμερικανοί αστροναύτες πάτησαν στο φεγγάρι, έκαναν ακριβώς ό,τι και στο Ίβο Τζίμα: έστησαν την αμερικανική σημαία στο

5. Βλ. James Bradley, Ron Powers, *Flags of Our Fathers*, Εκδ. Bantam Books, 2000, όπου στο αντί του βιβλίου σημειώνεται: «Μέσα από χαλάζι σφαιρών και μέσ' απ' τη φωτιά που σκόρπισε πτώματα συμπατριωτών στις παραλίες, αυτοί οι άνδρες πολέμησαν μέχρι την ψηλότερη κορυφή του νησιού. Κι αφού αναρριχήθηκαν στο τοπίο της Κόλασης, ύψωσαν τη σημαία».

χώρα, όρισαν την επικράτειά τους, δήλωσαν πως η χώρα τους είναι ανώτερη από τις άλλες. Η αμερικανική σημαία, κυματίζοντας σε ένα δορυφόρο του πλανήτη, έφτασε να σηματοδοτεί την αίγλη και τη μεγαλοσύνη όχι μόνον των Ηνωμένων Πολιτειών, αλλά του «ανθρώπου» γενικά, ο οποίος ερευνά και κατακτά το διάστημα, αφού έχει κατακτήσει τη γη.

Όπως έγραφε ο Γουίλιαμ Μπράντφορντ Χιούι στο αυτοβιογραφικό του μυθιστόρημα *Λάσπη στ' αστέρια* (1942), «Η σημαία ανεμίζει για να μας εξασφαλίζει αιώνια δικαιοσύνη και ίσες ευκαιρίες στη Μεγάλη Κούρσα. Την κοιτάμε στις στιγμές της απελπισίας μας. Οι ρίγες και τ' αστέρια της εγγυώνται σε κάθε Αμερικανό νέο το δικαίωμα να στέκεται με τα πόδια στη λάσπη και το πρόσωπο υψωμένο στα παντοτινά αστέρια - και ν' αποκτήσει αυτά τ' αστέρια, αν μπορεί».

Η αμερικανική underground κουλτούρα είναι υπερβολικά φτωχή σε ιδέες για να εξισορροπήσει τον ζιγκοϊσμό και τη λατρεία της αμερικανικής σημαίας: εκτός του ότι η κοινότητα των Αφρο-αμε-

ρικανών εκπροσωπείται από συντηρητικούς και ελαφρώς δημαγωγούς (όπως είναι ο αιδεσιμώματος Αλ Σάρπτον· το «αιδεσιμώτατος» τα λέει όλα), ούτε οι ράπερς, ούτε τα fanzines, ούτε οι εικονοκλάστες καλλιτέχνες, όπως ο προαναφερθείς Γκλεν Η. Φρήντμαν, είναι ικανοί να απηφήσουν το Κατεστημένο.

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΩΝ ΣΗΜΑΙΩΝ

*Αρουραίοι σκούζουν, όρθιοι στα πίσω τους πόδια,
καβγαδίζοντας για τα ράκη των σημαιών τους.*

ΧΟΥΛΙΟ ΧΟΡΤΑΣΑΡ, ΟΙ ΘΕΟΙ

Η σημαία είναι εφεύρεση των Ινδιάνων και των Κινέζων. Σύμφωνα με τον θρύλο, ο ιδρυτής της δυναστείας των Τσου (περ. 1122 π.Χ.) παρήλαυνε ακολουθώντας έναν σημαιοφόρο, ενώ εξακόσια χρόνια αργότερα ένας αξιωματούχος τιμωρήθηκε γιατί δεν χαμήλωσε τη σημαία του μπροστά σε ανώτερό του βαθμοφόρο. Οι κινεζικές σημαίες, που στήνονταν πάνω σε άρματα, έφεραν συνήθως σχήματα κόκκινων πουλιών, λευκών τίγρεων και γαλάζιων δράκων. Οι νικητές τις αναρτούσαν στα τείχη των κατακτημένων πόλεων. Η βασιλική σημαία θεωρείτο πάνσεπτο αντικείμενο: αν ο σημαιοφόρος διέπραττε

το σφάλμα να την αγγίξει, τον περίμενε σκληρή τιμωρία. Η πτώση της σήμαινε ήττα· ο βασιλιάς απέφευγε να θεαθεί μαζί με τη σημαία· συνήθως, η παρουσία της συνοδευόταν από κάποιον ανώτερο αξιωματούχο.

Οι σημαίες είχαν ανάλογη βαρύτητα στην Ινδία, όπου τις κουβαλούσαν άρματα και ελέφαντες. Η σημαία ήταν ο πρώτος στόχος επίθεσης στις μάχες· η πτώση της σήμαινε σύγχυση και υποχώρηση. Οι ινδικές σημαίες είχαν τριγωνικό σχήμα και κόκκινο ή πράσινο χρώμα με μια μορφή ζωγραφισμένη σε χρυσό. Τόσο στην Κίνα, όσο και στην Ινδία, ήδη από το 1542 π.Χ. χρησιμοποιούνταν λευκά φλάμπουρα ως ένδειξη ανακωχής. Η χρήση των σημαίων εξαπλώθηκε στη Βερμανία, το Σιάμ και τη Νοτιοανατολική Ασία, ενώ στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αφρική εισήχθησαν πιθανότατα από τους Σαρακηνούς. Οι ισλαμιστές απλοποίησαν τα μοτίβα μιας και η θρησκεία τους απαγόρευε την αναπαράσταση συμβόλων: οι σημαίες έγιναν δίχρωμες ή μονόχρωμες ή μαύρες, καθώς το μαύρο θεωρείτο το «χρώμα» του λάβαρου του Μωάμεθ, το χρώμα της εκδίκησης. Το

πράσινο της δυναστείας των Φατιμίδ επικράτησε ως χρώμα του ισλαμισμού. Ωστόσο, γύρω στο 1250 οι Τούρκοι υιοθέτησαν την ημισέληνο, δηλαδή ένα ασσυριακό ιερό σύμβολο του 9ου αιώνα π.Χ., το οποίο, με ή χωρίς αστέρι, υιοθετήθηκε από όλον τον ισλαμικό κόσμο.

Στη Ευρώπη, οι πρώτες σημαίες χρονολογούνται από τον Μεσαίωνα: οι μονάρχες χρησιμοποιούσαν λάβαρα του προστάτη αγίου τους (στην Αγγλία ο άγιος αυτός ήταν ο Γεώργιος και η σημαία του καθιερώθηκε τον 13ο αιώνα, στη Γαλλία ήταν ο άγιος Λουδοβίκος και ο Άγιος Διονύσιος που μοιράστηκαν την εύνοια των θρησκευομένων με την Ιωάννα της Λωραίνης). Μέχρι την Αναγέννηση, οι σημαίες είχαν γίνει τρόπος αναγνώρισης όχι μόνον κρατών, αλλά συντεχνιών -για παράδειγμα, οι κηροποιοί του Μπαγιέ της Γαλλίας είχαν ως διακριτικό τους ένα μαύρο μπαϊράκι με τρία λευκά κηροπήγια- και απόκρυφον ομάδων. Τα μεσαιωνικά και αναγεννησιακά σύμβολα χρησιμοποιούνται ακόμα· φαίνεται μάλιστα να έχουν ιδιαίτερη επιτυχία σε εγκληματικές -ή σχεδόν εγκληματικές- οργανώσεις όπου

εμπλέκονται η νεκρομαντεία, ο σατανισμός και οι αιματηρές τελετουργίες. Οι εγκληματικές πολιτικές οργανώσεις, όπως η Stormfront White Nationalist Community, χρησιμοποιούν λάβαρα με γοθτικούς, σαξονικούς και χριστιανικούς σταυρούς, καθώς και αποσπάσματα μεσαιωνικών εικόνων και οικοσημολογικών εμβλημάτων.

Οι σημαίες -σφυρί και κρανίο ή σφυρί και δρεπάνι- συγκλίνουν σε παρόμοιες πεποιθήσεις: στην λατρεία της ιεραρχίας, στις ανθρωποθυσίες, στη μεταφυσική του Επέκεινα, στη μανιχαϊστική ιδεολογία του Καλού και του Κακού· στη βασική προϋπόθεση του ολοκληρωτισμού όπως τη διατύπωσε ο Άλντους Χάξλεϋ στον *Θαυμαστό, καινούργιο κόσμο*: «Σε ένα πραγματικά αποτελεσματικό ολοκληρωτικό κράτος τα παντοδύναμα πολιτικά αφεντικά και οι στρατιές των διευθυντών ελέγχουν τον πληθυσμό των σκλάβων χωρίς να εξασκούν καταναγκασμό. Οι σκλάβοι αρέσκονται στη σκλαβιά».

Οι σημαιολάτρες αν και, ευλόγως, «ανήκουν» σε διαφορετικές κοινωνικές και ιδεολογικές ομάδες, συναντιούνται στο σημείο φυγής: οι ομοιότητες

αποδεικνύονται ισχυρότερες από τις διαφορές τους. Οι «Γραφές» - η Βίβλος, το Ταλμούδ, το Βιβλίο του Μόρμον, το Κομμουνιστικό Μανιφέστο (όταν αντιμετωπίζεται ως «Γραφή») - καταλήγουν στην εξύμνηση ενός τρόπου ζωής ο οποίος παραπέμπει στην «Κοιλιάδα της Σφαγής» του προφήτη Ιερεμίου. Οι ιερεμιάδες αποτελούν την άλλη όψη του εύθυμου και ρυθμικού πατριωτισμού, που εμπνέει τις μάζες να καταλάβουν τη Βαστίλλη και να χορέψουν λαϊκούς χορούς πάνω στα ερείπιά της.

Το λήμμα «Σημαίες» στην εγκυκλοπαίδεια Comptons έχει υπότιτλο «Εμβλήματα εθνικής υπερηφάνειας και ισχύος». Στο κείμενο που ακολουθεί επισημαίνεται ότι οι πρώιμες σημαίες ήταν τότεμ και οικόσημα που καυχώνταν για τις συγγενικές σχέσεις των συγκεκριμένων φυλών ή δυναστειών με τους Θεούς. Η εγκυκλοπαίδεια Collier's αναφέρει ότι «η χρήση των σημαίων συνδέεται με την άνοδο των εθνικισμών» και τονίζει πως οι πρωτόγονες σημαίες ήταν διακριτικά σύμβολα φυλών που έφεραν σχήματα πουλιών, ερπετών και άλλων ζώων. Τα λιοντάρια και οι αετοί ήταν συνηθισμένοι λόγω του γοήτρου

και της επιθετικότητάς τους. Οι σύγχρονες σημαίες προέκυψαν από τα λάβαρα της πολεμικής και της εκκλησιαστικής ιστορίας (δύο ιστορίες που συναντώνται): οι στρατιώτες τα κουβαλούσαν στις μάχες και οι στρατηγοί καταλάβαιναν -από τις γραμμές της οπισθοφυλακής- την πορεία των συγκρούσεων από τις κινήσεις των σημαίων. Επιπλέον, η σημαία ήταν σύμβολο συσπείρωσης, όπως ένα σύνθημα ή μια πολεμική ιαχή: η υποταγή στη σημαία υπαινισσόταν πολεμικό ενθουσιασμό, πατριωτική και θρησκευτική αφοσίωση. Στο λήμμα της Compton's αναφέρεται ότι «οι σημαίες θεωρούνταν φορείς νίκης στον πόλεμο»: «οι πρωτόγονες φυλές ρίχνονταν στη μάχη κρατώντας σημαίες πιστεύοντας πως μόνο έτσι οι Θεοί τούς ακολουθούσαν», γράφει η εγκυκλοπαίδεια International.

Στις 14 Ιουνίου 1954, εθνική ημέρα της αμερικανικής σημαίας (Flag Day), ο πρόεδρος Ντουάιτ Αϊζενχάουερ υπέγραψε την τροπολογία που πρότεινε το Κογκρέσο: στον όρκο πίστης στη σημαία προστέθηκε «και στον Θεό». Με αυτή την απόφαση, η αμερικανική σημαία μπορούσε να κυματίζει στις

εκκλησίες, αν έτσι αποφάσιζε το εκκλησίασμα· *υπό τον όρον να βρίσκεται σε τιμητική θέση*. Όλες οι άλλες σημαίες ή σύμβολα έπρεπε να τοποθετούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να δηλώνεται σαφώς η υποτέλειά τους στην αστερόεσσα. Εκτός του ότι η τροπολογία έβαζε, υπούλως, τέρμα στο κοσμικό κράτος, υπονοούσε ότι η θρησκευτική πίστη βασίζεται στον πατριωτισμό.

Αν διαβάσει κανείς τα άρθρα της Πέγκυ Νούναν στη *Wall Street Journal*, καθώς και το βιβλίο της *A Heart, a Cross and a Flag*⁶ θα συμπεράνει ότι η αμερικανική σημαία εξελίσσεται ραγδαία σε σύμβολο θρησκευτικού φονταμενταλισμού. Η Πέγκυ Νούναν, πρώην σύμβουλος του Ρόναλντ Ρέιγκαν, περιγράφει τον σεβασμό της προς τη σημαία, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για πανεθνικό αίσθημα, έμφυτο στην ψυχοσύνθεση των «αληθινών» Αμερικανών, οι οποίοι δεν ρωτούν την πατρίδα τους τι μπορεί να κάνει

6. Το βιβλίο, με υπότιτλο *America Today*, που αποτελεί συλλογή άρθρων για την 11-9-2001, αρχίζει με τη φράση «Αυτό είναι ένα βιβλίο για την αγάπη». Εκδ. Wall Street Journal Books, 2003.

γι' αυτούς, αλλά τον εαυτό τους τι μπορεί να κάνει για την πατρίδα τους.

Στην πραγματικότητα, η λατρεία της σημαίας αποτελεί οικουμενικό αίσθημα, πλην όμως όχι «έμφυτο». Για παράδειγμα, το Πάλιο στη Σιέννα δεν είναι μόνο ένας ετήσιος ιππικός αγώνας, αλλά παρέλαση και σημαιοφορία όπου η εικόνα της Παρθένου αναρτάται σε όλες τις εκκλησίες. Οι ιπποδρομίες ευλογούνται από τις εκκλησίες, εφόσον διενεργούνται προς τιμήν της Ανάληψης της Θεοτόκου. Εξυπακούεται ότι κανείς δεν διανοείται να βεβηλώσει σημαία με την εικόνα της Παναγίας· οι άθεοι απλώς απέχουν. Με παρόμοιο τρόπο, όταν σχηματίστηκαν οι εταιρείες της γερμανικής *Landsknechte*, τα στρατεύματα ορκίζονταν, στο όνομα της Αγίας Τριάδας, ότι θα υπακούουν στους κανόνες της θητείας και ότι θα υπερασπίζονται τη σημαία τους μέχρι θανάτου. Κατά κανόνα, οι στρατιωτικές σημαίες -οι οποίες είχαν, ανεξαιρέτως, θρησκευτικό περιεχόμενο- εξελίχθηκαν σε εθνικές: στην ελληνική σημαία ο σταυρός κατέχει το ένα τέταρτο της επιφάνειάς της, ενώ η βρετανική σημαία, που συντίθεται από τους σταυρούς τριών αγίων, αν

και έχει χάσει την αρχική της θρησκευτική σημασία, στον βρετανικό στρατό εξακολουθεί να συνδέεται με ιερουργίες πρεσβυτεριανού, Καθολικού και αγγλικανικού χαρακτήρα. Σε περιόδους εθνικιστικής έξαρσης, όπως η νίκη της Βρετανίας στις Μαλδίβες, η Union Jack ξαναβρήκε τη θέση της στα κοντάρια, θέση που είχε χαθεί στη διάρκεια της δεκαετίας του '60, όταν η μόδα του swinging London την είχε κάνει μάλωμα στα ξεφτισμένα μπλου-τζην.

Αναμφίβολα, ο εθνικισμός που ενθαρρύνθηκε από την κυβέρνηση της Μάργκαρετ Θάτσερ στα τέλη της δεκαετίας του '70, είχε αντίθετο αποτέλεσμα: αν και μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού πίστευε ότι διένυε μια επανάληψη της ένδοξης χρονιάς όπου νικήθηκε η ισπανική Αρμάδα, το κίνημα του πανκ και οι υποκοιλτούρες μεταναστών, ανέργων κ.τ.λ. «κακοποίησαν» τη σημαία, όπως όλα τα σύμβολα του έθνους και της μοναρχίας⁷. Την ίδια στιγμή, στους δρόμους του Λονδίνου εμφανίστηκαν μέλη του

7. Σήμερα ένα πανκ συγκρότημα από το Πίτσμπεργκ της Πενσυλβάνια ονομάζεται «Anti-Flag». Με τους προκλητικούς

Εθνικού Μετώπου, καθώς και μια καινούργια γενιά οργανισμένων νέων που εμπλέκονταν σε αιμαχίες με την αστυνομία και που δεν έδειχναν καμιά ευλάβεια προς την Union Jack.

Όσο για τη σιωνιστική σημαία, εκτός από το ότι αποτελεί άτυπο σύμβολο του παγκόσμιου ιουδαϊσμού, αναρτάται συχνά έξω από τις συναγωγές μαζί με τις εθνικές σημαίες: το αστέρι του Δαβίδ (ένα αρχικά μη θρησκευτικό σύμβολο) έχει καθαγιαστεί. Ωστόσο, ούτε η εβραϊκή μυθολογία, ούτε ο μωσαϊκός νόμος ευνοούσαν τη λατρεία των συμβόλων: η Βίβλος (Εξοδος 20:4.5, Λευιτικόν 26:1.2) τονίζουν τόσο την ανάγκη της αποχής από αντικείμενα θρησκευτικής λατρείας όσο και την υποταγή οποιασδήποτε άλλης λατρείας σ' εκείνη του θεού: για παράδειγμα, ο Δανιήλ ρίχτηκε στα λιοντάρια επειδή επέμενε ότι η πίστη του στον Θεό προηγείτο και ήταν ανώτερη

στίχους και τη δυνατή μουσική τους οι Anti-Flag έχουν επισύρει χαρακτηρισμούς όπως «θεράποντες του Σατανά επί της γης», ενώ συγχρόνως έχουν αποκτήσει φανατικό κοινό. Τα πιο δημοφιλή άλμπουμ τους είναι τα *Terror State*, *Mobilize*, *Die for the Government* και *Their System Doesn't Work for You*.

από την αφοσίωσή του στα βασιλικά εμβλήματα.

Χαρακτηριστική περίπτωση σημαιολατρίας ήταν (αν δεν είναι ακόμη) η λατρεία του σφυροδρέπανου, το οποίο για περισσότερα από εβδομήντα χρόνια ταυτιζόταν με τη σημαία της Σοβιετικής Ένωσης. Αν και στη θεωρία οι μαρξιστές δεν αναγνώριζαν το «ιερό», το σφυροδρέπανο αποτελούσε εξαίρεση: το λάβαρο των «κολασμένων της γης» υποτίθεται ότι ένωνε το παγκόσμιο προλεταριάτο και, στην πορεία της ιστορίας, εξελίχθηκε σε ιερό σύμβολο. (Για τον καθαγιασμό του σφυροδρέπανου, βλ. Εμβέρ Χότζα, *Σημαία τον αγώνα για λευτεριά και σοσιαλισμό*, εκδ. Ζουμπουλάκης.)

Στην Αυστραλία, σύμφωνα με τους στρατιωτικούς κανόνες, όταν μια σημαία αγγίζει το έδαφος και λερώνεται, υποτίθεται ότι πρέπει να αποσυρθεί, δηλαδή να ταφεί και μάλιστα όχι υπό το φως της ημέρας. Η συνήθεια θυμίζει παγανιστικές τελετουργίες αφρικανικών φυλών και είναι αμφίβολο αν όντως τηρείται τέτοιο εθιμοτυπικό· είναι, όμως, σίγουρο ότι η αυστραλιανή σημαία, όπως και κάθε άλλη, συντίθεται από θρησκευτικά σύμβολα -σταυ-

ρούς που τιμούν τους Αγίους: Γεώργιο, Ανδρέα και Πατρίκιο- καθώς και από ιστορικά στοιχεία: στην αυστραλιανή σημαία περιλαμβάνεται η βρετανική, ενθύμιο του ότι υπήρξε υπερπόντια αποικία. Όπως και κάθε άλλη σημαία, προβάλλει την ισχυρή πλευρά της ιστορίας και σ' αυτήν οφείλει την αίγλη της: στη σημαία της Αυστραλίας δεν εκπροσωπούνται οι Αβορίγινι, μιας και συνήθως τα εθνικά σύμβολα δεν προκύπτουν από πολυσυλλεκτικές επιτροπές. Όσες προκύπτουν από συμβιβασμούς -όπως συνέβη με την καναδική (1964) και πιο πρόσφατα με την νοτιοαφρικανική (που σχεδιάστηκε μόλις το 1994)- χάνουν το συναισθηματικό τους φορτίο, άρα δεν κινδυνεύουν να «βεβηλωθούν», πολύ δε λιγότερο να γίνουν αντικείμενα φανατικής προσήλωσης. Είναι μάλλον δύσκολο, ακόμα και σε χώρες όπου μέχρι σήμερα εκκρεμούν εθνικές διενέξεις -όπως στον Καναδά και στη Νοτιοαφρικανική Ένωση- να εξυψωθεί η σημαία ως αγωνιστικό λάβαρο: η καναδική σημαία, που παριστάνει ένα φύλλο σφένδαμου, οικείο σε όλους τους Καναδούς, αγγλόφωνους και γαλλόφωνους, καθώς και η πολύχρωμη

νοτιοαφρικανική είναι αποτέλεσμα εθνικών και φυλετικών συμβιβασμών. Τέτοιες σημαίες καταλήγουν αβλαβείς: οι αμετανόητοι πατριώτες των δύο αυτών (αντιδιαμετρικά διαφορετικών) χωρών δεν κραδαίνουν τις εθνικές σημαίες, αλλά τα σύμβολα των κοινοτήτων στις οποίες ανήκουν, δηλαδή παλιότερα λάβαρα και οικόσημα. Για παράδειγμα, οι ακραιφνείς γαλλόφωνοι εθνικιστές, η μειοψηφία που ονειρεύεται την απόσχιση από τον αγγλόφωνο Καναδά, συσπειρώνεται γύρω από τη λεγόμενη Fleur-de-lis. Ωστόσο, πρόκειται για μάλλον σπάνιο και ακραίο φαινόμενο, καθώς στον Καναδά επικρατεί η μετριοπαθής άποψη -η οποία εκφράζεται ακόμη και στα σχολικά εγχειρίδια- ότι «δεν πρέπει να σπαταλάμε τον χρόνο μας ορκιζόμενοι πίστη σε ένα κομμάτι πανί [...], πρέπει να τιμάμε την πολυφυλετική ανθρωπότητα που έχει δώσει αίμα, ιδρώτα και δάκρυα για να πετύχει τον φευγαλέο στόχο της ελευθερίας και της δικαιοσύνης για όλους».

Αντίθετα, σε χώρες όπου οι σημαίες έχουν συνδεθεί με εθνικές περιπέτειες, πικρές ήττες, πολυαίμακτα γεγονότα και τραγωδίες, ο πατριωτισμός

βρίσκει την έκφρασή του σε σύμβολα ιερά και απαραβίαστα.

Στην Ιρλανδία, η εθνική σημαία -«μια αστεφάνωτη χρυσή άρπα σε πράσινο φόντο», όπως έγραφε η εφημερίδα *The Irish Volunteer* το 1916- αποτελεί το σύμβολο ενός διχασμένου και ταλαιπωρημένου έθνους, τόσο εξαιτίας της βρετανικής κυριαρχίας, όσο και των εσωτερικών αναταράξεων που συνοδεύουν κάθε απελευθερωτικό αγώνα. Ο ιρλανδικός πατριωτισμός -ένα σύνθετο φαινόμενο που γεννήθηκε τον 12ο αιώνα, όταν οι Ιρλανδοί ήταν μια μικρή, σκότια φυλή με το όνομα Firbolg- πέρασε από διάφορα στάδια και μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ιστορικό παράδειγμα για το πώς και το γιατί ο «πατριωτισμός» εξελίσσεται σε εθνικισμό και στη συνέχεια σε πολιτικό και ιδεολογικό αδιέξοδο. Για τους Ιρλανδούς εθνικιστές η βρετανική σημαία χαρακτηρίζεται ως Butcher's Apron (Ποδιά του χασάπη)· όχι χωρίς λόγο. (Ωστόσο, η Union Jack αναδείχτηκε επισήμως ως εθνική σημαία του Ηνωμένου Βασιλείου μόλις το 1908· και μάλιστα χωρίς τις συνηθισμένες πομπώδεις εκδηλώσεις των Βρετανών.)

Πριν από λίγα χρόνια, στη Βρετάνη, δημιουργήθηκε διαμάχη μετά από επεισόδιο «βεβήλωσης» της γαλλικής σημαίας. Ευλόγως, πολλοί Βρετόνοι αναρωτήθηκαν αν θα γινόταν τέτοια φασαρία στην περίπτωση που κάποιος βεβήλωνε την τοπική σημαία, τη λεγόμενη *Gwenn ha Du*, η οποία μαρτυρεί, μεταξύ άλλων, την κελτική καταγωγή των Βρετόνων. Η απάντηση ήταν ότι «φασαρία» γίνεται συνήθως όταν προσβάλλεται το εθνικό, επίσημο και κυρίαρχο σύμβολο. Όταν ένας Βρετόνος, ονόματι Ζαν-Κλοντ Εβάν διηγήθηκε σε τοπική εφημερίδα ότι στον στρατό τον κορόιδευαν γιατί στο ντουλάπι του είχε αυτοκόλλητο της *Gwenn ha Du*, ένας αναγνώστης τού απάντησε: «Καλά κι εσύ, χαζός είσαι; Δεν κόλλαγες καμιά γυμνή με μεγάλα βυζιά; Τη σημαία βρήκες να κολλήσεις;» Παρόμοια «φασαρία» είχε συμβεί το 1981 όταν ο Σερζ Γκενσμπούρ απέκτησε σε δημοπρασία το μοναδικό χειρόγραφο της Μασσαλιώτιδας και διασκεύασε τον εθνικό ύμνο σε ρυθμό ρέγκε. Η συναυλία του στο Στρασβούργο ματαιώθηκε λόγω απειλής βόμβας, αλλά εκείνος δεν εγκατέλειψε τη σκηνή: ενώ τραγουδούσε τον

ύμνο στην αρχική του μορφή, οι ειδικές δυνάμεις προσπαθούσαν με τη γνώριμη αβρότητά τους να εκκενώσουν την αίθουσα.

Η ασέβεια έναντι του γαλλικού εθνικού ύμνου τιμωρείται σύμφωνα με τον ποινικό κώδικα, αλλά στους αγώνες ποδοσφαιρικών ομάδων της μητρόπολης με κορσικανικές ομάδες, ο κώδικας παραβιάζεται. Οι Κορσικανοί γιουχάρουν συστηματικά, μιας και, όπως αναφέρεται σε μια κριτική του βιβλίου της Françoise Morvan, *he Monde comme si, Nationalisme et derive identitaire en Bretagne* (Actes Sud, 2002), «δεν είναι όλοι οι άνθρωποι Γάλλοι. Ξέρω, είναι δύσκολο να το συλλάβετε αφού εσείς είστε Γαλλίδα, αλλά δυστυχώς έτσι έχουν τα πράγματα. Υπάρχουν και άλλες πόλεις εκτός από το Παρίσι στον εξαγωνικό τεχνητό σας παράδεισο...» Η γαλλική σημαία και ο εθνικός ύμνος γιουχαΐστηκαν επίσης στο Stade de France, κατά τον αγώνα Γαλλίας-Αλγερίας, γεγονός που ξαναέφερε στο προσκήνιο την «ανάγκη» για αφομοίωση των μεταναστών από τη Βόρεια Αφρική, οι οποίοι, εξάλλου, αρνούνται να αφομοιωθούν.

Όταν ο Ζαν-Πιερ Σεβενμάν ήταν υπουργός παι-

δείας (1984-86), του κατέβηκε η λαμπρή ιδέα να διδάσκεται στα σχολεία ο εθνικός ύμνος, αλλά η αντιπολίτευση εμπόδισε μια τέτοια «πατριωτική» πράξη. Παρότι η γαλλική φιλοπατρία και τα σύμβολά της έχουν σημαδέψει την ευρωπαϊκή ιστορία, στη Γαλλία η «αριστερή» και αναρχική παράδοση ευνοούν την αποκόλληση από «μια επανάσταση που κορυφώθηκε στην Τρομοκρατία [του Ροβεσπιέρου]», όπως έλεγε ο Σερζ Γκενσμπούρ. Έτσι, παρά την παρουσία του Εθνικού Μετώπου και των υπόλοιπων ακροδεξιών κομμάτων, η αμφισβήτηση της *laïcité*, ο μικροαστικός πατριωτισμός του «*franchouillard*», η πεποίθηση της ανωτερότητας («*La France est le plus beau pays du monde*»), Η Γαλλία είναι η ωραιότερη χώρα του κόσμου, έγραφε, αδιάντροπα, το αναγνωστικό του 1958) συναντούν σθεναρή αντίσταση από τον μισό περίπου πληθυσμό: στις τελευταίες προεδρικές εκλογές, όταν η ηττηθείσα υποψήφια του Σοσιαλιστικού Κόμματος, Σεγκολέν Ρουαγιάλ, αναφέρθηκε με ευλάβεια στα εθνικά σύμβολα, η αριστερά και κεντροαριστερά την κατηγορήσαν για έξαλλη ψηφοθηρία.

ΣΗΜΑΙΟΛΟΓΙΑ

Η χρήση, λατρεία και εξέλιξη των σημαιών έγινε, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αντικείμενο μελέτης. Η «σημαιολογία» (*vexillology*, από το λατινικό *vexillum*=λάβαρο) ανέλυσε την ιστορία και τη σημειολογία των σημαιών από τα οικόσημα, εραλδικά εμβλήματα, μέχρι τους διχαλωτούς επισείοντες, τα παράσεια και τα «χρώματα» των συμμαχιών του δρόμου. Και μέχρι τα σύμβολα βασανιστηρίων που εξυψώθηκαν σε σύμβολα θρησκευτικής πίστης. Ένα απ' αυτά είναι ο σταυρός, επινόηση του Ρωμαίου βασιλιά Κωνσταντίνου του Α', ο οποίος, κατά τη χριστιανική μυθολογία, είδε σ' ένα όνειρο τον Θεό στον ουρανό και από κάτω τη φράση «*Εν τούτω νίκα!*». Η ονειροφαντασία του Κωνσταντίνου του Α' κατέληξε σε σημαία γύρω στα 312 και ο αυτοκράτορας, πονηρώς φερόμενος, βαφτίστηκε στο νεκροκρέβατό του, λίγο προτού ξεψυχήσει, ώστε να οδηγηθεί αναμάρτητος

στον άλλο κόσμο. Το ενδιαφέρον του Κωνσταντίνου για τον χριστιανισμό σήμαινε την επιδοκιμασία της καινούργιας αυτής θρησκείας από την πλευρά του κράτους και τον προσηλυτισμό μεγάλων μαζών κάτω από τον αστερισμό του «τίμιου» σταυρού. Ο σταυρός, ως όργανο βασανιστηρίου και θανατικής ποινής, έδωσε τη θέση του στην πυρά και αργότερα στην ηλεκτρική καρέκλα, χωρίς ωστόσο να χάσει τη συμβολική του σημασία: ήδη από την εποχή των Σταυροφοριών, πολλές χώρες προσέθεσαν σταυρούς στις σημαίες τους και αυτή τη στιγμή περισσότερες από 1.300 σημαίες φέρουν, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, παρόμοια σχήματα.

Στον χριστιανικό κόσμο, η λατρεία του σταυρού ταυτίζεται με την εθνοκαπηλία και τη μισαλλοδοξία· ο σταυρός είναι σύμβολο μίσους. Καθώς η χριστιανική παιδεία μαζί με την παραδοσιακή πολιτική αγωγή καταλήγει σε δημιουργία πολιτών που στερούνται οποιασδήποτε αντίληψης για τη δημοκρατία, ο σταυρός χρησιμοποιείται ως έμβλημα των εξτρεμιστικών οργανώσεων μίσους: χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Κου Κλουξ Κλαν, της «Posse Comi-

tatus» και της οργάνωσης «Χριστιανική ταυτότητα». Όσο για τις χώρες της Ορθόδοξης Εκκλησίας, όπου δεν έφτασε ο Διαφωτισμός, το χριστιανικο-πατριωτικό φαινόμενο παίρνει διαστάσεις πολιτικού σκοταδισμού (βλ. Νικολάου Ζαφειρίου, *Η ελληνική σημαία*, εκδ. Ελεύθερη Σκέψις), καθώς συνδέεται με αντιδημοκρατικά καθεστώτα και πολιτική αυθαιρεσία. Σ' αυτή την περίπτωση, είναι χαρακτηριστική η χρήση συμβόλων όπως το βασιλικό και το ακάνθινο στέμμα, το εκκλησιαστικό σκήπτρο και το ξίφος. Το πατριαρχείο της Αλεξάνδρειας χρησιμοποιεί λευκό λάβαρο με μαλτέζικο σταυρό μέσα σε χρυσό κύκλο· από πάνω, εμφανίζεται ένα φτερωτό λιοντάρι που κρατάει ένα ανοιχτό βιβλίο και κοιτάζει κατάματα τον θεατή· στο φόντο διακρίνεται ένα στεφάνι με δύο κλαδιά και πάνω απ' όλα ένα στέμμα: σίγουρα, το καλό γούστο δεν συγκαταλέγεται στα δυνατά σημεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η σημαία του Πατριαρχείου της Αντιοχείας περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, ένα περιστέρι που πετάει με το κεφάλι προς τα κάτω περιβαλλόμενο από ακτίνες· η δε σημαία του Πατριαρχείου της Ιερουσαλήμ δείχνει μια εκ-

κλησία με δύο τρούλους σε σχήμα κρεμμυδιού, το προαναφερθέν περιστέρι και τις προαναφερθείσες ακτίνες, δίπλα σ' ένα φοινικόδεντρο και πάνω από δύο διασταυρωμένα κλειδιά.

Η σημαιολογία παρέχει πληροφορίες για το μέγεθος της ανθρώπινης φαντασίας, έλλειψης φαντασίας, καθώς και καθαρής βλακείας. Για παράδειγμα, η περίτεχνη βουδιστική σημαία της Ταϋλάνδης δείχνει φαντασία· η σημαία βουντού που απαντάται στη Δυτική Αφρική -ένα απλό λευκό τετράγωνο- δείχνει μάλλον έλλειψη φαντασίας· όσο για τη μαύρη σημαία του Μηδενιστικού Κινήματος δείχνει καθαρή βλακεία. Αν η συγγραφέας αυτού του κειμένου καλείτο να διαλέξει μια σημαία από το πλήθος που αναλύει η σημαιολογία, δεν θα διάλεγε καν την διαφανή σημαία -μια μάλλον έξυπνη και ανατρεπτική ιδέα- ούτε, εξυπακούεται, τη σημαία των Αθέων (!) η οποία παριστάνει, κατά μία εκδοχή, το άτομο (της Φυσικής) ως σύμβολο της επιστήμης· πιθανώς, θα διάλεγε εκείνη των Pastafarians, ή της Εκκλησίας του Ιπτάμενου Μακαρονο-τέρατος. Αν μη τι άλλο, οι Pastafarians κοροϊδεύουν τις θρησκευτικές ομάδες

και υψώνουν μαύρη πειρατική σημαία με τον σκελετό ενός ψαριού (παραπομπή στο χριστιανικό ΙΧ.Θ.Υ.Σ.). Η λεγόμενη Θεία Τιμωρία -όπως το φαινόμενο του θερμοκηπίου, οι σεισμοί, οι τυφώνες και οι υπόλοιπες φυσικές καταστροφές- αποδίδονται στην παρακμή των πειρατών μετά το 1800: ό,τι πρέπει για να συγχυστούν οι χριστιανοί και όλοι οι άλλοι.

ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΝΟΜΟΘΕΤΗΘΕΙ Ο ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΣ;

Οι πατριωτικές κοινωνίες φαίνεται να πιστεύουν πως η εκπαίδευση των παιδιών στα σχολεία έγκειται σε όλο και πιο εντυπωσιακές παρελέψεις, σε όλο και πιο πομπώδεις χαιρετισμούς της σημαίας.

Σ. Ι. ΧΑΓΙΑΚΑΓΟΥΑ

Οι διαμαρτυρίες των Ελλήνων πατριωτών κατά των «Αλβανών» και λοιπών αλλοδαπών σημαιοφόρων φαίνονται αρχικά ένα παράξενο, τοπικό φαινόμενο. Ωστόσο, υπάρχουν δύο αποχρώσεις πατριωτών: εκείνοι που υποστηρίζουν ότι οι αλλοδαποί τυγχάνουν ειδικής μεταχείρισης (ένα είδος affirmative action) και γι' αυτό διαπρέπουν, κι εκείνοι που δηλώνουν απροκάλυπτα ότι η ελληνική σημαία είναι θεόσταλη και απαραβίαστη, άρα πρέπει να φέρεται μόνον από πολίτες με «ελληνικό αίμα». Η καθαρότητα του

αίματος βρίσκεται στη βάση κάθε πατριωτικού αισθήματος, είτε εκφράζεται ανοιχτά (βλ. *Ειρήνη* του Ισοκράτη, τα τελευταία κείμενα του Λουί-Φερντινάν Σελίν, τα εσωτερικά «δοκίμια» του Γιούλιους Εβόλα), είτε όχι: σύμφωνα με τα πατριωτικά κριτήρια παγκοσμίως, το «αίμα» ορίζει το πού ανήκει κανείς και το τι του επιτρέπεται να κάνει. Παρ' όλ' αυτά, σημειώνονται εξαιρέσεις: όταν την παραμονή της 25ης Μαρτίου 2003, φοιτητές του πανεπιστημίου του Αιγαίου ύψωσαν την ελληνική και την τουρκική σημαία ως ένδειξη φιλίας, η πράξη τους θεωρήθηκε «πρόκληση»: όταν ο κ. Έβερτ, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής του εκστρατείας, έκανε το ίδιο στα ελληνοτουρκικά σύνορα, κανείς δεν μίλησε για «πρόκληση». Προκύπτει το ερώτημα τι επαφίεται και τι όχι στον πατριωτισμό των Ελλήνων.

Η ενθάρρυνση του πατριωτισμού, ως αίσθημα εθνικής υπεροχής, συνοδεύεται συνήθως από περιοριστικούς νόμους που απαγορεύουν την έλλειψη του. Για παράδειγμα, ο νόμος HB2384 που ψηφίστηκε στην πολιτεία του Όρεγκον αναγκάζοντας μαθητές και δασκάλους να ορκίζονται στη σημαία, προκά-

λεσε αντιπαράθεσεις και συγκρούσεις: όπως γράφει σε άρθρο του ο Τζο Φούλτον (9 Νοεμβρίου 1999), όλοι βάλθηκαν να μετρούν και να αμφισβητούν το μέγεθος του πατριωτισμού των συνεργατών και συμμαθητών τους. Εξάλλου, οι νομοθέτες του Όρεγκον δεν έκαναν τίποτ' άλλο παρά να επαναλάβουν τον Όρκο Πίστεως που είχε γραφτεί το 1892 από τον Φρανκ Μπέλλαμ, έναν εθνικιστή, μέλος της Οργάνωσης των Χριστιανοσοσιαλιστών, ο οποίος εργαζόταν στο *Youth Companion Magazine*. Το περιοδικό πουλούσε αμερικανικές σημαίες, άρα η όλη υπόθεση αφορούσε τις πωλήσεις σημαιών. Ο όρκος στη σημαία, που δεν περιορίζεται στο Όρεγκον, αλλά αφορά όλες τις Ηνωμένες Πολιτείες, και αποτελεί τελετουργία αποδοχής στα σώματα εξουσίας σε όλον τον κόσμο, λειτουργεί ως *δέσμευση* του πολίτη έναντι της πατρίδας. Ωστόσο, ο όρκος του απλού πολίτη (και όχι του στρατιωτικού) στη σημαία είναι νομοθετημένος μόνον στις ΗΠΑ και στις Φιλιππίνες, ενώ στις υπόλοιπες χώρες η νομοθεσία παραμένει ασαφής. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο όρκος προς την αμερικανική σημαία έγινε μέρος του Κινήματος

Εξαμερικανισμού (Americanization Movement) που συνιστούσε την απάντηση στη λεγόμενη «Κόκκινη Απειλή» μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο «εξαμερικανισμός» ήταν μια ρατσιστική δικαιολογία για να παρενοχλούνται οι καινούργιοι μετανάστες. Η αρχική φράση του Μπέλλαμ «Ορκίζομαι στη σημαία μου» τροποποιήθηκε σε «Ορκίζομαι στη σημαία των Ηνωμένων Πολιτειών» για να αποφευχθούν παρεξηγήσεις· ο δε όρκος γινόταν με το δεξί χέρι υψωμένο. Η χειρονομία καταργήθηκε κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο για ευνόητους λόγους. Όχι από όλους: η Κου Κλουξ Κλαν, που υιοθέτησε τον όρκο προς τη σημαία το 1922, διατήρησε τη σχετική χειρονομία που μοιάζει, ανατριχιαστικά, με τον ναζιστικό χαιρετισμό. (Για τις λεπτομέρειες σχετικά με τον σεβασμό προς τη σημαία και το πρωτόκολλο που ορίζει την «ορθή» συμπεριφορά απέναντι της βλ. www.homeofheroes.com)

Στις δυτικές δημοκρατίες, όπου θεωρητικά εξασφαλίζεται η ελευθερία του λόγου, δηλαδή της γνώμης, θεωρείται «αντι-πατριωτική» η στάση αδιαφορίας μπροστά στη σημαία και τον εθνικό ύμνο.

Στις ΗΠΑ ορίζεται ως «αντι-αμερικανική» η άποψη ότι δεν έφτασε εκεί ποτέ το ουτοπικό ιδανικό της «ελευθερίας και της δικαιοσύνης για όλους», ενώ στις βαλκανικές χώρες -οι οποίες σπαράσσονται επί αιώνες λόγω των αλληλοσυγκρουόμενων εθνικισμών- η απόρριψη του πατριωτισμού ως ανθρώπινη αξία θεωρείται εθνική μειοδοσία. Ωστόσο, είναι γνωστό σε όλους ότι οι εθνικά μειοδοτικές κυβερνήσεις στα Βαλκάνια ήταν εκείνες που κράδαιναν σημαίες συνθηματολογώντας υπέρ της φιλόθεης, πλην «πικρής» πατρίδας.

Ο Βρετανός συγγραφέας Ε. Μ. Φόστερ δήλωνε, στις παραμονές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου: «αν κληθώ να διαλέξω ανάμεσα στους φίλους μου και την πατρίδα μου θα διαλέξω τους φίλους μου»· η άποψη πως η φιλία είναι ανώτερη αξία από την πατρίδα είναι ικανή συνθήκη για να θεωρηθεί κάποιος ρίγασπις προδότης. Ιδιαίτερα, αν πρόκειται για άτομο «ύποπτο» ομοφυλοφιλίας, όπως ήταν ο Ε. Μ. Φόστερ. Από ψυχαναλυτική άποψη, η προτεραιότητα της πατρίδας έναντι όλων των άλλων είναι μια «μεγάλη ιδέα», πάνω από τη μεγάλη ιδέα

που έχουν οι περισσότεροι άνθρωποι για τον εαυτό τους: η πατρίδα τους είναι η καλύτερη επειδή έτυχε να γεννηθούν στο έδαφός της, επειδή έτυχε να την τιμήσουν με την αγέρωχη σκιά τους. Πρόκειται για παθολογική συμπεριφορά που ορίζεται από τη γεωγραφία και καλλιεργείται μέσω των συμβόλων και των ψευδαισθήσεων για την «κοινή» ιστορία και τον αξιοπεριφρόνητο χαρακτήρα των «άλλων», των ετερόδοξων και των αλλοδαπών. Η επιθυμία του «ανήκειν» σε μια κοινότητα, κάτω από τα ίδια λάβαρα, συνεπάγεται τον φόβο της «διαφορετικότητας», της *alteritas*, η οποία αναλύεται ήδη στα γραπτά του Hegel και κληρονομείται από τον Λακάν.

Ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα, όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν μια αραιοκατοικημένη, καινούργια χώρα, ο ευρωπαϊκός πατριωτισμός τέθηκε υπό αμφισβήτηση: ο αμερικανικός ατομικισμός -που δεν άργησε να μετεξελιχθεί σε επιθετικό εγωτισμό- δεν επέτρεπε θεσμοθέτηση του πατριωτισμού· επικρατούσε η άποψη ότι κάθε άνθρωπος όφειλε να αποφασίσει μόνος του τι είναι και τι δεν είναι πατριωτικό, τι είναι σωστό και τι λάθος. Ήταν μια σύντομη

περίοδος της ιστορίας, όπου η ευρωπαϊκή εμπειρία -το γεγονός ότι ο πατριωτισμός είχε οδηγήσει σε καταχρήσεις εξουσίας, μίσση και πολέμους- φαινόταν ήδη ένα μακρινό, μισοξεχασμένο παρελθόν. Ωστόσο, το λεγόμενο «χωνευτήρι» των πολιτισμών είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση του ισχυρότερου, δηλαδή εκείνου των Αγγλοσαξόνων Προτεσταντών, οι οποίοι όρισαν το περιεχόμενο του πατριωτισμού, όπως και της νομιμοφροσύνης γενικότερα.

Όπως γράφει η Εβλίν Πιεγιέ στην εφημερίδα του γαλλικού ΚΚ *Humanite* (4/10/2003), ο πατριωτισμός και η προσήλωση στον εθνικό ύμνο και τη γαλλική σημαία αναδίδει παραδοσιαρχία, οσμή απομάχων και πολεμοχαρή διάθεση. «Ας επινοήσουμε ξανά τη Μασσαλιώτιδα», προτρέπει η Εβλίν Πιεγιέ, σχολιάζοντας μια σύντομη μελέτη του Φρεντερίκ Ντυφούρ για τον εθνικό ύμνο (εκδ. Felin-Poche) επισημαίνοντας τους εθνικιστικούς στίχους (τι σημαίνει άραγε «βρώμικο αίμα»;) που πάλιωσαν με τον καιρό και με τις βαθιές αλλαγές του κοινωνικού συγκειμένου. «Μήπως "Η Μασσαλιώτιδα" είναι αναχρονισμός;» αναρωτιέται η Εβλίν Πιεγιέ. Μήπως το «Σε γνωρί-

ζω από την κόψη», με τους κατάφωρα μακάβριους στίχους, είναι αναχρονισμός; Μήπως ο βρετανικός εθνικός ύμνος που αναφέρεται στα πέρατα της αυτοκρατορίας είναι πια αυτόχρημα γελοίος;

«ΑΡΙΣΤΕΡΟΣ» ΚΑΙ «ΔΕΞΙΟΣ»
ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ

Πατριωτισμός είναι όταν βάζεις πάνω απ' όλα την αγάπη για τη χώρα σου. Εθνικισμός είναι όταν βάζεις πάνω απ' όλα το μίσος για όλες τις άλλες.

ΣΑΡΑ ΝΤΕ ΓΚΩΛ

Η διαμάχη γύρω από τα «εθνικά ζητήματα» και τα «εθνικά συμφέροντα» άρχισε περίπου το 1900: τι όφειλε να κάνει το εργατικό κίνημα μπροστά στην έξαρση του εθνικισμού; Απειλούσε άραγε ο εθνικισμός το εργατικό κίνημα και τη σοσιαλιστική «διεθνιστική» ιδεολογία; Ή, αντιθέτως, μπορούσε να ενισχύσει την επαναστατική πράξη; Το ερώτημα παραμένει ανοικτό, όπως τα περισσότερα πολιτικά ερωτήματα. Οι εθνικιστικές συγκρούσεις στα Βαλκάνια, η εκλογική άνοδος της ευρωπαϊκής άκρας

δεξιάς, η κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού», δηλαδή του γραφειοκρατικού καπιταλισμού, σήμαναν το τέλος της μαρξιστικής-λενινιστικής θεωρίας για την αυτοδιάθεση των εθνών, η οποία ουσιαστικά δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Για λόγους που οφείλονται τόσο στη διαφορούμενη έννοια του εθνικισμού (είναι ο κουρδικός εθνικισμός «δίκαιος»; Έχουν λόγο να ξεσηκώνονται οι Βάσκοι;), όσο και στο ότι η «πατρίδα» είναι παλιότερη αξία από οποιοδήποτε επαναστατικό κίνημα. Το ερώτημα παραμένει: υπάρχει «καλός» και «κακός» εθνικισμός;

«Οι Βρετόνοι μάς μιλάνε για τη Βρετάνη τους, οι Προβηγκιανοί για την Προβηγκία τους. Κι αυτό θα συνεχιστεί μέχρι την ονειρεμένη ώρα -που βρίσκεται, αλίμονο, ακόμα μακριά- όπου οι δυνάμεις θα συντηχθούν σε μια μεγάλη πατρίδα και η γαλλική γλώσσα θα κατακτήσει τον κόσμο», dixit ο Εμίλ Ζολά το 1892. Σχεδόν έναν αιώνα αργότερα, ο πρώην πρόεδρος της δημοκρατίας Βαλερύ Ζισκάρ ντ' Εστέν έλεγε: «Η Γαλλία υπάρχει ανέκαθεν. Δεν είχε αρχή και δεν θα έχει τέλος.» Και συμπληρώνει ο μόδιστρος Λορίς Ατσαρό (τунησιακής και σικελικής καταγω-

γης): «Ό,τι δεν μοιάζει γαλλικό δεν μου φαίνεται φυσιολογικό». Ο Βέλγος ευρωβουλευτής του Σοσιαλιστικού Κόμματος, Ζοζέ Αππάρ, απαντάει στις κατηγορίες ότι είναι εθνικιστής: «Έθνος μου είναι ο Κόσμος. Χώρα μου είναι η Ευρώπη. Περιφέρειά μου είναι η Βαλονία. Χωριό μου είναι το Φουρόν».

Ο εθνικισμός, αν και σε όλες τις περιπτώσεις βασίζεται στη μισαλλοδοξία και στο αίσθημα υπεροχής, δεν είναι αποκλειστικότητα καμιάς πολιτικής παράταξης και καμιάς κοινωνικής τάξης. Όπως υπάρχουν δικτατορίες της Δεξιάς και δικτατορίες της «Αριστεράς»· έτσι, υπάρχει εθνικισμός της Δεξιάς -που παίρνει μορφή υστερίας σε κόμματα όπως το Εθνικό Μέτωπο της Γαλλίας- καθώς και ο εθνικισμός της Αριστεράς, ο οποίος χαρακτηρίζει εθνικοαπελευθερωτικά και αυτονομιστικά κινήματα. Στο Βέλγιο, οι αυτονομιστές της Βαλονίας χρησιμοποίησαν συχνά το σύνθημα «Πάνω απ' όλα η Βαλονία» (το οποίο θυμίζει το «Deutschland uber alles»), διεκδικώντας τα δικαιώματά τους στην οικονομία και στον πολιτισμό του Βελγίου. Παρόμοιο σύνθημα ήταν εκείνο του στρατηγού Μαρσέλ

Μπιζάρ: «Πάνω απ' όλα το γαλλικό πνεύμα!», στο όνομα του οποίου, το 1956, βασάνισε μερικές χιλιάδες Αλγερινούς στην κάσπα.

Όπως έλεγε ο Αμερικανός συντηρητικός δημοσιογράφος και συγγραφέας Χ. Λ. Μένκεν (1880-1956), «η ιδέα ότι οι ριζοσπάστες [αριστεροί] μισούν την πατρίδα τους είναι αφελής έως ηλίθια. Πιθανότατα, οι ριζοσπάστες την αγαπούν περισσότερο από μας και ενοχλούνται περισσότερο όταν χαραμίζεται. Δεν πρόκειται για κακούς πολίτες που στρέφονται στο έγκλημα, αλλά για καλούς πολίτες που οδηγούνται στην απόγνωση».

Από την πλευρά της δεξιάς -με την ευρεία έννοια του όρου (αν ο όρος διατηρεί κάποιο περιεχόμενο)- ο εθνικισμός εκφράζεται με λιγότερη αβρότητα: «Όποιος αποπειραθεί να σπιλώσει την αμερικανική σημαία» είπε σε ομιλία του το 1861 ο υπουργός Οικονομικών της κυβέρνησης Μπιουκάναν, «πρέπει να πυροβολείται επί τόπου». Ο Ράντγιαρντ Κίπλινγκ θα συμφωνούσε, πλην όμως αποκλειστικά για τη σημαία της δικής του χώρας («Τι είν' η σημαία της

Αγγλίας; Την ανάσα μου αψηφά, στα κύματα δεσπάζει. Προχώρα και παντού θε να 'σαι»⁸.)

Ο εθνικισμός εμφανίζεται με διάφορα ονόματα. Ο βρετανικός ζινγκοϊσμός, από το ενθαρρυντικό επιφώνημα «by jingo!» που πέρασε στο λεξιλόγιο από τη δεκαετία του 1870, την εποχή της σύγκρουσης μεταξύ Ρωσίας και οθωμανικής αυτοκρατορίας -όταν πρωθυπουργός της Βρετανίας ήταν ο Ντισραέλι- ταυτίστηκε με τη χαρούμενη διάθεση να ορμήσει κανείς στη μάχη «για την πατρίδα» (και για τη βασίλισσα). Εκείνο τον καιρό στις ταβέρνες ακουγόταν το τραγουδάκι «We don't want to fight / But, by jingo, if we do / we've got the ships / we've got the men / we've got the money too. Το ίδιο τραγουδάκι θα μπορούσε ν' ακούγεται και στις ΗΠΑ λίγο πριν μπουν στον Πρώτο ή στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Στις ΗΠΑ η στάση αυτή ονομάστηκε spread-eagleism, το αντίστοιχο επίσης του γαλλικού σωβινισμού για τον οποίον το λεξικό Petit Robert δίνει τον παρακάτω ορισμό: «λέξη προερχόμενη από τον Ν.

8. "The English King".

Chauvin (1848), ενθουσιώδη και αφελή στρατιώτη της αυτοκρατορίας. Σωβινιστής χαρακτηρίζεται όποιος εκδηλώνει φανατικό και πολεμοχαρή πατριωτισμό, υπερβολικό θαυμασμό και μεροληψία για την πατρίδα του μόνο και αποκλειστικά». Αν αφαιρέσουμε κατά μέρος το «πολεμοχαρή», ο σωβινισμός είναι παγκόσμιο φαινόμενο: διότι, παρόλο που σήμερα η μεγαλύτερη μερίδα των Αμερικανών και των απανταχού ισλαμιστών αναταποκρίνονται στον όρο, ενώ οι υπόλοιποι πληθυσμοί διατηρούν χαμηλότερους πατριωτικούς τόνους, κανείς δεν ξέρει πώς θα αντιδρούσαν οι Γάλλοι αν ένα αεροπλάνο-βόμβα επιτίθετο στον Πύργο του Άιφελ, ή οι Βρετανοί αν, αντιστοίχως, δέχονταν χτύπημα στο Μπιγκ Μπεν. Ή, μάλλον ξέρει: θα αντιδρούσαν περίπου όπως οι Αμερικανοί, πιθανώς δίχως τις ανόητες λεκτικές παρεμβάσεις του Τζορτζ Γ. Μπους ή κάποιου άλλου μικρόνοου προέδρου.

Ο «αριστερός» εθνικισμός χαρακτηρίζει συχνά τις κοινωνικές ομάδες που αντιστέκονται στην αμερικανική αυτοκρατορία και στην παγκοσμιοποίηση. Στην προσπάθεια να διασωθεί η εθνικότητα

(ethnicity) -η «βρετανικότητα», η «ιαπωνικότητα», η «ελληνικότητα»- δηλαδή η ταυτότητα, η αξιοπρέπεια όπως την αντιλαμβάνεται ο μέσος πολίτης, η ιστορία, η παράδοση και η αυθεντικότητα (αν και όλοι αυτοί οι όροι είναι συζητήσιμοι) η Αριστερά στρέφεται στις «ρίζες». Η προσήλωση στο εθνικό παρελθόν, το οποίο ωραιοποιείται και χαλκιδεύεται καταλλήλως, καταλήγει στην ίδια ιδεολογία την οποία καταγγέλλει. Η Αριστερά, όπως και η Δεξιά, προσπαθεί να θεσμοθετήσει τον πατριωτισμό. Και ενώ η εκτός συνόρων Αριστερά εκτιμά «αντιπατριωτικές» δηλώσεις σαν αυτή του Χάρολντ Πίντερ, όταν η βρετανική κυβέρνηση συμπεριφέρθηκε ως παράρτημα της αμερικανικής στον πόλεμο του Κοσόβου («Ντρέπομαι που είμαι Βρετανός»), δεν δείχνει την ίδια εκτίμηση σε ανάλογες δηλώσεις όταν προέρχονται από εγχώριες πηγές. Είναι αμφίβολο για το αν η ελληνική Αριστερά θα εκτιμούσε τη δήλωση «Ντρέπομαι που είμαι Έλληνας», εκτός αν αυτή συνοδευόταν από πλήθος υποσημειώσεων, οι οποίες θα όριζαν το πώς και το γιατί, αποδυναμώνοντας ή αναιώντας τελικά τον αρχικό ισχυρισμό.

Όπως γράφει ο Eric Hobsbawm στο «Έθνος και εθνικισμός από το 1780», «ο εθνικισμός δεν δημιουργείται από τα έθνη. Ο εθνικισμός δημιουργεί τα έθνη». Ο Hobsbawm αναφέρεται στον Ernst Gellner και τον Benedict Anderson, οι οποίοι μελέτησαν τους «μύθους» του εθνικισμού, υποστηρίζοντας ότι «Ο εθνικισμός δεν είναι το ζύπνημα των εθνών και η αυτοσυνειδητοποίησή τους: ο εθνικισμός επινοεί έθνη εκεί όπου δεν υπάρχουν». Οι παραπάνω ιστορικοί ισχυρίζονται ότι τα έθνη και οι λαοί είναι κάτι «τεχνητό», το οποίο κάθε άλλο παρά κινητοποιεί την ιστορία της ανθρωπότητας. Πριν από τριακόσια χρόνια, η έννοια της πατρίδας ταυτιζόταν με ένα χωριό ή μια πόλη, με μια κοινωνική τάξη και μια οικογένεια, αλλά όχι με μια τόσο ευρεία και αφηρημένη έννοια όπως είναι το έθνος. Γι' αυτό, είναι δύσκολο να οριστεί ένα έθνος και κατά συνέπεια, όπως προαναφέρθηκε, να θεσμοθετηθεί ο «πατριωτισμός».

Το σύγχρονο κράτος συγκροτήθηκε από το τέλος του 18ου αιώνα και στη διάρκεια του 19ου. Στα χέρια της κυρίαρχης τάξης αποδείχτηκε εξαιρετικά

αποτελεσματικό όργανο διακυβέρνησης. Ωστόσο, η μάλλον απότομη εξέλιξή του δημιούργησε προβλήματα νομιμότητας: στο παρελθόν, η εκκλησία και η ιεραρχία του φεουδαρχικού συστήματος εξασφάλιζαν την υπακοή του «λαού». Όμως οι φεουδαρχικές αξίες δεν μπορούσαν να επιζήσουν στο περιβάλλον του φιλελευθερισμού, χάρη στον οποίο αναπτύχθηκε το σύγχρονο κράτος. Η εθνικιστική ιδεολογία εμφανίστηκε για να στερεώσει την πίστη του «λαού» στο κράτος, την αναγνώριση της εξουσίας του. Αναπτύσσεται μια κοινή γλώσσα (εξαλείφοντας άλλες) ώστε να διευκολύνεται η λειτουργία του κράτους και να δημιουργείται το φαντασιακό συναίσθημα της ενότητας. Δημιουργείται επίσης -ή, καλύτερα, κατασκευάζεται- μια κοινή ιστορία, καθώς και κάθε είδους παράδοση, ήθη και έθιμα. Μέσα σε λίγους αιώνες το έθνος είναι έτοιμο: έχει προηγηθεί το κράτος (παράδειγμα το αμερικανικό ομοσπονδιακό, αλλά «ενωμένο» αμερικανικό κράτος μετά τον Πόλεμο της Απόσχισης, που θεωρήθηκε, παραδόξως, «εμφύλιος») και πρόκειται να ακολουθήσει ο πατριωτισμός ως συναίσθημα συλλογικό και υπερταξικό.

Στο τέλος του 19ου αιώνα, εμφανίστηκε μια μορφή πατριωτισμού άσχετη ως προς το κράτος. Ενώ παλιότερα κεντρικό ρόλο έπαιζαν η γλώσσα και ο «πολιτισμός» (παραδόσεις, ήθη, έθιμα), τώρα τον κεντρικό ρόλο έπαιξε η «εθνικότητα», ένα καινούργιο κριτήριο για το ποιος ανήκει ή όχι σε ένα έθνος. Αυτός ο πατριωτισμός-εθνικισμός είχε ως κύριο χαρακτηριστικό του την ξενοφοβία· οριζόταν έναντι του Άλλου. Κατά κανόνα, επιλεγόταν ένας αποδιοπομπαίος τράγος ο οποίος ευθυνόταν για όλα τα δεινά του. Αυτός μπορούσε να είναι μια μειονότητα μέσα στην ίδια τη χώρα, ή άλλα έθνη ή διεθνείς πολιτικές δυνάμεις. Για τους υποστηρικτές αυτής της ιδεολογίας, η εργατική τάξη έπρεπε να συμφιλιωθεί με τους κεφαλαιούχους, αφού αμφότερες οι πλευρές ανήκαν στο ίδιο έθνος. Τα οικονομικά προβλήματα αποδίδονταν στους Εβραίους και τους μετανάστες, ή ακόμα και στην ελεύθερη αγορά που ευνοούσε την ανταγωνιστικότητα ξένων προϊόντων.

Ο εθνικισμός που στηρίχτηκε στην ξενοφοβία εδραίωσε το γερμανικό κράτος και οδήγησε, μαζί με άλλους παράγοντες, σε δύο παγκόσμιους πολέμους

στον 20ό αιώνα. Ο ίδιος τύπος εθνικισμού αποτέλεσε την αφορμή για σειρά από κινήματα απόσχισης και αυτονομίας, καθώς και την ιδεολογική κάλυψη του απομονωτισμού. Η ένταση και οι εκδηλώσεις της ξενοφοβίας έγιναν το αμφίβολο κριτήριο για τον χαρακτηρισμό του δεξιού και αριστερού εθνικισμού.

Η Αριστερά που, όπως είναι φυσικό, δεν παραδέχεται ότι ο εθνικισμός συνιστά και δικό της γνώρισμα, υποστηρίζει, θεωρητικά, την ανεξίτηρησκεία, την ανεκτικότητα, την ελευθερία και την ισότητα. Ταυτοχρόνως, υποστηρίζει το δικαίωμα των εθνών για αυτοδιάθεση, που, για τις Ηνωμένες Πολιτείες θεσμοθετήθηκε με το «δόγμα Γουίλσον» (1918) και το οποίο ταυτίστηκε -κατά την αμερικανική μυθολογία- με το αντι-αποικιακό πνεύμα της «καινούργιας» Δύσης. Παρά την «μυθολογία», είναι αλήθεια ότι ο όρος «αυτοδιάθεση» ήταν φορτισμένος με δυναμική· αναμφίβολα ο Γούντροου Γουίλσον δεν είχε ιδέα ότι το «δόγμα» του θα χρησιμοποιείτο από «υπανάπτυκτους» πληθυσμούς που βρίσκονταν κάτω από ξένη κυριαρχία. Τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα που ακολούθησαν χαρακτηρίστηκαν «τρομοκρατικά»·

και σε μερικές περιπτώσεις ήταν, αφού συνδυάζονταν με σκληρές εμφύλιες διαμάχες (Αγκόλα, Γιουγκοσλαβία), όπου καταργείτο κάθε νόμος του πολέμου.

Ο «αριστερός» εθνικισμός πέρασε από μια σειρά στάδια: από τον «πατριωτισμό» που συνέδεε τα ιδανικά της γαλλικής επανάστασης με τον «λαό» και το «έθνος» («Allons, enfants de la patrie...»), το οποίο συσπειρωνόταν κατά του φεουδαρχικού καθεστώτος, ενώ, στη συνέχεια, εξελίχθηκε σε αμυντικό συναίσθημα μπροστά στη ναζιστική απειλή. Η επόμενη φάση του «αριστερού» εθνικισμού συνδέεται με τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και τον αγώνα κατά της αποικιοκρατίας. Το γεγονός ότι τα κινήματα αυτά δεν κατέληξαν σε κυβερνήσεις της Αριστεράς δείχνει πώς, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο εθνικισμός (ή πατριωτισμός) θεωρήθηκε πεδίο της «Αριστεράς» υπό την ευρεία έννοια, εφόσον η Δεξιά είχε συρρικνωθεί και δεν ήταν σε θέση να δώσει δικό της περιεχόμενο στο φαινόμενο. Η πολυδιάσπαση της Αριστεράς μετά τη δεκαετία του '60 οφειλόταν εξάλλου σε διαφορετικές «διεθνιστικές» πεποιθήσεις: αν και το κάθε κόμμα απέκτησε σαφή πατριω-

τικά στοιχεία (τα οποία ήταν νεφελώδη και αβέβαια πριν από τον πόλεμο: βλ. το βιβλίο του Paul Ward, *Red Flag and the Union Jack: Englishness, Patriotism and the British Left 1881-1924*, καθώς και το *Σημαία του λαού*, του Σταύρου Ζορμπαλά, Εκδ. Σύγχρονη Εποχή), είχε εξίσου σαφή προσανατολισμό σε μια εκδοχή του σοσιαλισμού. Συχνά, η σοβιετοφιλία ή η κινεζοφιλία έπαιρναν, με ασυνάρτητο τρόπο, τη θέση του εθνικού φρονήματος, ενώ, παράλληλα, αποκρύπτονταν οι διωγμοί των μειονοτήτων στη Σοβιετική Ένωση και στην Κίνα, καθώς και η δογματική απαγόρευση των θρησκευτικών εκδηλώσεων.

Ο πατριωτισμός με τα συμπτώματά του -απομονωτισμός, αλαζονεία, άγνοια για τον ευρύτερο κόσμο- έγινε, στην επόμενη φάση, πιο επιθετικός στα χέρια της αναβιωμένης Δεξιάς. Παρόλο που οι έννοιες Αριστερά-Δεξιά συγχέονται οριστικά μετά το 1980, είναι αναμφισβήτητο το ότι η παλιά, μειοδοτική δεξιά μεταμορφώνεται σε ακραία εθνικιστική. Για παράδειγμα, ο «αριστερός» αντι-αμερικανισμός (η αντίθεση στον ιμπεριαλισμό, τη μαζική κουλτούρα, την «τυραννία» των μέσων ενημέρωσης, την απλη-

στία των επιχειρήσεων, κ.τ.λ.) χαρακτηρίζει εδώ και δύο δεκαετίες τη Νέα Δεξιά, η οποία κόπτεται υπέρ των εθνικών συμφερόντων σε όλες τις ευρωπαϊκές και τριτοκοσμικές χώρες. Τόσο ο «δεξιός», όσο και ο «αριστερός» πατριωτισμός δεν μπορούν να υπάρξουν και να αναπτυχθούν χωρίς την απόρριψη και το μίσος κατά του Άλλου. Με αυτή την έννοια, ο πατριωτισμός αναδύεται ως μια μορφή θρησκείας που απορρίπτει τους αλλόθρησκους και τους άπιστους και που συγχέει τη Δεξιά με την Αριστερά. Η «πατριωτική» Αριστερά αναλύει τον κόσμο όπως οι «αντιδραστικοί» της αντίπαλοι, δηλαδή με βάση εθνικά και φυλετικά κριτήρια που ονομάζονται «εθνική ταυτότητα» και «εθνική κληρονομιά». Είναι χαρακτηριστική η προσκόλληση της παραδοσιακής Αριστεράς στις «ρίζες» και η αντίθεσή της στον «ξενόφερτο τρόπο ζωής», καθώς και σε όλες, ανεξαιρέτως, τις συνιστώσες της παγκοσμιοποίησης.

Το έθνος, τόσο κατά τη Δεξιά όσο και την Αριστερή νοοτροπία, ισοδυναμεί με μια μορφή θηλυκότητας. Η πατρίδα είναι μια γόνιμη μητέρα που πρέπει να προστατευτεί και να δοξαστεί από τους άνδρες:

στρατιώτες και ποδοσφαιριστές. Οι γυναίκες περι-ορίζονται στον «ιερό», πλην παρασκηνιακό, ρόλο της αναπαραγωγής πολιτών που με τη σειρά τους θα υπηρετήσουν το έθνος στις μάχες, στις παρελάσεις και στα γήπεδα. Επίσης, ισοδυναμεί με μια *ex cathedra* ομοιογενοποίηση ετερόκλητων στοιχείων: αν πρότυπο «έθνους» είναι το κράτος του Ισραήλ, δηλαδή ένας *εθνικά και θρησκευτικά ομοιογενής πληθυσμός* (τοποθετημένος σε *εχθρικό πλαίσιο*), τότε, εξαιτίας και μόνον της έλλειψης ποικιλίας, το «κράτος» έχει αποδειχτεί επιρρεπές στην πιο επιθετική πατριδολατρία⁹. Τα δυσάρεστα νέα είναι ότι το «κράτος» δεν αποτελεί μιαν αόριστη έννοια· το κράτος είμαστε εμείς.

9. Στο βιβλίο του, *Homeland*, ο Ντέιλ Μέιχαριτζ (εκδ. Seven Stories Press, 2004) αναλύει την επιθετικότητα του αμερικανικού πατριωτισμού, ενώ ο Μάικλ Γουίλιαμσον έχει φωτογραφίσει στιγμιότυπα της αμερικανικής ζωής, όπως μια ταμπέλα που γράφει "God, Guns and Guts Made America. Lets Keep All Three!" και μια σημαία υψωμένη δίπλα στο σύνθημα «Αυτή η σημαία θα ανεμίζει μέρα και νύχτα μέχρι να συλληφθούν οι άνανδροι».

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΓΙΑ ΤΗ ΣΗΜΑΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΘΝΟΣ
ΤΗΣ ΣΩΠΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ

ΦΙΛΜΟΓΡΑΦΗΘΗΚΕ, ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΚΑΙ ΔΕΘΗΚΕ
ΣΤΗΝ Μ. ΤΟΥΜΠΗΣ Α.Ε.
ΤΟΝ ΜΑΪΟ ΤΟΥ 2007
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΜΕΛΑΝΙ
ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣΕ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ
Η ΠΟΠΗ ΓΚΑΝΑ

αρ. έκδ. 86